

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS PROGRAMI

AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ TİCARİ VE SİYASİ
İLİŞKİLER

Jan Muhammad HEMAT

Danışman
Doç. Dr. Halil ERDEMİR

MANSİA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI Tez Savunma Sınavı Tutanağı	Doküman Kodu	FRYL-031
		Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 18.12.2018 tarih ve 46/Ek-3 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret ve Finans Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Jan Muhammad HEMAT'ın "Afganistan ve İran Arasındaki Ticari ve Siyasi İlişkiler" konulu tezi incelenmiş ve aday 04.01.2018 tarihinde saat 10:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 12.0 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna ☒ OY BİRLİĞİ ☒
DÜZELTME yapılmasına * ☐ OY ÇOKLUĞU ☐
RED edilmesine ** ☐ ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Bilecik
ÜYE

BASKAN
Prof. Dr. Nurettin Götmez

ÜYE
Doç. Dr. Halil ERDEMİR

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

☐
☐

Tez, mutlaka basılmalıdır.

☐
☐

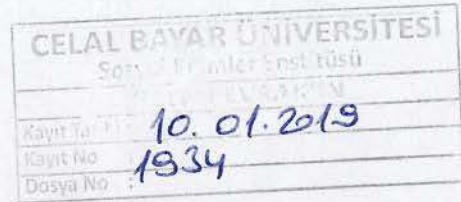
Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

☐
☐

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

☒
☐

Tez, basımı gereksizdir.

☐
☐

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Afganistan ve İran Arasındaki Ticari ve Siyasi İlişkiler” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

04/01/2019

Jan Muhammad HEMAT

ÖZET

AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ TİCARİ VE SİYASİ İLİŞKİLER

Asya kıtasının kalbine yakın Orta Asya'nın bir parçası olan Afganistan, Kıta'nın doğu ile batı ve kuzey ile güney arasında önemli geçiş noktasıdır. Orta Asya ülkelerin doğal gazı, petrolü ve elektriği Güneydoğu Hindistan boru hattıyla Afganistan üzerinden Pakistan, Hindistan ve uluslararası piyasalara aktarılmaktadır.

Afganistan'ın Stratejik önemi, komşu ülkeleriyle mücadele etmesine neden olmuştur. Bu çalışmada Afganistan'ın komşularından İran ile Ticari ve siyasi ilişkileri incelenmiştir.

11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkezine gerçekleştirilmiş olan terör saldırılarından sonra ABD Afganistanı karşı askeri harekatı başlattı. Taliban rejiminin devrilmesinden sonra, Afganistan'deki yeni yönetim ülkenin kalkınması, ekonomik büyümesi, yeniden yapılandırılması ve muhtelif alanlarında reformlar yapmıştır. İran ekonomisi, büyük ölçüde petrole dayalıdır. İhracat gelirleri %80 petrol ihracatından elde etmektedir. İran'ın Irak ile 8 yıllık savaş aynı zamanda ABD ve Avrupa Birliği'nin İran'a uygulanan ambargoları İran ekonomisine olumsuz etkilemiştir.

2001'dan sonra Afganistan ve İran arasındaki ticari ilişkiler genişlemiştir. 2016 yılında Hindistan, İran ve Afganistan arasında transit konusunda yapılan Çabahar Limanı anlaşmasının sonucunda, Afganistan denize çıkış alternatif yolu bulmuştur.

Etnik, tarihî, kültürel, ekonomik, güvenlik ve dış unsurlar, ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan, Afganistan ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen unsurlardır. Ayrıca, su ve sınır problemi Afganistan ve İran arasındaki ilişkilere olumsuz etkilemiştir. İran, etnik ve kültürel faktörlerden yararlanarak Afganistan'da nüfuz alanı genişletmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, İran, Genel Ekonomi, Afganistan Dış Ticareti, Afganistan Siyasi İlişkiler.

ABSTRACT

COMMERCIAL AND POLITICAL RELATIONS BETWEEN AFGHANISTAN AND IRAN

Afghanistan is a country in the southern part of Central Asia in which is an important transit route between the East and the West, the North and the South. Natural gas, oil and electricity of the Central Asian countries energy resources are transferred to Pakistan, India and international markets via Afghanistan. This is chiefly took places through the Southeastern Indian pipeline.

The strategic importance of Afghanistan has led to its struggle with neighboring countries in its history. This study explores Afghanistan and Iran's economic and political structures leading to its commercial and political relations between them.

After the terrorist attacks on the World Trade Center on 11 September 2001 in New York, the US launched a military operation against Afghanistan. After the overthrow of the Taliban regime, the country's development, economic growth, restructuring and reforms in various fields were made under the new management of Afghanistan.

Iranian economy is largely based on energy related exports revenues. Energy plays almost 80 percent in Iran's economy. Iran's economy is effected negatively by the US and the EU sanctions in recent years. After 2001, trade relations between Afghanistan and Iran expanded moderately compare to previous years. In 2016, India, Iran and Afghanistan, as a result of the transit route of the port of Chabahar, Afghanistan has an opportunity to find an alternative route to the open sea.

Iran and Afghanistan relations are under the influence of ethnic, historical, cultural, economic, security and external elements. As an external factors which effects Afghanistan relations can be named as the USA, Pakistan and Saudi Arabia. Water and border security issues playing negative effects among the relations between both countries.

Keywords: Afghanistan, Iran, General Economy, Afghanistan Foreign Trade, Afghanistan Political Relations.

TEŞEKKÜRLER

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Halil ERDEMİR'e, yüksek lisans eğitimim boyunca emeği geçen hocalarım Prof. Dr. O. M. KOÇTÜRK, Prof. Dr. M. YILMAZER, Prof. Dr. M. ONAY, Doç. Dr. İ.E. KARAA, Dr. M. ÖNER'e, Dr. H. BİLGE, Dr. İ. KALPALI'ya, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrenci İşleri çalışanlarına, Yüksek Lisans eğitimim sırasında destekleri ile her zaman yanımda olan değerli arkadaşım Ahmadzai AHMADI'ye, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan değerli aileme yürekten teşekkür ederim.

Jan Muhammad HEMAT

MANİSA, 2019

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
ÖZET	ii

ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
TABLÖLER LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GRAFİKLER LİSTESİ	xii
ÖNSÖZ	xiii
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	xv
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	xv
ARAŞTIRMANIN BULGULARI	xvi
GİRİŞ	xvii

I. BÖLÜM AFGANİSTAN EKONOMİ VE SİYASİ YAPISI

1.1. Afganistan'ın Coğrafi Konumu	1
1.1.1. Afganistan Stratejik önemi	4
1.2. Afganistan'ın Genel Ekonomik Durumu	6
1.3. Ekonomik Sektörler	12
1.3.1. Tarım Sektörü	12
1.3.1.1. Zirai Üretim	13
1.3.1.2. Afganistan'da Afyon Üretimi	15
1.3.1.3. Milli Tarım Politikaları ve Stratejileri	16
1.3.2. Sanayi Sektörü	17
1.3.2.1. Afganistan İmalat Ürünleri	21
1.3.3. Hizmet Sektörü	23
1.4. Afganistan'ın Yeraltı Zenginliği	25
1.4.1. Demir (Fe)	27
1.4.2. Bakır (Cu)	28
1.4.3. Altın (Au)	29
1.4.4. Uranyum (U)	30
1.4.5. Yakıt Maddeleri	30
1.5. Afganistan'da Siyaset	32
1.5.1. Afganistan'ın Devlet Yapısı	32
1.5.2. Afganistan'da Siyasî Partiler	33

1.5.3. Demokrasi Gelişim Süreci	41

II. BÖLÜM

İRAN EKONOMİSİ VE SİYASET

2.1. İran Ekonomisine Genel Bir Bakış	43
2.2. İran'ın Ekonomik Sektörleri	44
2.2.1. Tarım sektörü	44
2.2.2. Sanayi Sektörü	45
2.2.3. Hizmet Sektörü	49
2.3. İran'ın Nüfus Yapısı	50
2.3.1. İran'ın Etnik Yapısı	51
2.3.1.1. Persler	51
2.3.1.2. Azeriler	51
2.4. İran'ın Devlet Yapısı	52
2.5. İran'da Siyaset	53
2.5.1. İran'da Siyasi Partiler	53
2.5.1.1. Sağ Taraftan Ana Partiler	54
2.5.1.2. Sol Taraftan Ana Partiler	54

III. BÖLÜM

AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER

3.1. Uluslararası Dış Ticaret'in Tarihsel Gelişimi	58
3.1.1. Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi	59
3.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi	60
3.2. Afganistan'ın Dış Ticareti	62
3.2.1. Afganistan Dış Ticaret Dengesi	66
3.3. İran'ın Dış Ticaret Hacmi	67
3.4. İran ve Afganistan Arasındaki Dış Ticaret Hacmi	69
3.5. Afganistan'ın İran'la Ticareti ve Ticari Anlaşmalar	70
3.6. Afganistan'ın İran'la Sınır Ötesi Ticaret	73
3.7. Amerikan'ın İran'a Uygulanan Yaptırımları Afganistan Üzerine Etkileri	75

3.8. Afganistan ve İran Arasındaki Resmi Olmayan Ticaret	77
3.8.1. Afyon	78
3.8.2. İnsan Kaçakçılığı	79
3.8.3. Yakıt Kaçakçılığı	80
3.8.4. Silah Trafiği	81
3.8.5. Dolar Kaçakçılığı	82

IV. BÖLÜM

AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

4.1. Afganistan ve İran Arasındaki İlişkileri Belirleyen Temel Unsurlar	83
4.1.1. Etnik Unsurlar	83
4.1.1.1. Peştunlar	84
4.1.1.2. Türkler (Özbek ve Türkmen)	85
4.1.1.3. Tacikler ve Hazaralar	85
4.1.2. Tarihi ve Kültürel Unsurlar	87
4.1.3. Ekonomik Unsurlar	90
4.1.4. Güvenlik Unsurlar	93
4.1.5. Dış Unsurlar	94
4.1.5.1. ABD	94
4.1.5.2. Pakistan	98
4.1.5.3. Suudi Arabistan	104
4.2. Afganistan ve İran Arasındaki Su üzerine Problemleri	106
4.2.1. Helmand Nehri Havzası	106
4.2.2. İran ve Afganistan Arasında Mevcut Anlaşma Hükümleri	107
4.3. İŞİD	109
4.4. Afganistan ve İran Arasındaki Sınır Sorunu	111

SONUÇ	114

KAYNAKÇA	121

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACCI	Afghanistan Chamber of Commerce and Industries (Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası)
ANDS	Afghanistan National Development Strategy (Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi)
APTTA	Afghanistan-Pakistan Transit Trade Agreement (Afganistan-Pakistan Transit Ticaret Anlaşması)
AREU	Afghan Research and Evaluation Unit (Afgan Araştırma ve Değerlendirme Birimi)
AREU	Afghanistan Research and Evaluation Unit (Afganistan Araştırma ve Değerlendirme Birimi)
ATTA	Afghanistan Transit Trade Agreement (Afganistan Transit Ticaret Anlaşması)
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Ajansı)
CSOA	Central Statistics Organization Of Afghanistan (Afganistan Merkezi İstatistik Organizasyonu)
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü.
FSSP	Financial Sector Strengthening Project (Finansal Sektör Güçlendirme Projesi)
GSM	Global System For Mobile Communication (Telsiz İletişim için Küresel Sistem).
ISAF	International Security Assistance Force (Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü)
IŞİD	Irak Şam İslam Devleti.
MDG	Millennium Development Goals (Binyıl Kalkınma Hedefleri)
NADF	National Agriculture Development Framework (Ulusal Tarım Kalkınma Stratejisi)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Paketi)
NPC	The National Petrochemical Company of İran (İran Ulusal Petrokimya Şirketi)
OPEC	The Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkelerin Organizasyonu)

PDPA	People's Democratic Party of Afghanistan (Afganistan Halk Demokrat Partisi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.
UAE	United Arab Emirates (Birleşik Arap Emirlikleri)
UNDP	United Nation Development Program (Birleşmiş Milletlerin Kalkınma Programı)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu)
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees Birleşmiş (Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: 2003-2017 Yıllar Arasında Afganistan'ın GSYİH Yıllık Büyüme Oranı (%)	9
Tablo 2: Afganistan Ekonomisinde, Tarım GSYİH (%) Olarak	13
Tablo 3: Afganistan Sanayi Bölgeleri	20
Tablo 4: 2003-2016 Yıllar Arasında Afganistan'ın Hizmet Sektörü GSYİH (%) Olarak Payı	23
Tablo 5: 2014 Yılıın Seçimlerinde Katılan Partiler ve Partilerin Birinci ve İkinci Turunda Desteklediği Liderleri	39
Tablo 6: 2014 Yılında Cumhurbaşkanlığı Seçimlerin Birinci Turunda En Fazla Oy Alan Adaylar, Oy Sayıları ve Oranı (%) Olarak	40
Tablo 7: Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi Bir Örnek İle Açıklayalım	61
Tablo 8: Afganistan'ın Dış Dünya Ülkelere 2016 Yılında İhracat Değeri	62
Tablo 9: Afganistan'ın Dış Dünya Ülkelerden 2016 Yılında Yapılan İthalat Değer	36
Tablo 10: 2008-2017 Yılına Kadar Afganistan İhracat Değeri (Milyon \$) Olarak	65
Tablo 11: 2008-2017 Yıllar Arasında Afganistan'ın Toplam İthalat Değeri (Milyon \$) Olarak	65
Tablo 12: 2008-2017 Yılına Kadar Afganistan Toplam İthalat, İhracat, Dış Ticaret Dengesi ve Dış Ticaret Hacmi Milyon (\$) Olarak	66

ŞEKİLLER LİSTESİ

Fotoğraf 1: Hindukuş Dağları	2
Fotoğraf 2: Afganistan Haritası	3
Fotoğraf 3: Afganistan Mineraller Haritası	26
Fotoğraf 4: Afganistan Etnik Gruplar Haritası	84

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Afganistan Buğday Üretimi ve Açığı.....	14

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak ele alınan bu çalışmada Afganistan ve İran arasındaki ticari ve siyasi ilişkileri incelenmiştir. Önsöz kısmında Afganistan ve İran arasındaki modern tarihten günümüze kadar siyasi ilişkilerinden kısaca bahsetmek istiyorum. Afganistan'ın etnik, dinsel, tarihî ve coğrafi konumu, İran'ın Afganistan siyasi hayatında etkin olmasına imkan tanımıştır. Afganistan'da gerçekleşen siyasi kargaşa, İran'ın güvenliğini de etkilemiştir. İran Afganistan'da tüm siyasi gelişmelerde aktif rol oynamıştır.

Modern tarihte 1921 yılında İran ve Afganistan arasında dostluk anlaşması yapıldı. Bu dostluk ilişkisi 1925 yılında Pehlevi Hanedanlığı döneminde de devam etti. Ama Afganistan'da 27 Nisan Demokratik Halk Partisi tarafından darbe ve 1979 yılında İran ihtilali ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali her iki ülke arasında yeni bir dönem başlattı. İran, Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele eden Mücahitleri desteklemeye başladı. İran'ın desteği özellikle Afganistan Şiileri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak İran'ın Mücahitlere olan desteği yine de İran ve Irak savaşı 1980-1988 ve İran'ın Sovyetler Birliğinin karşı ihtilali tutumu nedeni ile sınırlı kalmıştır. İran'ın bu dikkatli politikası, Rusya'yı karşısına almayarak savunma gücünü artırmak, aynı zamanda Moskova'nın desteği ile uluslararası baskıyı azaltmak doğrultusunda olmuştur. İran bu dönemde savaş içinde olmasına rağmen iki milyondan fazla mülteciyi kabul etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra İran'ın Afganistan politikalarında ciddi bir değişimi oldu. İran ve Irak Savaşı'n sona ermesi, Sovyetler Birliğinin Afganistan'dan çekilmesi bu değişimin başlıca nedenlerinden sayılmaktadır. Bu dönemde İran Afganistan'da ciddi nüfuz kazanma çabası içinde olmuştur. Aynı zamanda Afganistan'daki diğer etnik grupları da desteklemeye başlamıştır. Bu politika doğrultusunda Taciklerin partisi olan Cemiyet-i İslami ve Şiiler ile resmi ilişkiler kurmaya başlamıştır. İran'ın bu dönemde anti Peştun bir koalisyon kurmak amacıyla olduğu öne sürülmektedir. İran 1992 yılında Tacikler, Özbekler ve Hazaralar (Şiiler) gibi Peştun olmayanlardan oluşan Kuzey İttifakın oluşturmaya başardı. Kuzey İttifakı, İran'ın desteği ile Afganistan'daki Sovyet yanlısı komünist rejimi yıkmış ve yerine Afganistan İslam Cumhuriyetini kurulmuştur. Ancak Peştunlar ve Suudi Arabistan tarafından İran yanlısı bir yapı olarak görülmüş ve bu nedenle tanınmamıştır.

Hem Sebgetullah Muceddedi hem Burhaneddin Rabbani döneminde İran, Şii Hazaralar'ın iktidardan pay almaları için çalışmıştır. Böylece Hazaralar için Cihat Konseyi'nde yedi görev, üç bakanlık, ve Liderlik Konseyi'nde bir görev almıştır. İran Kuzey İttifakı'nın karışık yapısı sebebi ile dengeyi sağlamakta zorlansa da Hazaralar ile olan ilişkisini devam ettirmiştir. Hazaralar ve İran arasında çok boyutlu ve derin bir ilişki mevcuttur. Böylece mülteci Hazaralar'ın birinci tercihi İran olmuştur. Hazaralar, Afganistan'da İran desteği ile çeşitli partiler kurmuşlardır. Birlik Partisi (Hizb-i Vahdet) bu partilerin en önemlisi sayılmaktadır. Bu parti 1989 yılında Tahran'da birçok Şii grubun bir araya getirilmesi ile kurulmuştur. Muhmmad Karim Khalili liderliğindeki Birlik Partisi'nin Afganistan Devlet Eski Başkanı Hamid Karzai ile iyi ilişki kurduğu bilinmektedir. Karzai'nin yardımcılığı görevini yapmış olan Khalili, partinin silahlı grup tasfiye etmiştir. Bu partinin İran ile yakın ilişkisi bilinmektedir. Partinin gövdesi de İran'da yaşamış mültecilerden oluşmaktadır. Hazaralar ile İran arasındaki bu yakın ilişkiye karşın İran'ın Afganistan politikasını Hazaralar'a indirgeyerek tahlil etmek doğru olmaz. Afganistan'ın dinsel, etnik, tarihî ve coğrafi konumu, İran'a Afganistan'ın siyasî hayatında etkin olma imkanı tanımıştır. 936 km uzunluğunda ortak sınırının bulunduğu komşusu Afganistan'daki siyasî hareketlilik, İran güvenliğini de etkilemiştir. Bu nedenle İran, Afganistan'ın siyasî hayatında her zaman aktif rol oynamaya çalışmıştır.

2001 yılında Taliban rejiminin devrilmesinden sonraki dönemde İran Afganistan üzerine nüfuzunu artırmak için ikili ticari ilişkileri geliştirmiştir. Ayrıca Afganistan'ın yeniden inşasında da rol almaya çalışmıştır. İran'ın, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında rol almaya çalışmasında iki temel neden olduğu söylenebilir. Birinci neden; İran, kendi çıkarları için Afganistan'da güvenliğin ve siyasi istikrarın sağlanmasını istemektedir. İran Afganistan'da meydana gelecek ihtimali bir siyasi kargaşa ortamı kendi güvenliği de olumsuz yönde etkileyeceğine inanmaktadır.

İkinci neden ise; İran'a Afganistan'ın savaş sonrasında tahrip olmuş altyapısını geliştirerek Afganistan pazarındaki payını artırmak istemektedir.

İran'ın Afganistan'daki ekonomik gücünün artmasına katkı sağlayan diğer bir unsur da; Afganistan'da faaliyet gösteren yaklaşık 500 den fazla İranlı şirkettir. Afganistan Yatırım Destekleme Ajansı'nın 2012 yılında yayımladığı bir rapora göre İran,

Afganistan'a doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan ülkeler sıralamasında 7. sıradadır. İran, Afganistan'da yaptığı yatırımların çok büyük bir kısmını ülkenin batısında İran-Afganistan sınırında bulunan Herat şehrine yapmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Afganistan'ın coğrafi ve jeopolitik değerlendirilmesinde; kuzeyinde Orta Asya Türk Dünyası, doğusunda Pakistan, Hindistan ve Çin, batısında ise İran bulunmaktadır. İlgili ülkelerle siyasi, içtimai ve iktisadi müspet yahut menfi ilişkileri olmuştur ve halen bir şekilde devam etmektedir. İran ve Afganistan üzerine özellikle son dönemde Batı dünyasından kaynaklanan sebeplerle akademik ve diğer şekillerde çalışmalar yoğunlaşmıştır. Afganistan'ın İran ile ticari ve siyasi ilişkilerinin mahiyetinin incelenmesi, her iki ülkenin ilişkilerini etkileyen faktörleri, bölgeyi ve bölgedeki gelişmelerin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Afganistan bulunduğu coğrafyada sırasıyla; Büyük Britanya İmparatorluğu, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından işgal edilmeye çalışılmış önemli bir ülkedir. Orta Asya ve zenginliklerinin güneye aktarılmasında stratejik bir mevkide bulunmasının yanında, sahip olduğu yeraltı ve yerüstü zenginlikleri de ülkeyi, önemli bir hale getirirken yaşanan sıkıntıların da sebebini oluşturmaktadır. İran ile olan ticari ve siyasi ilişkileri Afganistan'ın bugününü etkileyebildiği gibi geleceğine de etkileyecek görünmektedir. Bu nedenle İran ile olan ilişkilerin ve bu ilişkileri etkileyen faktörlerin incelenmesi bölge üzerindeki muhtemel gelişmelerin de anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Konuyla alakalı mevcut literatür taranmıştır. Resmi ve gayri resmî kurum, kuruluş ve yapıların verilerinden de istifade edilmiştir. Veriler analiz edilerek karşılaştırmalı olarak değişimler ortaya değerlendirilecektir. İki ülkenin aralarındaki ticari ve siyasi ilişkileri ve bunun bölgeye yansımaları farklı dillerdeki ekonometrik veriler ile incelenmiş ve analizi yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Afganistan ve İran arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerinin ortaya konulabilmesi dört aşamada ele alınmalıdır. İlk olarak Afganistan ekonomik ve siyasi yapısı incelenmesi gerekmektedir. Ardından, İran genel ekonomik ve siyasi yapısı incelenmelidir. Üçüncü olarak, Afganistan ve İran arasındaki ticari ilişkileri adlı çalışmada, her iki ülke arasında dış ticaret hacmi, resmi ve gayri resmi ticaret incelenmelidir. Son olarak Afganistan ve İran arasındaki Siyasi ilişkilerini etki eden güvenlik, etnik, kültürel, ekonomik, dini, ve dış unsurlar arasında ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan incelenmelidir.

GİRİŞ

Afganistan ve İran Arasındaki ilişkiler geçmişten günümüze bazen olumlu bazen de olumsuz olmuştur. Afganistan'ın İran ile yaklaşık 936 km'lik sınırı bulunmaktadır. Ayrıca Afganistan ve İran arasında tarihî, dinî ve kültürel bağlantıları vardır. Afganistan'ın dış ülkeleri ile ilişkilerinin çok önemli bir kısmını Afganistan ve İran Arasındaki ticari ve siyasî ilişkiler temsil ve teşkil etmektedir. Afganistan'ın Pakistan ile ilişkileri gergin olduğu zamanlarda Afganistan dış dünyaya açılması İran üzerinden gerçekleşmektedir.

Afganistan'ın büyük güçler tarafından işgal edilmesi ülkenin siyasî ve ictimai çalkantılarla karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Ancak bu işgal ve kargaşa sadece Afganistan'ı değil, bölgede bulunan ve Afganistan'ın diğer komşu ülkelerle olan ikili ve çoklu ilişkilerini de etkilemektedir. Bu ülkelerden birisi İran'dır. Örnek olarak 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi sonucunda yaklaşık iki milyon Afganistanlı mülteci İran'a göç etmiş ve bu durum İran'ı ekonomik açıdan zor durumda bırakmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği kuvvetleri 1989 yılında Afganistan'ı terk etmesi sonrasında 1990'lar boyunca ülke içinde yaşanan istikrarsızlık ve başlayan iç savaşlar İran'ın güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur. İran'ın düşman olarak gördüğü Taliban 1996 yılında Kabil denetimi ele geçirmiş, bu durum, İran'ı Afganistan'daki gelişmeler yakından takip etmeye ve bu gelişmelere yönelik proaktif bir politika uygulamaya sevk etmiştir. Taliban'a karşı İran'a kültürel ve dini açıdan yakın olan Şiilere farklı yollardan kendi çıkarları için destek vermiştir.

İran, 2001'den sonrası dönemde Afganistan'da kurulan yeni hükümetle yakın siyasî ve ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. İran Tokyo konferansta Afganistan ile yaptığı yardımlar vasıtasıyla Afganistan'daki nüfuzu artmıştır. Taliban hükümetinin devrilmesinden sonrası dönemde Afganistan'da en önemli dış aktörlerden birisi olmuştur. Ayrıca 2001'dan sonra İran Afganistan'ın önemli bir ticari ortağıdır. Böylece, bölgede İran ve Afganistan gelişmelerini ve İran Afganistan'da nasıl bir rol çalıştığını anlaşılmasını için Afganistan'ın İran ile ticari ve siyasi ilişkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Ayrıca bu konuyla ilgili olarak, Türkiye ve Afganistan’da çok boyutlu araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma, Afganistan ve İran arasındaki Ticari ve Siyasi İlişkileri ele alarak bu alana katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmada mümkün olan İngilizce, Türkçe, Peştunca ve Farsça dillerinde yayınlanan kitap, yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler, dergiler, raporlar, internet ve farklı kurum, kuruluşların verileri değerlendirilmiştir. Kaynaklar karşılaştırılarak mümkün olan en doğru bilgiye ulaşılmaya gayret edilmiştir. Afganistan etnik gruplar hakkında araştırma yaparken Afganistan’daki ve İran’daki kaynaklarda Tacikler Afganistan’ın ikinci büyük etnik grubu olarak gösterilirken, Özbek ve Türkmenler üçüncü büyük etnik grup olarak gösterilmiştir. Türkçe kaynaklarda ise Özbek ve Türkmenler Afganistan’ın ikinci büyük etnik grup olarak gösterilmiştir. İran kaynaklarında İran nüfusunun %61 Fars ve %16 Azeriler gösterilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Merkezi Haberalma Teşkilatı’na (The World Factbook) göre ise, İran nüfusunun %51’i Fars ve %24 Azeriler yazmıştır. Türk kaynaklarında Farslar nüfusu %45 ve Azeriler nüfusu %33 yazmıştır. Böyle konularda farklı dillerin kaynakları incelenip değişmeler ortaya konulmuştur. Ayrıca bu tür konularda bölgede çıkarları olmayan ülkelerin kaynaklardan da istifade edilerek daha doğru verilere ulaşılmaya gayret edilmiştir.

Afganistan ve İran arasında ticari ilişkileri hakkında Paştunca, Farsça ve Türkçe dillerinde fazla kaynak olmadığı için Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Entegre Ticaret Çözümü, Ticaret Ekonomisi (Trading Economics) Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlarının güncel İngilizce kaynaklarından faydalanılmıştır.

Tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Afganistan’ın coğrafi konumu, Afganistan’ın stratejik önemi, Afganistan’ın genel ekonomik durumu, ekonomik sektörler, Afganistan’da siyaset ve Afganistan’ın yeraltı zenginliği ile ilgili bilgileri ele almaktadır.

Afganistan bir transit ve ulaşım merkezi olarak Güney Asya, Orta Asya, Güneybatı Asya ve Çin pazarları birbirine bağlanabilir. Orta Asya ve zenginliklerinin Güneye aktarılmasında stratejik bir bölgede bulunmaktadır.

Afganistan’ın 2016 yılında GSYH’sine içinde tarımdaki payı %21,9, GSYH’sine içinde sanayi’deki payı %21,4 ve Hizmet sektörü GSYH’sine içindeki payı %55

oranında katkı bulunduğu tahmin edilmiştir. GSYH'sine içinde tarımdaki payına göre, Afganistan ekonomisi tarıma dayanmaktadır.

Afganistan'ın devlet yapısı, Afganistan Anayasası 2001 yılında Lui Cerge (Büyük Şura) tarafından onaylayarak yürürlüğe girmiştir. Anayasaya göre, Afganistan'ın yasama organı Milli Şuradır. Milli Şura iki Meclisten Volesi Cerge ve Meşrano Cerge'den oluşmaktadır. Afganistan İslam Cumhuriyeti üçlü; yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı en başta yer almaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanının birinci ve ikinci başkan yardımcıları da vardır.

İkinci bölümde, İran'ın genel ekonomisi, İran ekonomik sektörleri, İran'ın demografik yapısı, İran'ın devlet yapısı ve siyaset ile ilgili bilgiler ortaya incelenmiştir. İran, Eskiden Pers olarak bilinen Güneybatı Asya'da yer alır. İran 81,16 milyon nüfusu ile farklı ırkları bünyesinde barındırır. Persler, Azeriler ve Kürtler başlıca etnik unsurlardır.

Büyük miktarda gaz ve petrol rezervleri sahip olan İran, Orta Doğu'nun Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ekonomisidir. İran'ın dış gelirleri %80 gaz ve Petrol'den elde etmektedir. Batı ülkeler tarafından uygulanan ambargolar İran'ın ekonomisine zarar vermiştir. İran'ın 2017 yılında GSYH 439,5 milyar Dolar olmuştur. İran'ın 2017 yılında GSYH'sinde ekonomik sektörlerin payı, tarım sektörün GSYH'sine içinde %9,8 oranında, sanayi sektörün GSYH'sine içinde %35,9 oranında ve hizmet sektörü GSYH'sine içinde %54,3 oranında katkıda bulunduğu tahmin ediliyor. İran'ın GSYH'sine içinde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerin paylarına göre İran gelişmekte olan bir ülkedir.

İran İslam Cumhuriyeti 1 Nisan 1979 yılında kurulmuştur. İran İslam Cumhuriyeti üçlü; yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden oluşmaktadır. Bu organlar dini Lider'in himayesi altında kullanılacağı kayıtlıdır. 1981 yılında İran'da siyasi partiler kanunu onaylanmıştır. İran'da 1979 İslam Devrimi'nden sonra siyasi sisteminde parti yapılmasından ziyade cepheleşme görülmektedir. Parti sistemi ile cephe sistemi arasındaki fark, cephe belirlenir bir süre için partilerin arasındaki kurulan ittifaktır. Seçimler döneminde muhtelif partiler kurulabilir.

Üçüncü bölümde, Afganistan ve İran arasındaki ticari ilişkiler, Afganistan'ın dış ticareti, Afganistan dış ticaret dengesi, İran'ın dış ticaret, İran ve Afganistan

arasındaki dış ticaret hacmi, Afganistan'ın İran'la ticaret ve ticari anlaşmaları, Afganistan'ın İran ile sınır ötesi ticareti, Amerikan'ın İran'a uyguladığı yaptırımların Afganistan üzerine etkileri ve Afganistan ve İran arasındaki resmi olmayan ticaret ile ilgili detaylı bilgiler ortaya koymaktadır.

İran'ın 2017-2018 yılında Afganistan'ın en büyük ticaret ortağı olmuştur. İran Afganistan'a aynı dönemde 1,98 milyar dolar değerinde mal ihraç etmiştir. Afganistan İran ile dış ticarete genellikle açık vermektedir. Bu da Afganistan'ın zayıf ekonomi ve endüstriyel temelinden kaynaklanıyor. İran'ın Afganistan'a en önemli ihracat ürünler; gaz, petrol, inşaat malzemeleri, gıda ürünleri ve ilaçlardır. Afganistan'ın İran'a en önemli İthalat ürünleri; taze ve kurutulmuş meyveler, ot ve safranlardır.

Afganistan'dan İran'a yasa dışı ticaret gerçekleşmektedir. Bunların en önemlisi Afyon kaçakçılığıdır. İran'dan Afganistan'a yasa dışı olarak en önemli kaçak yakıt maddeler ve silah kaçakçılığıdır.

Dördüncü bölümde, Afganistan ve İran arasındaki siyasi ilişkilerin belirleyen unsurlar, Afganistan ve İran arasındaki su üzerine problemleri ve Afganistan ve İran arasındaki sınır sorunu ile ilgili bilgiler ortaya koymaktadır. Afganistan ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen iç unsurlar etnik, tarihi ve kültürel, ekonomik ve güvenlik unsurlardır. Dış unsurlar ise ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan'ı sıralayabiliriz.

Afganistan'da 19 farklı etnik grup bulunmaktadır. Bunlardan en kalabalık olanları; Peştunlar, Tacikler, Türkler (Özbek ve Türkmenler) ve Şii azınlık olan Hazaralardır. İran Afganistan'da kendi stratejik amaçlara ulaşmak için Hazaralar yani Şiilere ve Fars kökeni olan Taciklere mali destek vermiştir.

İran ve Afganistan tarihi, dini ve kültürel (Derice Dili) bağlantıları vardır. İran Afganistan'da kendi hedeflere ulaşmak için kültürel prensiplerden faydalanmaktadır. İran'a kültürü ve dini açıdan yakın olan Şiilere destek vermiştir.

2001 yılında Taliban'ın rejimini devrilmesinden sonraki dönemde Afganistan'a ekonomik destek sağlaması için Tokyo'da konferans düzenlendi. Konferansa İran da

katılmış ve Afganistan ile 560 milyon Dolar yardım yapmıştır. Bu dönemden itibaren İran'ın Afganistan'a ekonomik etkisi artmıştır. Ayrıca bu yardımı Afganistan ve İran ilişkilerine olumlu etkilemiştir.

ABD'nin Askerleri Afganistan'da olması İran kendi güvenliği için bir tehdit olarak görünüyor. İran da ABD ve Afgan hükümetine karşı gruplara mali destek vermektedir. İran'ın Afganistan hükümetine karşı gruplara destek vermesi her iki ülke ilişkilerine olumsuz etkilemektedir.

Afganistan ve İran arasındaki sınır sorunu İngiltere liderliğinde 19. yüzyılın sonlarından 1930'lu yıllara kadar çözmemiştir. Son olarak 1934 yılında Türkiye'nin arabulucuğu talep edilmiştir. Türkiye arabulucuğu ile Afganistan ve İran arasındaki sınır Siyah Koh'dan Zülfıkar vadisine kadar tespit edilerek sınır belirlenmiştir. Afganistan ve İran arasındaki sınırı sorunu dönemin büyük gücü olan İngiltere çözmemiş ancak Türkiye barışçıl ve hakkaniyet ölçülerine riayet ederek kısa sürece çözmüştür. Sınırın belirlenmesinde İngilizler iyi niyetli olmamışlardır.

Asya kıtanın dört tarafı birbirine bağlanması, Orta Asya ve zenginliklerinin Güneye aktarılmasında stratejik bir bölgede bulunması ve Afganistan'da var olan bol doğal kaynakları Afganistan'ın stratejik önemi artıran unsurlar olmuştur.

Afganistan ve İran dış ticaret karşılaştırdığımızda, İran'ın dış ticaret hacmi Afganistan dış ticaret hacmine göre 10 kat büyüktür. Afganistan İran ile dış ticarete açık vermektedir. Bu da Afganistan'ın zayıf ekonomik ve endüstriyel temelinden kaynaklanıyor. Afganistan, katma değeri yüksek ürün gruplarında dış ticaret açık vermektedir. Afganistan, vermiş olduğu bu dış ticaret açığını ise tarım ürünleri ihracatı ile değil, Katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi ve ihraç etmesi ile kapatmalıdır.

Afganistan ve İran sınırından geçirilen kaçak malların her iki ülkenin hazinesini olumsuz etkilemiştir. Çünkü kaçak mallar vergiden kaçınmış sayılır. Ayrıca Afganistan ve İran'ın güvenliğini ve istikrarını da olumsuz etkilenmiştir. Her iki ülke bu sorunu çözebilmesi için işbirliği yapmalıdır.

Tahran hükümeti, Afganistan'a nüfuz artırabilmek için Afganistan ve Pakistan arasındaki gerginlikten de yararlanmak istemektedir. Bu gerginlik Kabil hükümetini, güneyden geçen ihraç rota için alternatif bir yola sevk etmiştir. Bu durumda İran,

Afganistan için dünyaya açılan önemli bir kapı, ürünleri ve ihraç malları için ayrıcalıklı bir geçiş ülkesi olmak istemektedir

İki komşu ülke olan Afganistan ve İran arasındaki ilişkilerde öncelikle etnik, kültürel, ekonomik, tarihi ve coğrafi unsurlar etkilidir. İran Afganistan'a etki artırmak için etnik, kültürel ve ekonomik ve coğrafi unsurlardan yararlanmıştır.

I. BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN EKONOMİ VE SİYASİ YAPISI

Afganistan ve İran arasındaki ilişkileri ele almadan önce bu bölümünde Afganistan'ın coğrafi konumu, stratejik önemi, Afganistan'ın genel ekonomik durumu ve Afganistan'daki siyasi partiler hakkında araştırmalar ortaya konulmuştur.

1.1. AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU

Afganistan Orta Asya'da denize sınırı olmayan bir kara ülkesidir. Afganistan 5.000 yıllık uzun bir tarihi ve kültürel mirasa sahiptir. Eskiçağ ve Ortaçağda “Aryana” olarak adlandırılan bugünkü “Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin” yerleştiği alan, 1747 yılında Ahmad Şah Baba döneminde “Afganistan” olarak adlandırılmıştır.¹

Afganistan'da farklı etnik gruplar yaşamaktadır. Bu farklı etnik unsurlar arasındaki güvensizlik ve huzursuzluğun giderilmesi, ortak bir gelecek için, tüm etnik yapıları bir araya getirmek amacıyla bölgeye Ahmad Şah Baba tarafından Afganistan ismi verilmiştir. Çünkü bu bölgede yaşayan halklar eski isimleri, Apgan, Poct, Sak, Poctisya ve Afgan olarak tanımlanıyordu. Ahmad Şah Baba bölgenin ismini kapsayıcı şekilde Afganistan olarak değiştirdi.²

Afganistan'ın kuzey ve güneydoğusu kurak iklim yapısı ve düz alanları bulunmaktadır. Afganistan doğu ve güney tarafında Pakistan ile 2.430 km, batı tarafında İran ile 936 km, kuzeybatısında Türkmenistan ile 744 km, kuzeyinde Özbekistan ile 137 km, kuzeydoğuda Tacikistan ile 1.206 km ve Çin ile 76 km uzunluğunda toplam 6 ülke ile sınırları bulunmaktadır. Afganistan'ın yüzölçümü, 652.864 km² ile bölgede; Çin, İran, ve Pakistan'dan sonra dördüncü büyük ülkedir. Ülke 34 il ve 398 ilçe ile idari bir yapılanmaya bölünmüştür.³

---

¹ Pajhwok Afghanistan News Country Profile-Afghanistan. (Dateless). <https://www.pajhwok.com/en/country-profile-afghanistan>, (21.2.2018).

² Farhad, Q. H. (2007). The Afghan Milli Tarikh (Afganistan'ın Milli Tarihi). Second Edition. Kabil: The Afghanistan Centre at Kabul University (ACKU). 46-48.

³ Pajhwok Afghanistan News Country Profile-Afghanistan. (Dateless). <https://www.pajhwok.com/en/country-profile-afghanistan>, (21.2.2018).

Afganistan genel olarak dağlık bir ülkedir. Afganistan'daki bazı dağlar ormanlarla kaplıdır. Afganistan'ın en yüksek dağ silsilesi Hindukuş olup denizden yüksekliği 7.697 metreye kadar ulaşmaktadır. Hindukuş dağları kuzeydoğudan başlayarak güneybatıya doğru; Baba dağları vasıtasıyla Pamir'e ve sonra Himalayalara kadar devam etmektedir. Bu dağlar Afganistan'ın orta kesiminde oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Hindukuş dağları Afganistan'ın en önemli dağlarıdır.

Kaynak: <http://geography.name/hindu-kush/>, (03.03.2018).

Afganistan'ın Hindukuş dağları kadar önemli olan Süleyman ve Baba dağları bulunmaktadır. Süleyman dağı, Beluçistan merkezi Quetta ve Çamkani (Chamkani, Paktia ilinin bir ilçesidir) arasında kuzeyden güneye Afganistan'ın doğu sınırları ile birlikte uzanmaktadır. Süleyman dağı, 600 km uzunluğu ile Afganistan'ın büyük dağlarından sayılmaktadır. Bu dağın yamaçları çoğu kısımları, ormanlarla kaplıdır. Afganistan'da bulunan bu ormanların yükseltisi 1.000-1.500 metreye kadar ulaşmaktadır. Dağın en yüksek tepesi (Salmane Taht) olarak adlandırılan kısmı 3.200 metreye kadar ulaşmaktadır.⁴

Baba dağı, doğu Hindukuş silsilesi uzunluğunda ülkenin merkezi kesiminde yer alan büyük ve yüksek dağlardan biridir. Bu dağ silsilesi Hacı Gak (Haji Gak) Geçidi'nin

⁴ ۵۹-۵۵. پوهنی وزارت. جغرافیه لسم ټولگی. (۱۳۹۰ه ش). ج. ۱. عارض. د. ج. (۲۰۱۲). Çoğrafya 10. Sınıf Ders Kitabı. Milli Eğitim Bakanlığı). 55-59.

Nehirlere ilaveten çok sayıda orta ve küçük ölçekte akar suları bulunmaktadır. Bu nehirler ve akar sularının insanlara büyük faydaları bulunmaktadır. Ülkenin tarım arazilerinin sulamasında ve elektrik enerjisi üretiminde oldukça önemli yer almaktadır.⁷

1.1.1. Afganistan'ın Stratejik Önemi

Asya kıtasının kalbine yakın Orta Asya'nın bir parçası olan Afganistan, Kıta'nın doğu ile batı ve kuzey ile güney arasında önemli geçiş noktasıdır. Orta Asya'nın güneye ve Güneybatı Asya'ya geçişte oldukça önemlidir.⁸ Asya Kıtası'nın önemli bir stratejik bölgesi olan Afganistan, tarih boyunca büyük güçler ve büyük devletler tarafından işgal edilmiştir. Bölgesinde bulunan ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi menfaatlerinin odak noktası olmuştur. Afganistan'ın, kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğu tarafında zengin doğalgaz ve petrol kaynaklarına sahip Orta Asya ülkeleri ile yaklaşık 1.500 km uzunluğunda bir sınırı vardır. Bu bakımından Kabil yönetimi bu Orta Asya ülkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmektedir. Afganistan'ın Stratejik önemi, komşu ülkeleriyle mücadele etmesine neden olmuştur. Dolayısıyla komşu ülkelerle arasında devam eden mücadele, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlığın kaynaklarındanıdır.⁹

Afganistan, Pers İmparatorluğu tarafından (MÖ 539), Büyük İskender (MÖ 329), Harzemşahlar (1215) ve Babür devleti (1460) gibi değişik güçler tarafından istilalara maruz kalmıştır. Afganistan MÖ 539 yılında Pers İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş ve yönetilmiştir. Pers İmparatorluğu, MÖ 6. yüzyılda sadece İran'ın güneybatı kısmını kapsıyordu. Pers İmparatorluğu büyümesine MÖ 550 yılında başladı. Büyük Kyros tarafından kurulan Pers İmparatorluğu, Batı'daki sınırı Avrupa'nın Balkan Yarımadası'ndan doğuda Hindistan'ın İndus Vadisi'ne kadar uzanan tarihin en büyük imparatorluklarından biri oldu.¹⁰

Harzemşahlar Devleti Hazar Denizi'nin doğusu, bugünkü İran'ın büyük bölümü, Türkmenistan, Özbekistan, güneybatı Kazakistan ve Afganistan'ın da bir bölümünü

⁷Jauhari, J. (2012). Karzay Döneminde Afganistan-İran İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü. 3-4.

⁸ عظیمی، م.ع. (۱۳۸۰). جغرافیه افغانستان. مشهد محقق نشرات. (Azimi, M. A. (2002). Afganistan Coğrafyası. Meşhed Muhakek yayınlar).

⁹ Yoldaş, Y. D. (Ekim 2007). Afganistan Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı İle İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları İçin Bazı Tespitler. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi*. ISSN:1694 – 528X (13): 1-11.

¹⁰ History Persian Empire. (Jan 25 2018). A&E Television Networks. <https://www.history.com/topics/persian-empire>, (02.07.2018).

içeren bölgede 1097-1231 yılları arasında hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Hazar Denizi'nin doğusunda Amu Derya nehrinin aşağı mecrasının her iki tarafında bulunan ülkeye Harzem ismi verilmiştir. Bu topraklara hakim kimselere ise Harzemşah unvanı verilirdi.¹¹ Sonuç olarak Harzemşahlar devleti Moğollar tarafından yenilmiş ve yıkılmıştır.¹² Zahir-ud- din Muhammed Babür, Hindistan yarımadasında nihai kurucu ve Moğol hanedanının ilk hükümdarıydı.¹³

Afganistan, 1838 yılında Büyük Britanya İmparatorluğu tarafından, 1979 yılında Rusya tarafından işgal altına alınmıştır. Amerika ise 11 Eylül saldırısını bahane ederek uluslararası koalisyon yardımı ile Afganistan'ı 2001 yılında işgal etmiştir. Amerika'nın görünüşteki amacı, Taliban rejiminin çökertilmesi ve uluslararası terör örgütü olarak adlandırılan El- Kaide'nin etkisiz hale getirilmesiydi. Ancak Amerika'nın temel amacının dünya enerji rekabeti içinde Afganistan'ın kaynaklarının Amerika çıkarları için kullanılmasıydı.¹⁴

Afganistan'a gelen imparatorluk, işgalci milletler bazen ilk girdiği savaşları kazanmış ama bu bölge devamlı olarak kendi kontrol altında tutamamıştır. Ayrıca, Afganistan bu işgalci milletlerin mezarlığına dönmüştür.¹⁵

Enerji; insan hayatı, ülke ekonomisinin büyümesi ve sanayileşmesi için mühim ve vazgeçilmez bir unsurdur. Afganistan doğal kaynakları kendine yetecek miktarda zengin bir ülkedir. Dış dünyaya ihracat edebilecek kadar bol doğal kaynaklara sahiptir.¹⁶ Petrol, doğal gaz, kömür, krom, çinko, demir ve tuz madenleri, altın, kükürt gibi kıymetli taş madenleri bulunmaktadır. Ancak bunlar savaş ve istikrarsızlık nedeniyle çok az ya da hiç işlenmemiş tabii kaynaklar arasındadır.¹⁷

Afganistan tabîi kaynakları açısından zengin bir ülke olması yanında stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle her dönemin büyük devletleri tarafından

¹¹ Ozaydın, A. Harzemşah Devleti. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=366940&/Harezms%C5%9Fahlar-Devleti-/Prof.-Dr.-Abd%C3%BClkerim-Ozayd%C4%B1n-> (16.01.2019).

¹² Wikibook (Feb 19 2015). History of Iran / Kharazmshahian. https://fa.wikibooks.org/wiki/-تاريخ_ایران/خوارزمشاهیان, (02.07.18).

¹³ Wikivividly. (Dateless). Babur. <https://wikivividly.com/wiki/Babur>, (02.07.2018).

¹⁴ Hakimi, S. H. (2014). Afganistan'da Sınır Güvenliği Sorunları: Hukuki ve İdari Perspektifler Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimler Enstitüsü Uluslararası Hukuk Ana Bilim Dalı .s, 20-21.

¹⁵ Mepa News (Ağu 30 2017). Afganistan'a Neden "İmparatorluklar Mezarlığı" Deniyor. <https://www.mepanews.com/afganistana-neden-impatorluklar-mezarligi-deniyor-8776h.htm>, (07.11.2018).

¹⁶ Tanival, D. (Ağustos). Afganista Ekonomik Coğrafyası. Kabul: Yayın, Doğu Yeniden Yapılandırma Ofisi. s, 58.

¹⁷ Jauhari, J. (2012). Karzay Döneminde Afganistan-İran İlişkileri. yüksek lisans tezi: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s, 8.

işgaline maruz kalmıştır. Aralık 2000’de yayınlanan ABD Enerji Bilgi Raporunda, Afganistan’ın enerji bakımından önemi ile ilgili olarak; “Orta Asya’dan Arap Denizi’ne petrol ve doğalgaz ihracatı için potansiyel geçiş rotası olmasından kaynaklanır. Afganistan üzerinden geçecek milyarlarca dolarlık petrol ve gaz ihraç hatları projeleri bulunmaktadır” denilmektedir.¹⁸

Orta Asya ve Hazar bölgesi doğal gaz ve petrolü’nin uluslararası piyasaya taşınabilmesi için beş adet ana çıkış hattı tasarlanmıştır. Bu hatları sırayla Güney İran, Kuzey Rusya, Doğu Çin, Batı Türkiye ve Güneydoğu Hindistan boru hatları oluşturmaktadır.¹⁹

Türkmenistan doğal gazı, petrolü ve elektriği Güneydoğu Hindistan boru hattıyla Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan piyasalarına aktarılmaktadır. TAPİ (Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan) olarak adlandırılan bu proje tasarımı 1990’lı yıllarında Türkmenistan devleti tarafından yapılmıştır.²⁰ TAPİ projesi üçüncü bölümde daha ayrıntılı incelenecektir.

Afganistan üzerinden geçen ve planlanan boru hatları ülkenin stratejik önemini daha da arttırmaktadır. Afganistan stratejik bir bölgede olduğu için, komşu ülkeler özellikle, İran, bu bölge üzerinde kendi etkisini artırmak için muhtelif unsurları ile müdahale etmenin yollarını aramaktadır.

1.2. AFGANİSTAN’IN GENEL EKONOMİK DURUMU

Afganistan beşeri ve tabîî kaynak açısından zengin ülke olması ile birlikte ekonomik kalkınma için geniş imkanlara sahip bir ülkedir. Ama sermaye kaynakları, teknik bilgilerin yetersizliği, ekonomi ve içtimai organizasyonlardan geri kaldığı için şu ana kadar sahip olduğu imkanlardan yeterli düzeyde yararlanamamıştır. Bunun temel sebebi ülkede sürekli istikrarsızlık, iç savaşlar ve dış ülkelerin işgali görünmektedir.²¹

---

¹⁸Dilek,B.S.(2016).Cumhuriyet Gazete. Enerji Rekabetinin Gizli Gündemi. Afganistan. http://www.emo.org.tr/ekler/5593d9c8b76cb79_ek.pdf?dergi=4, (25.4.218).

¹⁹ Jauhari, J. (2012). Karzay Döneminde Afganistan-İran İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 9.

²⁰ Pajhwok Afghan News Special Mines Page. Promising TAPI Gas Pipeline. <http://mines.pajhwok.com/content/promising-tapi-gas-pipeline>, (06.03.2018).

²¹ Afganistan'ın sosyal ve ekonomik Kalkınmanın Yedi Yıllık Planı (1977-1983). (1977). 1. Baskı. Planlama Bakanlığı. s. 1-4.

Afganistan'ın talihsizliği 1978 yılında gerçekleştirilen 27 Nisan darbesiyle başlamıştır. Diğer taraftan 27 Nisan darbesi öncesinde de Afganistan az gelişmiş ülkeler grubundaydı. 27 Nisan darbesi öncesi kişi başına düşen ortalama gelir 130 ABD doları civarındaydı. Ekonomik faaliyetler devlet tarafından yürütülmekteydi. Sadece tarım sektörü ve bir ölçüde dış ticaret özel sektörün elindeydi. 27 Nisan darbesi önce Davud Han devleti sanayi yanında özel sanayi kalkınması için özel yatırım kanununu onayladı. 27 Nisan darbe ile iktidara gelen Afganistan Demokratik Halk Partisi bu kanunu lağvettiler ve özel sanayi millileştirildi.²² İç savaş ve takip eden SSCB işgal sırasında ülke ekonomisi yavaşlanma göstermiştir. 1978 yılında 159,7 milyar Afgani değerinde gerçekleşen GSYH, 1984 yılında 154,3 milyar Afganiye düşmüştür. Aynı dönemde kişi başına düşen milli gelir 7.370 Afgani'den 6.852 Afganiye düşmüştür.²³

1989 yılında Birleşmiş Milletlerin Kalkınma Program'ına (UNDP) göre, ülke yurt içi üretim %81,6 özel sektörden elde ediliyordu. Bunun da %99'u tarım sektörü ürünlerinden oluşmaktaydı. Sovyet işgali öncesinde, ekonomik büyüme sadece 1970'li yılların ortalarında hızlandı. Bu yıllarda Afganistan tahıl üretimi ve tüketiminde kendi kendine yeterliliğine ulaşmıştı. Ancak 1990'lı yıllarda yaşanan iç çatışmalar sonucunda iş gücü, alt yapı, sulama sistemi, ulaşım ve ticaret sistemleri tahrip olmuştur. Bu da ekonomiye olumsuz etki etmiştir.²⁴ 1984 yılında Ruslara karşı olan Afganistan'daki İslamcı gruplar dış yardım da alarak istilacılara karşı başarı sağladılar. İslamcı gruplara destek verenlerin başında Amerika Birleşik Devleti, Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri geliyordu. 1988 yılında dört ülke arasında (SSCB, ABD, Afganistan ve Pakistan) imzalanan Cenevre anlaşması sonrasında 1989 yılında SSCB, Afganistan'dan tamamen çekildi. SSCB'nin çekilmesinden sonra 1992 yılına kadar iktidarda kalan Dr. Necibullah, 1992 yılında İslami gruplar vasıtasıyla iktidardan indirilip Afganistan'da "İslam Devleti" kuruldu. Bu İslamcı olduklarını iddia eden gruplar arasında iç savaşlar yoğunlaşmıştır. Mücadeleler sonrasında 1996 yılında Taliban iktidara geldi.²⁵ Ülkenin ekonomik

²² Amiri, A. H (2000). Afganistan Ekonomi Durumuna Bir Bakış. Peşaver. Property of Afghanistan Centre at Kabul University (ACKU). s. 4-6.

²³ Afganistan Demokratik Cumhuriyeti-Turkcewiki.Org.

http://www.turkcewiki.org/wiki/Afganistan_Demokratik_Cumhuriyeti. (01.24.2019).

²⁴ Amiri, A. H (2000). Afganistan Ekonomi Durumuna Bir Bakış. Peşaver. Property of Afghanistan Centre at Kabul University (ACKU). s. 7-8.

²⁵ DEİK. (2012). Afganistan Ülke Bülteni. <https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-ulke-bulteni.pdf>, (06.03.2018).

kalkınması ve yeniden yapılandırılması, Taliban'ın önceliğinde değildi. 11 Eylül 2001 New York ve Washington'a düzenlenen terör saldırısıyla Afganistan'da her şey değişti. 2001'de Taliban rejiminin çöküşünden sonra Afganistan yeni yönetimi, muhtelif alanlarda reformlar yaptı. ABD müdahalesi sonrasında en çok reform eğitim alanında olmuştur. Taliban döneminde okullarda normal dersler yanında dini dersler de verilmekteydi. Kızlar okula gitmiyordu. Hatta bazı kırsal bölgelerde okul yoktu. Bugün Afganistan'da toplam 9 milyon öğrencinin 4 milyonu kız çocuğudur. Okul sayısı kısa sürede 10 kat artış ile 16.534'e ulaşmıştır. 203.148 Öğretmen'in %34 kadın öğretmen olup sayısı 69.070,32'dir.

Ulaşım alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Afganistan 2001 yılında savaşımlardan zarar görmemiş asfaltlanmış yol 3.000 km'ye yakındı. 2001 sonrası döneminde 12.350 km yol asfaltlanmıştır. Taliban sonrası dönemde demiryolu yapılmıştır. Özbekistan ve Afganistan arasında 75 km'lik demiryolu yapılmıştı. 2013 yılında Afganistan uluslararası demiryolları birliğine üye olmuştur. Ülkede en önemli demiryolu gelişmesi 2016 yılında olmuştur. Kana Ril şirketi ile 200 km'lik demiryolu teknik çalışmaları imzalanmıştır.²⁶

2001'den 2007'ye kadar bazı ekonomik başarılar olarak disiplinli mali ve para politikalarına dayalı olarak makroekonomik istikrar korunmuştur. Yeni para birimi basılmıştır. Bununla döviz kuru istikrar kazanıp enflasyon düşük kalmıştır. On altı özel ticari bankaya lisans verilmiştir. Piyasa odaklı ekonomi için kanuni ve ticari alt yapı oluşturulmuştur.

2001 yılı sonrası 4 büyük ilde uluslararası şartlara uygun havalimanı yapılmıştır. Kabil Uluslararası Havalimanı genişletilmiş ve kapsamlı bir şekilde yenilenmiştir. 12.000 kilometreden fazla yol inşa edildi. Buna çevre yolu sistemi, ulusal otoyollar, il yolları ve kırsal yollar dahildir.

Önemli bir köprü yatırımı Tacikistan'a doğrudan karayolu bağlantıları açtı ve dünyanın en hızlı büyüyen ticaret merkezlerinden biri olan Çin'deki Urumçi'ye ulaşım sürelerini büyük ölçüde azalttı.

2002-2007 yılları arasında, iki milyon şehirli için temiz su teminine yapılan yatırımlarından %12 oranında temiz su tesisat yatırımdan faydalanmıştır. Ülkedeki

---

²⁶ Obayd, N. (Nisan 2017). 11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan'daki Ekonomik Kalkınma Dönüşümü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (9): 140-142.

kırsal su temini ve sağlık faaliyetlerinden doğrudan üç milyondan fazla insan faydalanmıştır. Hızlı bir kentleşme süreci ile kentlerde yaşayan toplam nüfus %25 oranında arttı.²⁷

Son 15 yılında Afganistan ekonomisinde göreceli ilerleme olup ülke ekonomisi için yeni bir umut verici dönem yaşanmıştır. 2001 yılında başlayan dış yardımlar ve ülke tarım, hizmet ve sanayi sektöründe gözlenen, ilerleme Afganistan'ın ekonomik büyümesine ortam hazırlamıştır.²⁸ Dünya Bankasına göre, 2003-2012 yılları arasında Afganistan ekonomisinde hızlı bir büyüme olup ülke ekonomisi yıllık ortalama %9,2 büyümüştür. Ancak 2012'da uluslararası güvenlik güçlerinin çekilmeye başlamasıyla birlikte artan siyasi belirsizlik²⁹ nedeniyle Afganistan ekonomisinde ciddi yavaşlanma gerçekleşti. 2013 yılında büyüme oranı %3,9'e düşmüştür.³⁰

Tablo 1: 2003-2017 yıllar arasında Afganistan'ın GSYH yıllık büyüme oranı (%).

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
8,4	1,06	11,1	5,6	13,7	3,6	21,0	8,4	6,1	14,4	3,9	2,6	1,31	2,3	2,6

Kaynak: World Development Indicator.

Ülke ekonomik büyümesinde yaşanan yavaşlama; temel olarak 2014 yılında ülke tüm güvenliğinin görevi Uluslararası Güvenlik Destek Gücünden (ISAF- International Security Assistance Force) Afgan Milli Güvenlik Gücüne (ANSF- Afghanistan National Security Force) geçmesi ve uluslararası güçlerin çekilmesinin hızlı olması nedeniyle yaşanan belirsizliktendir.

NATO'nun savaş misyonunun 31 Aralık 2014'te sona ermiştir. Ama 16.000 NATO askerleri, Afgan güçlerine eğitim, danışma, hava desteği, ve yardım hizmeti vermek için ülkede kaldı. Şu anda yerleşmektedir.

2011'den bu yana zayıf ekonomik büyüme ve kötüleşen güvenlik durumu nedeniyle 2011-2012 döneminde %36' idi. yoksulluk oranı 2013-2014'te %39,1'e yükseldi. Bu da 1,3 milyon insanın yoksulluğa düştüğü anlamına geliyor. Ayrıca bu dönemde kırsal alanlarında yoksulluk oranı %14 artmıştır. 2011-2012 ve 2013-2014 yıllar

²⁷ ANDS, (2008). Afghanistan National Development Strategy 2008-2013. Islamic Republic of Afghanistan. National Development Strategy Secretariat, Gul Khana Palace (Sadarat) Kabul, Afghanistan.1-3.

²⁸T.C Kabil Büyükelçiliği (2017). Afganistan Ülke Raporu. Kabil. Ticaret Müşaviri. Shah Mahmoud Ghazi Street No:134 Kabul Afghanistan. s. 6.

²⁹ The World Bank (May,2017). *Afghanistan Development Update*. World Bank Group. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/27550>. (18.03.2018).

³⁰ Noorzoy. S. (July 24 2014). Global Research. <https://www.globalresearch.ca/afghanistans-wartime-economy-2001-2014-the-devastating-impacts-of-imf-world-bank-reforms/5393141>, (19.03.2018).

arasında kırsal yoksulluk oranı %38,3'ten %43,6'e yükselmiştir. Diğer taraftan, şehirlerdeki yoksulluk oranı, taşradan şehirlere önemli göç akışlarına rağmen, bu dönemde değişmemiştir.³¹

Uluslararası güçlerin çekilmesiyle birlikte ülkede işsizlik oranı da önemli derecede yükseldi. Afganistan Çalışma Bakanlığı yaptığı açıklamada, “2014 yılı sonrasında NATO kuvvetlerinin çekilmesiyle birlikte binlerce Afgan’ın işsiz kaldığını” söyledi. Afganistan İstatistik Merkezinin verilerine göre, 2015 yılında var olan %35 işsizlik oranını, 2016 yılı itibariyle %40’a yükseldi. NATO askerleri ile yüksek maaşla çalışan Afganlar, NATO askerleri çekilmesiyle işsiz kaldı.³² Ayrıca birçok şirketler de çöküş yaşadı. İşsizlik büyük oranda Kabil, Nangrahar, Herat ve Mezari Şerif gibi büyük şehirlerde görülmüştür.³³

Siyasi istikrarsızlık nedeniyle 2015 yılında yıllık büyüme oranı %1,31’e düştü. Yurtiçi yatırım %47,42 ve doğrudan yabancı yatırım %55,68 azalma göstermiştir. Tarım sektöründe gözlenen güçlü büyüme nedeniyle 2016 yılında ekonomik büyüme oranı %2,3’ye yükseldi. Ancak tarım dışı sektörlerde büyüme durgunluk gösterdi. Ayrıca Afganistanın nüfus artış hızı yıllık olarak %3 civarındayken, %2,3’lük bir ekonomik büyüme oranı kişi başına düşen gelirden düşüş anlamına geliyordu.³⁴

2017 yılında yıllık ekonomik büyüme oranı %2,6 olup güvenlik ortamında daha fazla bozulma olmadığı varsayılarak, 2018 yılında büyümenin %3,2’ye kadar çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu büyüme oranı 2014 ve 2015 yıllarına göre, ılımlı bir iyileşme olsa da, 2003 ile 2012 yılları arasındaki dönemde kaydedilen yıllık ortalama büyüme oranı olan %9,2’nin oldukça altında kalacağını göstermektedir.³⁵

Afgan ekonomi büyümesi ve kalkınması için uzun dönemli plan, projeler ve stratejiler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Bu proje ve planları: Milenyum

---

³¹ The World Bank. (Oct 31 2018). The World Bank in Afghanistan.

<http://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/overview>, (19.03.2018).

³² EASO. (Aug 2017) Country of Origin Information Report: Afghanistan – Key Socio-Economic Indicators, State Protection, And Mobility in Kabul City, Mazar-e Sharif, and Herat City. 20-21.

³³ SABAH Haberleri. (Jun 03 2017). <https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/03/06/afganistanda-issizlik-yuzde-40a-yukseldi>, (19.03.18).

³⁴ The World Bank (May 23 2017). Afghanistan Development Update.

<http://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/publication/afghanistan-development-update-may-2107>, (20.03.2018).

³⁵ The World Bank (Nov 21 2017). Afghanistan’s economic growth to Pick up Slightly, World Bank Says. <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2017/11/21/afghanistan-economic-growth-to-pick-up-slightly-fall-2017>, (20.03.2018).

Kalkınma Hedefleri (MDG- Millennium Development Goals) ve Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (ANDS-Afghanistan National Development Strategy) gibi projelerdir. Bu projeleri 2015 yılında ve daha sonraki dönemlerinde ülke kalkınması için gerekli geniş ve uzun dönem vizyonunu belirlemek için ülkenin gerekli olan hedeflerin tespiti için hazırlanmıştır.³⁶

Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (ANDS), Afgan halkının ve Afgan hükümeti, ülkenin karşılaştığı ilk zorluklar ele almak için uluslararası toplumun desteğiyle çabalar göstermektedir. Afganistan hükümeti güvenlik, yönetim ve gelişme ihtiyaçlarını kapsamlı bir şekilde ele almak için Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi geliştirmiştir. Strateji, mevcut sosyal ve ekonomik koşulların bir değerlendirmesine dayanmaktadır. ANDS, ulusal hedeflere ulaşmak için yapılması gereken eylemleri tanımlar. Afganistan'ın uzun vadeli hedefleri, fakirliğin ortadan kaldırılması, bir orta sınıf ortaya çıkması, verimli ve istikrarlı bir demokratik siyasi ortam getirilmesi, güvenlik ve istikrar sağlanmasıdır.³⁷

ANDS projesi, sosyal ve ekonomik hayatın tüm yönlerini ülkedeki insanların çeşitliği dikkate alınarak geliştirilmiştir.³⁸

Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi ANDS'nin amaçları şunlardır:

1. Güvenlik: ülke çapındaki istikrarı sağlamak, kanunun uygulanması ve her Afgan için kişisel güvenliği sağlamak.
2. Yönetişim (Governance) Kanun Kuralı ve İnsan Hakları: Demokratik süreç ve kurumların güçlendirilmesi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, kamu hizmetlerinin sunulması ve devletin hesap verebilirliği.
3. Ekonomik ve Sosyal Kalkınma: Yoksulluğun azaltılması, özel sektörün güçlendirilmesi bir piyasa ekonomisi ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, insani kalkınma göstergelerinin geliştirilmesi ve Binyıl Kalkınma Hedefleri 'ne (MDG) doğru ilerlemeler sağlanmasıdır.³⁹

---

³⁶ T.C Kabil Büyükelçiliği (2017). Afganistan Ülke Raporu. Kabil. Ticaret Müşaviri. Shah Mahmoud Ghazi Street No:134 Kabul Afghanistan. s, 5.

³⁷ ANDS, (2008). Afghanistan National Development Strategy 2008-2013. Islamic Republic Of Afghanistan. National Development Strategy Secretariat, Gul Khana Palace (Sadarat) Kabul, Afghanistan. s, 5-6.

³⁸ ANDS, (2008). Afghanistan National Development Strategy 2008-2013. Islamic Republic Of Afghanistan. National Development Strategy Secretariat, Gul Khana Palace (Sadarat) Kabul, Afghanistan. s, 7.

³⁹ ANDS, (2008). Afghanistan National Development Strategy 2008-2013. Islamic Republic Of Afghanistan. National Development Strategy Secretariat, Gul Khana Palace (Sadarat) Kabul, Afghanistan. s, 6-15.

ANDS 2017 yılında Afganistan Ulusal Barış ve Kalkınma Çerçevesi (ANPDF-Afghanistan National Peace and Development Framework) olarak değiştirilmiştir. 2020 yılına kadar ANPDF'nin Afganistan için ekonomi ve mali hedefleri bulunmaktadır. Bu hedefleri, 2020 yılına kadar yıllık ortalama %5'lik bir büyüme sağlaması, orta vadede eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunumunu genişlettikçe, her yıl kalkınma bütçe harcamalarını %10-15 arttırması beklenmektedir.⁴⁰

1.3. EKONOMİK SEKTÖRLER

1.3.1. Tarım Sektörü

Tarım sektörü, Afganistan ekonomisinde önemli bir yer tutup ülke ekonomisi kalkınmasının temelini oluşturmaktadır. Afganistan ekonomisinde tarım sektörü hâlâ büyük ölçüde pay almaktadır. Tarım sektörü ekonomik büyümeye, istihdam yaratılmasına, yoksulluğun azaltılmasına, gıda güvenliğine ve milletin mali sağlığına önemli katkılar sağlamaktadır.

Ülke nüfusunun yüzde 80'inden fazlası ve fakirlerin yaklaşık yüzde 90'ı kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Tarım, insanların geçiminde ya da teşvikinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, 2011-2012 döneminde tarım, tüm hanelerin %49'una gelir sağlıyordu ve %30'luk bir gelir kaynağıydı. Tarım, toplam iş gücünün yaklaşık %40'ını istihdam etmektedir.

Tarım ve tarımla ilgili faaliyetler, Afganistan'ın kırsal kesiminde yaşayan insanların en büyük gelir kaynağı ve iş yaratma konusunda önemli bir sektör sayılmaktadır. Ekonomideki yapısal değişikliklere rağmen tarım, ekonomik büyümenin en büyük katkılarından biri olmaya devam etmektedir. 2012 yılı uygun hava koşullarının son derece iyi bir hasatla sonuçlandığı bir yıldır. GSYH'deki %8,3'lük büyümenin yarısından fazlası bu yılda sağlandı.⁴¹

Afganistan'ın imalat sanayinin çoğu (yaklaşık olarak %90'ı) ve ihracatının çoğu (%62,2) tarımsal üretime dayanmaktadır.⁴² Resmi istatistik verilerine göre, çoğunlukla kurutulmuş fındık, meyveler, ziraat üretimin diğer mallar ve halılar,

⁴⁰ Afghan Mission, (2017). Afghanistan National Peace and Development Framework, ANPDF (2017-2020). Islamic Republic of Afghanistan. s, 12-13.

⁴¹ The World Bank. (June 2014). *Islamic Republic of Afghanistan Agricultural Sector Review*. World Bank Group Report No: AUS9779. s, 4-5.

⁴² Workman, D. (Aug.1.2018). World's Top Export. <http://www.worldstopexports.com/afghanistans-top-10-exports/>, (18.10.2018).

ihracatının 2012-2013 döneminde GSYH'nin %5,5'ini oluşturduğunu göstermektedir.⁴³

Tablo 2 Afganistan ekonomisinin tarıma dayalı olduğunu ancak yıllar içinde de azaldığı göstermektedir.

Tablo 2: Afganistan Ekonomisinde, Tarım GSYİH (%) olarak.

Yıl	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
(%)	37,7	30,2	31,7	29,2	30,6	25,3	30,2	27	24,5	24,6	23,5	22,8	21,4	21,9

Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=AF>, (24.3.2018).

Tablo 2: İncelendiğinde 2003 yılında GSYH'sini tarımdaki payı %37,7, 2016 yılında GSYH'sini tarım payı %21,91 düşmüştür. Bunun anlamı Afganistan ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmakla birlikte 13 yılda 16 oranında bir azalma kaydedilmiştir. GSYH'si içindeki tarımın payı giderek azalmaktadır.

1.3.1.1. Ziraî Üretim

Afganistan'da ziraî üretim esas olarak buğday, bahçecilik, fındık ve haşhaştır. Buğday toplam zirai alanların %60'ından fazlasını oluşturuyor. Toplam yaklaşık 2,4 milyon hektarlık alan, sulama ve yağmurla beslenen tarlalar eşit görünmektedir. Yani 2,4 milyon hektarlık alanın yarısı sulanırken diğer kısmı yağmurla ekilebilmektedir. Buğday ve değirmencilik gibi ilgili faaliyetleri GSYH'nin yaklaşık %6,5'ini temsil ediyor bu da (%70'i sulanan buğdaydan geri kalan yağmurla sulanan buğdaydan geliyor).⁴⁴

Afganistan'ın 65 milyon hektarlık arazi alanının sadece 8 milyonu (ya da yaklaşık %12'si) ekilebilir arazi, ülkenin önemli kısımları dağ ve çöllerden oluşur. Bu nedenle hayvancılık en yaygın meslek ya da uğraşılardandır. Afganistan'da ağırlıklı olarak kurak iklim hakimdir ve tarım arazilerinin çoğu yılda 400 mm'den az yağmur alır. Sulama, bu nedenle tarımın can damarıdır.

Su kaynakları mevsime göre değişen ve dağlardaki karların erimesiyle ortaya çıkan bir yapısı vardır. Bu yapısı nedeniyle suyun depolanması, kanallar vasıtasıyla taşınması ve gerekli altyapısı, ziraî sulama ve şehir su ihtiyaçlarının giderilmesinde

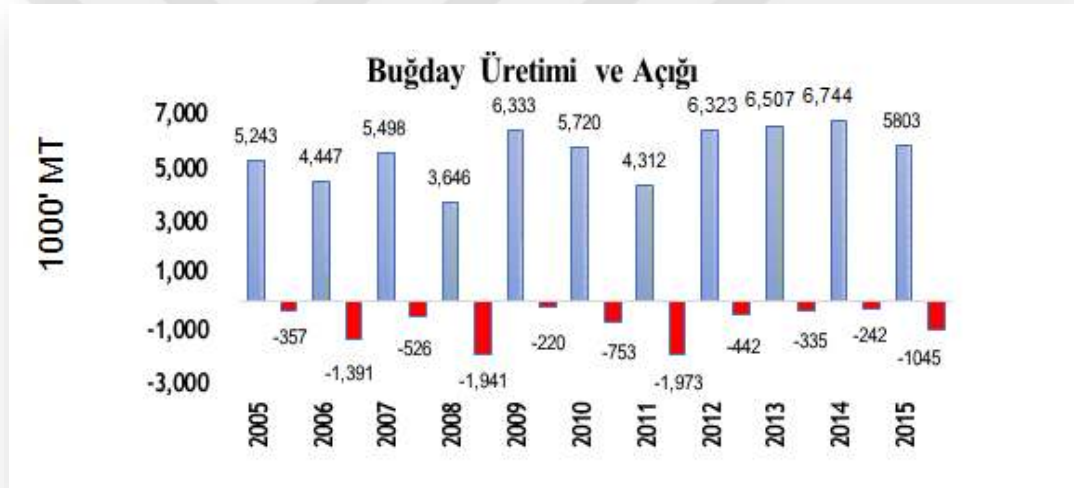
⁴³ The World Bank, (June 2014). *Islamic Republic of Afghanistan Agricultural Sector Review*. World Bank Group. Report No: AUS9779. s, 6-7.

⁴⁴ The World Bank, (Apr 13.2017). *Afghanistan Strategic Grain Reserve*. World Bank. Report No: PIDISDSC19799. s, 2-3.

önemlidir. Her ne kadar ülke 4,4 milyon hektarlık sulama potansiyeline sahip olsa da, çatışmalardan önce yaklaşık 3 milyon hektarı sulama için altyapıya sahipti. Bugün her yıl düzenli olarak yaklaşık 2 milyon hektarlık bir alan sulanıyor, geri kalan 6 milyon ekilebilir arazi yağmurla beslenmekte ya da nadasa bırakılmaktadır.⁴⁵

Yaşamak için en temel madde olan buğday, Afganistan'da yetişen en büyük tahıl ürünüdür. Her ne kadar pirinç ve mısır gibi diğer ürünler de Afganistan'da yaygın olarak yetiştiriliyor ve tüketiliyorsa da ülkede gıda güvenliği için stratejik ürün buğdaydır. Dünya Bankası tarafından 2014 yılında yapılan tarım sektörünün incelenmesinde buğdayın Afganların günlük kalori alımının yarısından fazlasını oluşturduğunu tespit etmiştir.

Grafik 1: Afganistan Buğday Üretimi ve Açığı.

Kaynak: <http://documents.worldbank.org/curated/en/550171492102870730/pdf/ITM00184-P160606-04-13-2017-1492102868470.pdf>, (26.3.2018).

Son on yılda (2005-2015), Afganistan'da buğday üretimi, Grafik-1 de gösterildiği gibi yıllık bazda büyük miktarlarda dalgalanmalar kaydedilmiştir. Buğday üretimi en düşük 2008 yılında 3,6 milyon ton, en yüksek 2014 yılında ise 6,7 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Ayrıca pirinç, mısır ve arpa gibi hububat ürünlerinde artış gerçekleşmiştir. Hububat üretiminde meydana gelen dalgalanma pek çok sebepten kaynaklanmaktadır.

⁴⁵ The World Bank, (June 2014). *Islamic Republic of Afghanistan Agricultural Sector Review*. World Bank Group. Report No: AUS9779. s. 3-4.

Özellikle kuraklık, tohum kalitesi ve tarım uygulamaları gibi olumsuz iklim şartları etkilemektedir. Hububat üretimi iklim şartlarına, kuraklık, tohum kalitesi ve tarım uygulamalarına bağlıdır. Kuraklık olmadığı, yüksek tohum kalitesi ve iyi iklim koşulları olduğu zaman buğday üretimi artmıştır. Bu şartlar olumsuz olduğu zaman buğday üretiminde azalma olmuştur. Afganistan yıllık olarak yaklaşık 8 ton buğday tüketmektedir. Ortalama olarak, ülke yıllık buğday tüketiminin %25 ile %30'unu ithal edilmektedir.⁴⁶

Afganistan'da en önemli tarım ürünü buğday olmakla birlikte son yıllarda safran ve kuru fasulye de büyük ölçüde yetiştirilmektedir. Afgan hükümeti afyon ekimi yerine, safran ekimini yaygınlaştırmak istemektedir. Safran ilk olarak Afganistan'ın Herat şehrinde yetiştirildiği 2013 yılından sonra 26 şehre yayılmıştır. Afganistan 2014 yılında 4.000 kg safran üretmiştir.

Aynı zamanda kuru fasulyenin Afganistan'da özel bir değeri bulunmaktadır. Ülkede kuru fasulye yetiştirme 2003 yılında başlamış ve 2013 yılında 34 ilde yetiştirilmeye başlanmıştır. 2013 yılı sonunda yaklaşık 2.700 ton kuru fasulye üretilmiştir.⁴⁷

Afganistan'da meyve yaygın olarak yetiştirilmektedir. Ülkede farklı iklim olması farklı meyvelerin üretilmesini mümkün kılmaktadır. Meyve fidanları dikilmesi ve Bahçecilik sektöründe istihdam yaratılması, taze ve kuru meyve ve sebzelerin üretimi geçmiş üç yıl içinde önemli ölçüde arttırmıştır 2003-2014 yılları arasında GSYH içindeki yıllık ortalama meyve payı %2,4 iken, bu rakam 2015 yılında %2,7'ye ve 2016 yılında %3,3 gibi bir büyüme oranına ulaşmıştır. Şu anda, 360.000 hektarlık arazide (Ülkenin sulanan arazinin %14) meyve ağaçları ekilmiştir. Hükümet önümüzdeki üç yıllık planında (2018-2021) yılına kadar mevcut bahçelerin miktarına 75.000 hektarlık bir alan eklemeyi planlamaktadır.⁴⁸

1.3.1.2. Afganistan'da Afyon Üretimi

Ne zaman uyuşturucu maddeden bahsedilse yahut arama motorlarında afyon kelimesi aransa Afganistan çıkmaktadır. Ama bu sonuç şaşırtıcı değildir. 1980'li yıllarda, Afganistan dünya çapında en büyük afyon üreticisi olmuştur. (Afghanistan Analysts

⁴⁶ The World Bank, (Apr 13 2017). *Afghanistan Strategic Grain Reserve*. World Bank. Report No: PIDISDSC19799. s, 4-6

⁴⁷ Amin. B. (Dec 08 2015). Deutsche Welle Pashto News. <http://p.dw.com/p/1GEPPG>, (29.3.2018).

⁴⁸ Zia. D. (23 Sep 2017). Pajhwok Afghan News. <https://www.pajhwok.com/dr/opinions/-باغ-و-باغدارى-در-حوزه-حکومت-و-حدث-ملى>, (27.10.2018).

Network) Afganistan Tahlilciler Ağ'ına göre, Afganistan'da 2014 yılında afyon yetiştirme oranı yükselmiştir. Tahmini olarak 183.000 hektar arazisinde afyon yetiştirilmiştir. Afyon üretiminin 2014 yılında 6.400 ton 2015 yılında ise kötü hava şartları yüzünden 3.300 ton gerçekleştiği tahmin edilmektedir.

Afyon çoğu zaman uyuşturucu madde olarak bilinmektedir. Afyon kullanımı Avrupa ve Doğu Akdeniz ülkelerinden Güney ve Doğu Asya ülkelerine yayılmıştır. Afganistan'da afyon üretimi terör örgütlerine ve mafya gruplarına mali kaynak sağlamasıyla bilinmektedir ⁴⁹

Afganistan'ın en önemli nakit ürünü ve ülkenin başlıca yasadışı ekonomik faaliyeti, haşhaşlarıdır. Haşhaş ekiminin, tarım sektörünü ve kırsal geçim kaynakları olarak olumlu ve/veya olumsuz etkileri gerçekleşebilmektedir. Her yıl kırsal ekonomiye yüz milyonlarca dolar sağlıyor, daha fakir kırsal haneler için arazi ve krediye erişim sağlar ve diğer ürünler için de faydalı tarımsal girdiler ve yatırımlar sağlamaktadır.

Ancak haşhaş ekimine uzun vadede bağımlılık, Afganistan'ın kalkınma veya yönetim perspektifiyle ilgili değildir. Haşhaş üretimi, rekabetçi yasal bitkilere karşı ekonomik teşvikleri bozup devletin meşruiyetini ve hukukun üstünlüğünü engellemekte, çeşitli yozlaşmış ve hükümet karşıtı aktörleri finanse etmektedir. ⁵⁰

1.3.1.3. Milli Tarım Politikaları ve Stratejileri

Afganistan Ziraat Bakanlığı, "Tarım Kalkınma Stratejisi" adı altında NADF (National Agriculture Development Framework) bir strateji geliştirmektedir. Bu stratejinin temel amacı tarım sektöründe yoksulluğunun azaltılması birinci öncelik olarak belirlenmiştir. ⁵¹

Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse bu stratejisi NADF tarafından 4 başlık altında düzenlenmiştir:

1. *Üretim ve verimlilik:* Programının amacı, tarım girdilerinin daha verimli bir şekilde kullanılması yoluyla ziraî ürünlerin ve çiftlik hayvanlarının üretim ve

⁴⁹ Rothic, T. (April 29 2017). Afghanistan Analysts Network. <https://www.afghanistan-analysts.org/dari-pashto/-د-کوکناړو-کلتوري-تاریخ-افغانستان-تمد-ک>, (31.3.2018).

⁵⁰ The World Bank, (June 2014). *Islamic Republic of Afghanistan Agricultural Sector Review*. World Bank Group. Report No: AUS9779. s, 12-13.

⁵¹ The World Bank, (June 2014). *Islamic Republic of Afghanistan Agricultural Sector Review*. World Bank Group. Report No: AUS9779. s, 13-15.

verimliliğinin artırılmasıdır. Ayrıca Afganistan tarım ürünlerinin üretim yönünden kendi kendine yeterliliğini amaçlamaktadır.

2. *Ekonomik Rehabilitasyon (Economic Regeneration)*: Programının amacı, tarım sektöründe sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve nüfus için artan gelir, istihdam imkanları ve devlet için gelir artışı ile sonuçlanmaktadır. Ekonomik Rehabilitasyon programı ayrıca, alternatif gelir kaynaklarının geliştirilmesi yoluyla hâşhaş üretiminin azaltılmasını hedeflemektedir.

3. *Doğal Kaynak Yönetim Programı*: Programının amacı, Afganistan'ın doğal kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasıdır. Bu amaca ulaşmak için yasal politikalar ve çerçeveler oluşturmalıdır. Sürdürülebilir ekonomik büyüme, verimli üretim kapasitesi ve artan ziraat üretim yoluyla çevreye ve doğal kaynaklara zarar vermeden sürdürülmesidir.

4. *Program Destek ve Yönetimi Değişim*. Bu programının amacı, idari reform süreci yolu ile dinamik, aktif ve etkili bir kurum (hem Bakanlık düzeyinde hem de il düzeyinde) oluşturmaktır.

Tarım Bakanlığı'nda değişim ve reform sürecini hızlandırmak acil bir ihtiyaçtır. Değişim sürecindeki ilk adım, kamu sektörünün sorumluluklarının ve güçlendirilmesi gereken görevlerin belirlenmesidir. Bunlar arasında politika ve strateji oluşturma, kalite kontrol, gıda güvenliği, veteriner, halk sağlığı, bitki koruma, standartlar, belgelendirme, izleme ve değerlendirme ile yönetmelik ve standartları uygulama becerisi yer almaktadır.⁵²

1.3.2. Sanayi Sektörü

Ülkelerin kalkınmasında ve refaha ulaşmasında en önemli ekonomik faaliyet alanı sanayi sektörüdür. Ekonomideki üç ana sektör arasında sanayi sektörü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde en yoğun olarak kullanılan iş alanıdır. Bir ülkenin sanayideki gelişmişliği, o ülkenin ekonomik gelişmişliğini ortaya koyar. Bir başka deyişle, GSYH'nin içindeki sanayi ürünlerin oranı ne kadar yüksekse o kadar gelişmiş bir ülkedir.⁵³

⁵² Ministry of Agriculture, Irrigation and Livestock Islamic Republic of Afghanistan. <http://mail.gov.af/ps/page/aglaw/2233>, (28.3.2018).

⁵³ Aslan. F. (Ağu 2018). Ekonomik. <https://ekonominal.org/ekonomi-biliminde-5-onemli-sektor-hangileridir/>, (03.09.2018).

Sanayi kurumları ve sanayi üretiminde meydana gelen artış, ülkenin ekonomi kalkınma ve kişi başına gelir artışında önemi vardır. Çünkü sanayi sektörü tarım ve hizmet sektörlerine göre daha fazla katma değer üreten bir sektördür.

Bir toplumun sanayileşmesi ile birlikte kentlerin kalkınması da gerçekleşmektedir. Sanayileşme ile birlikte iyi yaşamak için kırsal bölgelerden kentlere doğru göç olmaktadır. Kırsal bölgelerden kentlere göç edenler yüksek maaş ile fabrikalarda çalışma arzusu ile yaşamın kolaylığı: taşımacılık, elektrik, daha temiz içme suyu, okullar, hastaneler gibi imkanlardan faydalanmaktadır.

Tecrübelerin gösterdiği gibi az gelişmiş ülkelerin kırsal bölgelerden kentlere doğru göç olması ile birlikte sorunları ortaya çıkar. Aşırı kalabalık, çevre kirliliği, suçların çoğalması bunların başlıca zararlarıdır. Bu sebeplerden kaynaklanan aşırı kalabalık, çevre kirliliği ve suçların önlenmesi için kentlerin kalkınması yanında kırsal bölgelerin de kalkınmasını zorunlu kılar.⁵⁴

Afganistan sanayi kalkınması Emir Şir Ali Han döneminde 1869 yılında başladı. Emir döneminde ilk yayın Shams Al-Nahar Gazetesi idi. Bu Han'ın döneminde matbaa, silah fabrikaları, barut, para basma, deri ve tekstil fabrikaları kuruldu.⁵⁵ 1919 yılında Amir Amanullah Han Afganistan'ın bağımsızlığını almasından sonra ülkede reformları başlattı. Bu reformlar aşağıdaki gibidir:

1938 yılında Milli Ekonomi adında Bakanlık kuruldu. Milli Ekonomi Bakanlığı zamanla Ekonomi Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Gazi Amanullah Han ülke ekonomisinin gelişmesi için değişik kurumlar ortaya getirdi. Bu kurumlar ulaştırma, el sanayi, ziraat ve sanayi kurumlarıdır. Gazi Amanullah Han 1922 yılında sanayi teşvik kanununu onaylamıştır. Kanun yatırım yapacak ve fabrikalar kuracaklar için muafiyet, imtiyazlar ve teşvik sağlamayı amaçlayan kanunlardı. Kanunun onaylanması ile ülkede demir eritme, silah, sabun, yağ, kömür ve çimento fabrikaları kurulmuştur. Kandahar, Herat ve Mezari Şerif ve Kabul illerinde otomobil fabrikaları da kurulmuştur.⁵⁶

---

⁵⁴ Amiri, A. H (2000). Afganistan Ekonomi Durumuna Bir Bakış. Peşaver. Property of Afghanistan Centre at Kabul University (ACKU). s, 19-20.

⁵⁵ Amiri, A. H (2000). Afganistan Ekonomi Durumuna Bir Bakış. Peşaver. Property of Afghanistan Centre at Kabul University (ACKU). s, 20-21.

⁵⁶ Yousufzai, A. (Ağu 19 2016). Taand Pashto News. <http://www.taand.com/archives/74256>, (17.10.2018).

Krallık döneminden sonra 1973 yılında Davud Han hükümeti sanayi sektörü genişliği için çaba gösterdi. Büyük sanayi, devlet elinde bulunuyordu. Ülke sanayi kurumların kalkmasında, özel sektör zor durumundaydı. Savaşlardan önce ülkede küçük çapta sanayi üretimi, tarım sektörü için gereken madde ve nesneler üretiliyordu. Büyük çaptaki sanayi fabrikaları pamuk, çimento, kimyasal gübreler, yün ve şeker üretiliyordu. Büyük sanayi fabrikası bir örneği olarak Jangalak demir ve araç tamir fabrikasıdır. Pek çok sanayi ürünleri, bez, pamuk ya da keten ipliğinden yapılmış dokuma, elbise, ayakkabı, mobilya, plastik eşyaları ve diğer gerekli eşya küçük sanayi fabrikalar tarafından üretiliyordu.

Afganistan sanayi kalkınması projesi, ilk başta sanayi kurulması için devlet çabaları göstermiştir. Devlet elinde bulundurulmuş bu sanayi kurumları iç özel sektör yatırımı ticarete münhasır ya da sınırlandırılmıştı. 1970'li yıllarında Davud Han devleti sanayi yanında özel sanayi kalkınması için özel yatırım kanununu onayladı. Maalesef 1978 yılında Nisan 27 Davud Han'a Demokrat Halk Partisi tarafından yapılan darbe sonrasında bu kanunu lağvettiler. Tüm özel sanayi millileştirildi.

1990'lı yıllarında Kabil sanayi bölgesinde yaklaşık 360 küçük çapta sanayi fabrikaları faaliyet göstermekteydi. Bu sanayi fabrikaları 40.000'den fazla kişi istihdam etmekteydi. 60 sanayi fabrikası Herat, Kandahar ve Mezari Şerif şehirlerinde faaliyet gösteriyordu. 20 yıllık savaş sonucunda ülke sanayi bölgeleri de büyük zarar görmüş, 1992 yılından sonra Kabil şehrinde var olan özel ve devlet sanayi çoğunluğu imha edilmiştir. Mallar ve ekipmanlar yağmalandı. Ülke genelinde endüstriyel fabrikalar kapandı. Ama bazı şehirlerde küçük çapta olan sanayi fabrikaları savaştan zarar görmemişti. Bunun dışında sadece el sanayi savaş yıllarında faaliyet göstermekteydi. Bu da kırsal ve uzak alanlarda yoksul aileler için gelir temin ediyordu. Afganistan'da genellikle el sanayi gelişmesinde kadınlar yer almaktadır. El sanayi ürünleri halı dokuma, kilim dokuma ve ipek çalışmalarıdır.⁵⁷

Mevcut durum itibariyle, imalat sanayinde önde gelen sektörler; deri üretimi ve tekstil sanayi, kuru meyve üretimi ve işlenmesi, yarı kıymetli metal üretimi ve mermer, bazı inşaat malzemeleri ve mermer üretimidir.⁵⁸ 2016 yılında sanayi

⁵⁷ Amiri, A. H (2000). Afganistan Ekonomi Durumuna Bir Bakış. Peşaver. Property of Afghanistan Centre at Kabul University (ACKU). s, 21-23.

⁵⁸ T.C Kabil Büyükelçiliği (2017). Afganistan Ülke Raporu. Kabil. Ticaret Müşaviri. Shah Mahmoud Ghazi Street No:134 Kabul Afghanistan. s, 10-11

sektörü GSYH'si içinde oranı %21,4 idi. Tüm sanayi fabrikaları iç tüketim için üretim yapmaktadır. Örnek olarak kimyasal gübre, çimento, ilaç, tuz, tuvalet kağıdı, un, et, kuru meyve ve benzer eşyaları üretmektedir. 2015 yılına göre 2016 yılında devlet sanayi üretim değeri dört kat, 573,1 milyon Afgani'den 2.251,2 milyon Afgani'ye kadar artmıştır. Ancak belirsizlik durumu nedeniyle 2015 yılına göre, 2016 yılında özel sanayi sektöründe %21,6 oranında üretim değeri düşmüştür.⁵⁹

Onlarca yıllık savaşın ardından Afganistan, sanayisini geliştirerek kendine olan güvenini geliştiriyor. 2003 yılından beri uluslararası yardımlar ve yatırımlar Afganistan'ın ekonomisinde olumlu değişiklik yapmıştır. Ama güvensizlik ve istikrarsızlık nedeniyle Afganistan'ın sanayileşme süreci yavaş ilerlemektedir.

Afganistan, sanayileşmenin ilk aşamalarından geçiyor, Afganistan Merkezi İstatistik Kurumuna (CSO- Central Statistical Organization) göre, Afganistan'ın ithalatı %94,4 ihracat %5,6 olmasıyla birlikte imalat sanayi 2013-2014 döneminde GSYH'si içinde payı %18,7 olarak gerçekleşmiştir. Afganistan Yatırım Destek Ajansında kayıtlı olan tüm imalat firmaları sayısı 5.047 ve bu firmaların toplam değer 1.122.173.355,00 ABD Doları olarak hesaplanmıştır.⁶⁰

Tablo 3: Afganistan Sanayi Bölgeleri.

No	Bölgeler	Toplam Şirketler	Yatırımları (\$)
1	Merkez	2406	691.449.522,00
2	Kuzey Doğu	141	15.781.460,00
3	Kuzey Batı	501	120.600.823,00
4	Doğu	699	75.332.478,00
5	Güney Doğu	85	9.021.950,00
6	Güney Batı	454	63.157.682,00
7	Batı	748	146.547.512,00
Toplam		5047	1.122.173.355,00

Kaynak: <http://cso.gov.af/en>, (07.04.18).

⁵⁹ Central Statistical Organization, (2016). Industry Development and Current Situation. <http://cso.gov.af/Content/files/201394%سال20%احصائوی20%نامه20%Industries%20Development.pdf>, (07.08.18).

⁶⁰ Nawaz, A. (December, 2015). Afghanistan Manufacturing Sector Analysis. *Afghanistan Investment Support Agency*. s, 9-10.

Afganistan imalat sanayi 7 bölgeye ayrılmıştır. Aşağıdaki tabloda bölgenin adını, firma sayısını ve imalat sektöründeki toplam yatırımları görülmektedir.

Merkez bölgesinin en çok yatırımları Kabil’de yapılmaktadır. Kabil, nüfus, yatırım ve diğer faaliyetlerle ilgili sıkışık bir şehir olması ile birlikte 2.355 firma kayıtlı olup toplam 677.269.943 ABD Doları tutarında yatırım yapılmıştır.

Şehirler bölgelere ayrılmıştır:

1. Merkez bölgesi; Kabil, Kapisa, Logar, Pancşir, Parvan, Wardak şehirlerini içermektedir.
2. Kuzey Doğu bölgesi; Badahshan, Baglan, Kunduz ve Tahar şehirleri içermektedir.
3. Kuzey Batı bölgesi; Balh, Fariyab, Cevizcan, Samangan ve Sarepol’dan oluşmaktadır.
4. Doğu bölgesi; Kunar, Nangrahar, Laghman ve Nuristan şehirlerini kapsamaktadır.
5. Güney Doğu bölgesi; Badghis, Bamiyan, Farah, Ghor ve Herat şehirlerini kapsamaktadır.
6. Güney Batı bölgesi; Daykundi, Helmand, Kandahar, Nimruz, Uruzgan ve Zabul’dan oluşmaktadır.⁶¹

Kabil’de bulunan en önemli sanayi bölgesi Pule Charkhi olarak adlandırılan en önemli sanayi bölgelerinden biri olup, hemen hemen 42.000 kişi istihdam edilmektedir.⁶²

1.3.2.1. Afganistan İmalat ürünleri

Endüstri, bir ülkenin ekonomisinde oldukça önemli bir yer tutar. Sanayileşmiş ülkeler analiz edildiğinde genellikle dünya çapında otorite olarak kabul gören, refah seviyesi yüksek ülkeler olduğu gözlenmektedir. Ayrıca güçlü endüstrilere sahip olan ülkeler kendi ihtiyaçlarını karşılayıp, dışa bağımlı değildir. Sanayi gelişmemiş

⁶¹ Nawaz, A. (December, 2015). Afghanistan Manufacturing Sector Analysis. *Afghanistan Investment Support Agency*. s, 10-11.

⁶² T.C Kabil Büyükelçiliği (2017). Afganistan Ülke Raporu. Kabil. Ticaret Müşaviri. Shah Mahmoud Ghazi Street No:134 Kabul Afghanistan. s, 9-10.

lkeler kendi ihtiyaçlarını karşılayamayıp, dışa bağımlıdır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi gerekmektedir.⁶³

Kırk yıl süren savaş yüzünden Afganistan'ın pek çok altyapısı tahrip olmuştur. 2001 yılından sonra Afganistan, birlik, istikrar ve modernleşme yeniden başladı. şimdi Afganistan uluslararası toplumun desteğı ve ulusal sıkı çalışmanın desteğıyle giderek ilerlemektedir.

Afganistan imalat sanayi plastik, elik, yağlar, kümes hayvanları, yıkama sabunu, çamaşır tozu, buğday unu, deri ayakkabı, dondurma ve bisküviden oluşmaktadır. Afganistan endüstrisi ülkenin gerekli ihtiyaçlarını karşılayamıyor. Sanayi sektörü ülkenin gerekli ihtiyaçları karşılayabilmek için hükümetin bu sektör güçlü ve düzenli bir destek vermelidir. Afganistan sadece tüketen bir ekonomiydi. 2001'den beri ülke sanayi sektörü büyümektedir. Üretimde her yıl yavaş ama pozitif bir değışim olmaktadır. Bu bağlamda 91 tane firma PVC, su tankları, çantaları ve terlik, 18 firma maden suyu ve alkolsüz içecekler, 8 firma ilaç ve oksijen, 23 firma dondurma, aperiif ve bisküvi, 3 firma buğday unu, 13 firma yıkama sabunu, yıkama sıvısı ve çamaşır tozu, 9 firma mermer, 1 firma deri ayakkabı, 7 firma iyotlu tuz, 4 firma tavuk ve kümes hayvanları, 9 firma bitkisel yağ, 3 firma alüminyum mutfak eşyaları ve düdüklü tencereler ve 1 firma da soya tohumlarını üretmektedir.⁶⁴

Afganistan, doğıal kaynaklar açısından zengin bir ülkedir. Ama Afganistan'da üretimde kullanılan hammadde genellikle, ham petrol, odun, hurda ve demir gibi doğıal kaynakların %60'ını yurtdışından ithal edilmektedir. Üretimde %40 yerli hammadde kullanılmaktadır.

Afganistan'da hiç işlenmemiş 3 trilyon dolar değıerinde 1.400'den fazla mineral tahmin edilmektedir. Bunlar, lityum, bakır, demir, kobalt ve altın gibi değıerli madenlerdir. Ancak zayıf hükümet ve istikrarsızlık nedeniyle bu doğıal kaynaklarından faydalanılamamaktadır. Ayrıca bu doğıal kaynakları sömürge, barış

---

⁶³ Proente Otomasyon. Dışa Bağımlılıkta Sanayinin Önemi. <https://proente.com/disa-bagimlilikta-sanayinin-onemi-nedir%E2%80%8B/>, (09.04.2018).

⁶⁴ Nawaz, A. (December, 2015). Afghanistan Manufacturing Sector Analysis. *Kabul. Afghanistan Investment Support Agency .s*, 14-15.

ve istikrar için bekleyen kaynaklardır.⁶⁵Afganistan'ın yurtdışından hammadde ithal etmek yerine Afganistan'ın kendi doğal kaynaklarını çıkarması gerekmektedir.

1.3.3. Hizmet Sektörü

Klasik iktisatçı olan Colin Clark ekonomik faaliyetleri üç sektöre ayrılmaktadır. Tarım birincil (Primary) sektör, sanayi ikinci (Secondary) sektör ve hizmet üçüncü (Tertiary) sektör olarak ayrılmaktadır.⁶⁶Hizmet sektörü çok geniş bir ekonomik faaliyetleri içermektedir. Bu nedenle hizmet sektörün tanımını yapmak kolay bir iş değildir. Hizmet sektörünün genel bir tanımı yapılırsa, üretim ve tüketim aynı zamanda aynı yerde gerçekleştirilmesi, diğer bir ifade ile hizmeti sağlayan ile hizmetten yararlanan arasında doğrudan ilişki bulunması gerekir. Hizmet diğer sektörlerle göre, saklamaması ve elle tutulamaz nitelikte olması gibi bazı müşterek özellikler vardır.⁶⁷

Afganistan'ın hizmet sektörü çok gelişmemiştir. Son döneminde telekomünikasyon, lojistik ve finans hizmetleri alanında bazı olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Güvensizlik ve istikrarsızlık giderilmesi durumunda hizmetler sektörünün hızlı büyümesi beklenmektedir.

Son dönemlerinde sanayi ve tarım sektörlerinde yavaşlama yaşarken, hizmet sektöründe önemli derecede gelişmeler yaşanmıştır. Son 5 sene içerisinde hizmet sektörü GSYH'nin içinde oranı %50'ye çıkmıştır.⁶⁸

Tablo 4: 2003-2016 yıllar Arasında Afganistan'ın Hizmet sektörü GSYİH (%) olarak Payı.

Yıl	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
(%)	39,3	43	40,8	41,9	42	47	47,2	51	52	53,3	55	55,2	55,6	55,4

Kaynak: World Bank, World Development Indicators.⁶⁹

Tabloya baktığımızda, 2003-2016 yıllar arasında hizmet sektörün GSYH'deki pay sürekli ve ılımlı bir şekilde büyüme göstermiştir. Bununla birlikte ülkede

⁶⁵ Nawaz, A. (December, 2015). Afghanistan Manufacturing Sector Analysis. *Kabul. Afghanistan Investment Support Agency.* s, 19-20

⁶⁶ Aslan. F. (Ağu 2018). Ekonominal. <https://econominal.org/ekonomi-biliminde-5-onemli-sektor-hangileridir/>, (11.04.2018).

⁶⁷ Seyidoğlu, P. D. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzlem Can Yayınları No.:29

⁶⁸ T.C Kabil Büyükelçiliği (2017). Afganistan Ülke Raporu. Kabil. Ticaret Müşaviri. Shah Mahmoud Ghazi Street No:134 Kabul Afghanistan. s, 11-12.

⁶⁹ World Bank. World Development Indicators.

<https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=AF>, (12.04.2018)

istikrarsızlık ve güvensizlik konusundaki sıkıntıların giderilmesiyle hizmet sektöründe daha hızlı büyüme beklenmektedir.

Hizmet sektörünün geliri çoğu telekomünikasyon, lojistik ve bankacılık sektöründen elde edilmektedir.⁷⁰ Son 10 yıl içerisinde telekomünikasyon ve bilgi teknolojisi sektörü istisna olarak inanılmaz bir büyüme göstermiştir. Sektör hızlı bir şekilde büyüyerek, vergi gelirleri şeklinde Afgan ekonomisine milyonlarca doları ekledi.⁷¹

2003 yılından bu yana 2014 yılının sonu itibariyle, telekomünikasyon ve bilgi teknoloji %90 yerleşim alanlarına ulaşıldı. Bununla birlikte ilgili sektörde yaklaşık 2.413.610.672,34 doları tutarında yatırım yapılmıştır. Bugüne kadar ülkede 23,21 milyon cep telefonu kullanıcısı bulunmaktadır.⁷²

Şu an ülkede 5 tane GSM şirketi çalışmaktadır. Her şirket tüketicilerin ihtiyaçlarını iyi bir şekilde karşılanıp tüketicilerin tercihlerini en üst seviyeye taşımaktadır. Bu nedenle şirketler arasında güçlü bir rekabet mevcuttur. Ayrıca şirketlerin sayısı fazla olduğu için ve arasındaki güçlü rekabet, fiyat konusunda bir şirket tek başına hareket edemez.⁷³

Afganistan'ın finans hizmet sistemi, ülke resmi finans sistemi, Taliban rejiminin çöküşünden sonra 2001'de neredeyse hiç yoktu. Ancak 2001 yılından bu yana finans alanında bazı ilerlemeler kayıt edilmiş olsa da, kırsal kesimlerde bankacılık yaygın değildir. 2001'den sonra Afganistan'ın finans sektörü, özellikle özel ticari bankalar, kredi ve mevduat miktarlarında önemli derecede artış göstermiştir. 2003 yılında devlete ait iki ticari ve dört adet kalkınma bankası hizmet vermekteydi. 2009 yılında on özel sermayeli ticari banka, iki devlete ait ticari banka ve beş yabancı ticari banka şubesi faaliyet göstermiştir. Bankacılık sektörü ve genel ekonomi büyümesine rağmen, ülkede finans sektörü hala zayıf, şirketlerin ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır.⁷⁴

---

⁷⁰ Economy Watch. (Mar 08 2010). Afghanistan Economic Structure.

http://www.economywatch.com/world_economy/afghanistan/structure-of-economy.html, (12.04.2018).

⁷¹ Shah R. (Dec 30 2015). The Daily Afghanistan Ma. http://outlookafghanistan.net/topics.php?post_id=14029, (12.04.2018).

⁷² Ministry of Communication and Information Technology. <http://mcit.gov.af/en/page/public-documents/6005>, (13.04.2018).

⁷³ Shah R. (Dec 30 2015). The Daily Afghanistan Ma. http://outlookafghanistan.net/topics.php?post_id=14029, (12.04.2018).

⁷⁴ World Bank. (April 02 2015). Afghanistan - Financial Sector Strengthening Project (English). Washington, D.C. : World Bank Group. Report No.: ICR00003218.

Şu an ülkede ticari nitelikli devlet bankaları Afgan Milli Bank (Afghan National Bank), Pashtany Bank ve New Kabul Bank'tır. Ayrıca 10 tane özel sermayeli banka ve üç yabancı bankaların şubesi hizmette bulunmaktadır.⁷⁵

1.4. AFGANİSTAN'IN YERALTI ZENGİNLİĞİ

Afganistan doğal kaynaklar açısından zengin yataklara sahip bir ülkedir. Ülkede işlenmemiş büyük maden alanları bulunmaktadır. Ancak arazilerdeki araştırma henüz devam etmektedir. Diğer taraftan ülkede çoğu bilinen doğal kaynak rezervlerinden yararlanılmamaktadır. Bu bilinen doğal kaynakların rezervlerinden yararlanamaması nedeni de yetersiz ulaşım ağı, altyapı, teknik imkanları, fiziki sermaye yetersizliği ve istikrarsızlıktır.⁷⁶ Afganistan'ın genelinde 1.400'dan fazla maden alanları bulunmaktadır. Ayrıca henüz hiç işlenmemiş büyük maden sahaları bulunmaktadır. 2010 yılında New York Times'in yayınlandığı raporuna göre, Amerikan jeologları Afganistan'da kullanılmayan maden yataklarının değerini yaklaşık 1 trilyon Dolar olarak tespit etmişlerdir. Ayrıca daha önce bilinmeyen bu doğal kaynakların çoğu, bakır, demir, altın, kobalt, niyobyum ve yüksek teknoloji ürünlerinde kullanılan lityum yataklarının büyüklüğü ile Afganistan dünyanın en önemli mineral üretim merkezi olabileceğini vurgulanmaktadır.⁷⁷

Afganistan'ın Madenler Bakanı Vahidullah Şehrani'ye göre; "Afganistan'ın maden sektöründen yıllık gelirinin 30 milyon Dolar civarında olup, uygulanacak sektörel kalkınma planlarıyla önümüzdeki beş yıl içerisinde gelirlerin bir milyar dolara ulaşması hedeflenmekte, önümüzdeki 10 yıl içerisinde ise yıllık 3,5 milyar dolar gelir elde edilmesi öngörülmektedir."⁷⁸

ABD Savunma Bakanlığı ve Afgan hükümeti arasında yapılan bir anlaşmaya göre, Afganistan, ülkedeki topraklarının %70'inin yüzeyinde ve iki harita üzerinde işaretlenen, madeni kaynakları havadan taranan ilk ülke oldu. ABD Jeoloji Araştırmalar birimi, tarafından yayınlanan haritalardan birinde demir kaynakları ve demir cevherleri işaretlenmiş ve ikinci haritada karbon, silisyum ve kükürt içeren

⁷⁵ Da Afghanistan Bank. (Dec 14 2012). <http://dab.gov.af/en/page/financial-supervision/licensed-financial-institutions/banks>, (12.04.2018).

⁷⁶ Wasil, M. R. (Şubat 2015). Afganistan Ekonomisi ve Ekonomik Entegrasyon (ECO) Örneği Yüksek Lisan Tezi: *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 12-13.

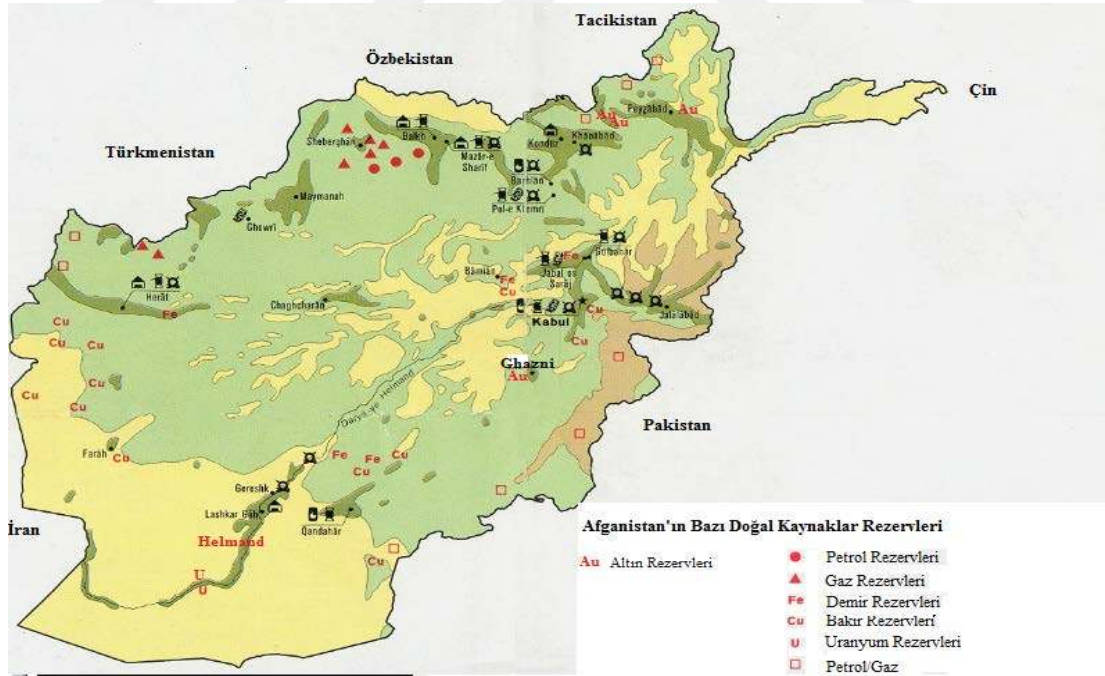
⁷⁷ Erman, K. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (11): 394-420.

⁷⁸ Uluslararası Nakliyeciler Derneği. (Nov 02 2011). <http://www.und.org.tr/tr/4539/afganistan-madencilik-ve-enerji-sektoru%E2%80%9D-toplantisi-hakinda>, (17.04.2018).

demir dışı cevherler bulunmuştur. Savunma Bakanlığı temsilcisi Jim Bullion'un, ifadesine göre, "Haritalar Afganistan'ın doğal kaynaklarının genişliğini ve çeşitliğini açıkça gösteriyor." Afganistan maden Bakanı Vahidullah Şehrani'ye göre, son araştırmalar şunu gösterdi: "Lityum rezervleri, Bolivya'nın rezervlerden daha fazladır. Bamyan şehrinde bulunan demir rezervleri, Batı Avrupa'daki demir rezervlerini aşmaktadır. Bakır rezervleri başlangıçta tahmin edilenlerden daha önemli ve tüm kaynakların daha önce Amerika jeologlar tarafından açıklanan 3 trilyon Dolar değerinden çok daha fazla tahmin edilebilir."⁷⁹

Şahrani'ye göre, daha önce Amerikalılar tarafından yapılan araştırma sonucunda Afganistan'da yeni doğal kaynakların yatakları değeri 1 trilyon Dolar göstermiştir. Ancak Afganlar tarafından tahmin edilen bu doğal kaynakların değeri Amerika gösterdiği değerden bir kaç kat daha fazladır.⁸⁰ Eski Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, ülkenin yeraltı zenginliği 30 trilyon dolar olduğunu açıklamıştır. Ülkede bulunan büyük miktardaki bakır ve demir maden rezervleri ve bu madenlerin çıkarılması ile ülke dünyanın en önemli bakır ve demir üreticisi haline gelebilir.

Afganistan'ın Mineral Haritası.

Kaynak: <https://mapcruzin.com/free-afghanistan-maps.htm>, (01.12.2019).

⁷⁹ Scart, D. (2015). Afghanistan resources and the perspective of a new future. *Military Art and Science*. 80 (4): 415-417.

⁸⁰ Voice of America (Jun 15 2010). <https://www.pashtovoa.com/a/afghan-minerals-96592604/1196199.html>, (28.05.2018).

Afganistan’da bulunan bazı büyük maden rezervleri ve kapasiteleri şöyledir:

1.4.1. Demir (Fe)

Afganistan Asya’da en büyük demir madenine sahip bir ülke olmasıyla birlikte ortalama %62 saflığı ile dünyada az bulunur bir maden özelliği taşımaktadır. Afganistan’ın çeşitli bölgelerinde demir rezervleri bulunmaktadır:

- 1- Hacı Gak Demir Madeni: Babadağı eteklerinde yer almaktadır. 165 yıl önce keşfedilmiştir. 1965 yılında jeolojik araştırmalar sonucunda Hacı Gak demir maden rezervleri 1,8 milyar ton olarak hesaplanmıştır.
- 2- Hacı Alem Demir Madeni: Afganistan’ın güney tarafında Kandahar şehrine 130 km uzaklıktaki Hacı Alem köyü batısında yer almaktadır. Bu maden rezervleri 600 milyon ton olarak tahmin edilmiştir. Ayrıca bu madende titanyum belirtisi de görülmüştür.
- 3- Kale Asad Demir Madeni: Kandahar şehrinin kuzeyinde 10 km uzaklıktaki Asad Kale’sinin kuzeybatısında yer almaktadır. Bu maden rezervleri 80 bin ton olarak tahmin edilmiştir. Bu rezervler hakkında daha fazla araştırma gerekmektedir.
- 4- Paghman Demir Madeni: Paghman genel bahçesi güneybatısında 4 km’lik uzaklıktaki dağ eteğinde yer almaktadır. Net demir 30 bin ton olarak tahmin edilmiştir. Demir yanında titanyum metal de görülmüştür.
- 5- Siyah Dere ve Hakrez Çenar Madenleri: Her ikisi de Kandahar şehrinde bulunmaktadır. Siyah Dere madeni net rezervleri 90.500 ton olarak, Hakrez Çenar maden net demir rezerv 800 bin ton olarak tahmin edilmiştir.
- 6- Jabal al- Saragh Demir Madeni: Kabil şehrinde bulunan bu demir maden rezervleri, tahmini olarak 8 milyon tona ulaşmaktadır. Ayrıca bu madenden 40 ton net demir çıkarılmıştır.
- 7- Badahşan’ın Shaghnan Demir Madeni: maden Shaghnan köyünün güney tarafına 2 km’lik uzunluğunda yer almakta, net demir rezervleri tahmini olarak 1.350.000 ton hesaplanmıştır.
- 8- Badahşan Arghandkhowa Demir Madeni: Faizabad şehrinin kuzeydoğusunda yer alıp tarihi şöhrati vardır.⁸¹

---

⁸¹ Zaheer, S. M. (2000). Afganistan’da Maden Rezervleri. Peşaver: ARİC, Afganistan Dijital koleksiyonları. s, 15-20.

1.4.2. Bakır (Cu)

Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde bol miktarda bakır rezervleri bulunmaktadır. Şili'den sonra Afganistan'da bulunan Aynak bakır madeni dünyanın en büyük bakır rezervleridir. Ancak geçmiş yıllarında ülkede devam eden istikrarsızlık, teknik bilgi ve altyapı yetersizliği nedeniyle bu zengin rezervlerden yararlanılamamıştır.⁸² Yapılan bir tahmin sonucunda Afganistan'da 68.500 milyon ton bakır mevcuttur. Aynı zamanda ABD'nin araştırma ve jeoloji kurumlarına göre, Afganistan demir, bakır, niyobyum ve diğer değerli mineral madenler açısından geniş rezervlere sahip bir ülkedir. ABD tarafından yapılan araştırma sonucunda, sadece bakır değeri yaklaşık 273 milyar Dolar olarak tahmin edilmiştir.

Afganistan'ın bazı bölgelerinde var olan bakır madenleri:

- 1- Aynak Bakır Madeni: Aynak bir köy adı olup Kabil'den 46 km uzakta Logar şehrinde yer almaktadır. Bu madenin bakır sahası 740 km² genişliği vardır. 18 yıl boyunca aranan Aynak bakır madenin üç km²lik alanı, toplam kapasitesi 677 milyon ton olup bunlardan saf bakır 12 milyon ton, kalanı sülfür ve işe yarayan malzemelerdir. Şu an bu maden çıkarma işlemleri için MCC olarak adlandırılan Çinli bir şirketi ile sözleşme imzalanmıştır. Tahmini olarak bu madende 12 ile 17 milyon ton bakır rezervi bulunmaktadır. Bu madende bakıra ek olarak 7.700 ton gümüş, 600 bin ton kobalt ve altın da tespit edilmiştir. Eğer bakır madenleri 10 bin ton rezerve sahipse küçük, bakır rezervi 100 bin ton olan orta, eğer bakır rezervi milyonlarca ton olsa büyük maden olarak adlandırılır. Bu nedenle Aynak bakır maden Şili'den sonra dünyanın ikinci büyük madenidir.
- 2- Balkhab Bakır Madeni: Bu maden Sari-Pul il'in Balkhab ilçesi Paymir Sayeed Murad bölgesinde merkezinden 150 km uzaklığında dağlık bir bölgede yer almaktadır. Balkhab bakır madeni 1972 yılında keşfedilmiş ve 4.000 metre genişliğe ile 5.000 metre uzunluğu vardır. Bu madende 1,66 oranda saf bakır mevcuttur.
- 3- Şeyda Bakır Madeni: Herat şehrinde Şeyda bakır madeni %1,1 saf bakır oluşturmaktadır. Herat şehrinin 45 km'lik uzunluğunda yer alan Şeyda bakır madeni 5 milyon ton rezerve sahiptir. Şeyda bakır madeni Rus ve Afgan mühendisler tarafından ortak bir araştırma sonucunda tespit edilmiştir.

---

⁸² Zaheer, S. M. (2000). Afganistan'da Maden Rezervleri. Peşaver: ARİC, Afganistan Dijital koleksiyonları, s. 9.

4- Zarkashan Bakır Madeni: Maden ve Petrol Bakanlığı yetkilerine göre; Gazni şehrin Kara Bağ ilçesi Zarkaşan bölgesinde bakır madenleri mevcuttur. Bunlar iç ve dış, yani yabancı uzmanlar tarafından tespit edilmiştir. Maden Bakanlığı eski Bakan Şehrani'ye göre, Gazni ilinde bulunan bakır ve altın müşterek Zarkaşan madeninde 30 milyar dolar değerinde malzeme bulunmaktadır.⁸³

1.4.3. Altın (Au)

Maden ve Petrol Bakanlığı verilerine göre, Afganistan altın madenleri aşağıdaki gibidir.

1- Vikador Altın Madeni: Badahşan şehrinin Rağ ilçesinde bulunan bu maden, şehir merkezinin 50 km uzaklığında yer almaktadır. Bu madende yüksek kaliteli altın tespit edilmiştir. Maden genişliği 2, uzunluğu ise 250 metreye ulaşmaktadır. Rezerv hakkında hiç bir inceleme yapılmamıştır.

2- Samti Altın Madeni: Tahar şehrinin Çah Ab ilçesinde yer alan bu madenin, altın rezervleri 30 ton tahmin edilmiştir.⁸⁴

3- Norabe Altın Madeni: Bu maden, şehrin Çah Ab ilçesi kuzeyinde Norabe bölgesinde yer alır, toplam altın rezervleri tahmini olarak 260 ton ve saf altın 580 kg gösterilmiştir. Bu maden 1987 yılında Ruslar tarafından keşfedilmiş ve Afgan hükümeti bu maden çıkarması için 2005 yılında Amerikalı bir şirket ile kontrat imzalamıştır. Şu an ilgili maden çıkarma işlemleri devam etmektedir.

4- Zarkaşan Altın Madeni: Gazni İl'in Makovar ilçesinde Kabil'den 225 km güneybatı tarafında yer alıp yüzölçümü 484 km² tahmin edilmiştir. Bu maden 1960 ve 1972 yılları arasında Rusya, Almanya, ve ABD uzmanları araştırma sunucunda ilgili maden rezervleri 7.500 kg altın olarak tespit etmiştir.

5- Paşani Altın Madeni: 8 metre genişliği ve 1.700 metre uzunluğu ile Tahar şehrinde yer alır. Bu maden sağ, merkez ve dış kısmı üç kısma ayrılmıştır. Madenin sağ kısmı yaklaşık 500 metre genişliği ve 5.2 km uzunluğu ile her metreküp alanında tahmini olarak 493 mg altın bulunmaktadır. Paşani altın madeninin merkezi kısmı 450 metre genişliği ve 4,8 km uzunluğu ile her bir metreküp alanda 288 miligram

⁸³ Pajhwok Afghan News Special Mines Page (Dec 16 2009). Copper Reserves in Afghanistan. <http://mines.pajhwok.com/content/copper-reserves-afghanistan>, (18.04.2018).

⁸⁴ MOMP. (2014). Minerals in Afghanistan. Ministry Of Mines and Petroleum Of Afghanistan. http://mom.gov.af/Content/files/MoMP_GOLD_Midas_Jan_2014.pdf, (19.4.2018).

altın bulunmaktadır. Madenin dış kısmı ise yaklaşık 160 metre genişliği ve 1,8 km uzunluğu vardır. Her metre küpte 258 miligram altın bulunmaktadır.⁸⁵

1.4.4. Uranyum (U)

Günümüz’de Radyoaktif elementler, uranyum, toryum ve rutenyum stratejik maddeler olarak tanımlanmaktadır. Afganistan’da yapılan bazı jeolojik araştırmalar sonucunda, uranyum rezervleri Helمند İl’in Hanşin ilçesi volkanik dağlarında tespit edilmiştir.

Ülkede büyük ölçüde metalik olmayan yararlı maddeleri, değerli ve yarı değerli taşlar, tuz, inşaat malzemeleri, yakıt madde rezervleri de bulunmaktadır. Metalik olmayan yararlı maddeleri, sülfür, florit, sistein, fosforit, magnezit, kurşun vb. Bunlara bağlı değerli taşlar; garnet (lal), kobalt, zümrüt, beril, yakut gibi madenler bulunmaktadır.⁸⁶

1.4.5. Yakıt Maddeler

Yakıt maddeleri her ülkenin gelişmesinde önemli faktörlerdendir. Yakıt maddeleri, katı (kömür), sıvı (yağlar) ve gaz üç şekilde bulunmaktadır. Karkaran kömür maden, Deresof kömür madeni Aşpaşti kömür madeni ve Korkh kömür madeni Afganistan’da büyük kömür madenleridir.

Afganistan’da ilk kez petrol arama işlemleri Amir Amanullah Han döneminde başladı. 1937 yılında arama işlemleri, 25 yıl için Amerikan Taksa Kosi Board şirketine bir sözleşme ile verildi. İlgili şirket 1940 yılına kadar önemli araştırmalar yaptı. Ancak İkinci Dünya Savaşının başlaması ile imzalanan sözleşme iptal edilmiştir. İkinci Dünya Savaş sonrasında petrol arama işlemleri İsveçli şirkete verilmiştir. Bu şirket Sar-e Pul Angut bölgesinde arama işlemlerine başlamış ancak olumsuz bir sonuç alamamıştır. Afganistan ve Sovyetler Birliği arasında Afganistan’ın kuzeyinde petrol araması için anlaşma 8 Ocak 1958’de imzalandı. Sovyetler Birliği’nin Tahno Aksport Şirketi uzmanları ülke kuzeyinde geniş jeolojik aramalar başlamış ve sonuçta petrol ve doğal gaz rezervlerine dair bilgiler elde edilmiştir.

---

⁸⁵ Pajhwok Afghan News Special Mines Page. A Brief Introduction of Afghanistan Gold Reserves. <http://mines.pajhwok.com/content/brief-introduction-afghanistan-gold-reserves>, (19.4.2018).

⁸⁶ Zaheer, S. M. (2000). Afganistan’da Maden Rezervleri. Peşaver: ARİC, Afganistan Dijital koleksiyonları. s. 50-55.

Şu an ülkede Petrol ve büyük havzaları Hindukuş'un kuzey tarafındadır. Doğu'da Rustak'tan Talokan ve Baglan'a kadar, kuzeyde Amu nehrine kadar, güneyde Hindukuş silsilesine kadar ve batıda İran sınırına kadar Petrol havzaları bulunmaktadır. Bu geniş Petrol havzalarında şimdiye kadar 11 Petrol olan bölgeleri tespit etmiştir.

Bu geniş ve uzun havzada şu ana kadar 11 Petrol içeren bölge belirtilmiştir. Buna bağlı Angot'ta 4 milyon ton ve Ak Derya'da 5 milyon tona kadar yağlar bulunmaktadır. 1976 yılında Kaşkari bölgesi üç kısımda yaklaşık 12 milyon tonluk rezervleri keşfedilmiştir. Ayrıca Sar-e Pul şehrinin doğusunda 200 km uzakta yer alan Ali Gul ve Gurmaç bölgesinde de petrol keşfedilmiştir.

Ülke kuzey bölgelerine ek olarak ülkenin diğer bölgelerinde petrol ve doğal gaz rezervleri tahmin edilmektedir. Bu bölgelerden bir tanesi Katavaz'nın güneydoğu tarafında yeralan Gonder-Orgun vadesidir.

1966 yılında Herat şehrinin Terpul, Bay ve Goriyan bölgesinde çok dikkatli jeolojik araştırmalar yapılmış, yapılan bu araştırmalar sonucunda Terpul havzasında petrol keşfedilmiştir. Ayrıca Ak darya petrol ilk rezervi 6,2 milyon ton ve Angut petrol rezerv 7,2 milyon ton olarak tahmin edilmiştir.⁸⁷

Doğal gaz ülkenin en önemli doğal kaynaklarından birisidir ve 1967 yılında keşfedilmiştir. 1980'li yıllarda doğal gaz yıllık gelir 300 milyon doları ve ülkenin ihracat gelirleri %56'sını oluşturmaktaydı. Ama doğal gaz ihracatı %90 SSCB'ye gerçekleştirilmekteydi. 1989 yılında SSCB geri çekildikten sonra doğal gaz üretimi sektöre uğramıştır.

ABD jeolojik Araştırma ve Afganistan Maden ve Sanayi Bakanlığı tarafından yayınlanan raporlara göre, Afgan-Tacik, Amu Derya, Tripul (Herat) ve Kuşka havzasında petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Ülkenin kuzey tarafında 1,6 milyar varil ham petrol ve 16 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir. Keşfedilmemiş doğal gaz rezervleri büyük kısmının Amu Derya

---

⁸⁷ Zaheer, S. M. (2000). Afganistan'da Maden Rezervleri. Peşaver: ARİC, Afganistan Dijital koleksiyonları. 37-39.

havzasında, keşfedilmemiş petrol rezervleri büyük kısmının ise Afgan- Tacik havzasında bulunduğu tahmin edilmektedir.⁸⁸

1.5. AFGANİSTAN’DA SİYASET

1.5.1. Afganistan’ın Devlet Yapısı

2001 yılında Taliban rejiminin çöküşünden sonra yeni hükümet tüm etnik yapıların, aşiretlerin ve dini grupların desteğini aldı. Böylece milli ittifak sağlamak için büyük adımlar atıldı. Afganistan’da hala egemen bir hukuk devletinin oluşması için maalesef çok mesafe vardır. 162 maddeden oluşan Afganistan Anayasası 2002 yılında Lui Cerge (Büyük Şura) tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Lui Cerge tarih boyunca Afganistan’ın siyasî hayatında mühim rol oynamıştır. Lui Cerge (Büyük Şura), Krizler ve tarihî kararlar alınması gereken durumlarda toplanır. Bu toplantıda ülkenin bütün aşiretler, etnik ve dini gruplar katılır. En önemli Lui Cerge 1747 yılında 9 gün süren toplantı sırasında, şimdiki Afganistan’ın kurucu olan Ahmad Şah Dürani Afganistan’ın Kral’ı olarak seçilmesi idi. Lui Cerge tarafından onaylanan Anayasa göre, Afganistan’ın yasama organı Milli Şura (Milli Meclis)’tir.

Anayasaya göre Milli Şura Afganistan’ın en üst yasama organıdır. Ayrıca Milli Şura iki meclisten Volesi Cerge ve Meşranu Cerge’den oluşmaktadır. Volesi Cerge yani Parlamento üyeleri ülke genelinde yapılan seçimler ile seçilir. Parlamento (Volasi Cerge) en fazla üye sayısı 250 kişidir. Milletvekili seçimleri 5 yılda bir yapılır. Meşranu Cerge üye seçilmesi ise 34 il Genel Meclisi kendi üyelerinden birer temsilci seçer. 34 il Genel Meclisin’den seçilen Meşranu Cerge üyeleri 4 yıl Meşranu Cergede görev yapar. Meşranu Cerge üyelerinin üçte biri ise hayırsever insanlar ve toplumun tanınmış kişileri arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Aynı anda bir kişi her iki meclise üye olamaz.⁸⁹

Afganistan İslam Cumhuriyeti üçlü; yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı en başta yer almaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanının birinci ve ikinci başkan yardımcıları da vardır. Anayasa’ya göre, Afganistan bağımsız, bölünmez bir İslam Cumhuriyeti devletidir. Afganistan İslam

⁸⁸ Ministry of Mines and Petroleum. (May 25 2012). <http://mom.gov.af/en/page/4788>, (22.04.2018).

⁸⁹ Karaağçılı. A. (19 Mayıs 2009). BİLGESAM. Afganistan’ın Siyasal Yapısına Bir Bakış. <http://www.bilgesam.org/incele/1319/-afganistan%E2%80%99in-siyasal-yapisina-bir-bakis/#.W8m6MSQzbiU> , (19.10.2018).

Cumhuriyeti'nin dini, İslam dinidir. Diğer din takipçileri kendi din törenlerini yapmakta kanun sınırları içinde özgürdür.⁹⁰

Yasama organı; kanun yapar ve hükümeti denetler. Afganistan'ın yasama organına Milli Şura (Ulusal Meclis) de denir. Anayasanın 81'inci maddesine göre, Afganistan İslam Cumhuriyeti Ulusal Meclisi büyük bir yasama organı olarak temsil edilir ve tüm ulusu temsil eder.

Yürütme Organı; yürütme organı yönetmelik ve yasaların uygulanmasından sorumlu olan organdır. Anayasanın 71'inci maddesine göre hükümet, bakanlardan oluşmaktadır. Bakanlar Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Parlamento'da Milletvekilleri'nden yeterli oy aldıktan sonra Cumhurbaşkanıca atanır.

Yargı organı; Afgan Siyasi sisteminde yargı kuvveti bağımsız bir kurum olarak faaliyet göstermektedir. Yargı organı, Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemeleri ve Birincil Mahkemelerinden oluşmaktadır. Ayrıca bu mahkemelerin görev ve yetkileri kanunla düzenlenmiştir.⁹¹

1.5.2. Afganistan'da Siyasi Partiler

20. yüzyılın başlarında Afganistan'da siyasi partilerin kendi reform kökenlerini ve muhafazakar hareketleri vardı. Bu hareketler, siyasi bilinç ve yolsuzluklarla mücadele için ortaya çıkmıştır. Afganistan-e Jawanan olarak bilinen anayasal reformcular, ilk yıllarda baskı altında olmalarına rağmen, Kral Amanullah'ın 1920-1929 ilericisi rejimini desteklemede etkili olmuştur.

Bu dönemde Kral'ın reformcu politikaları kademeli olarak toplumsal değişimler ortaya getirmiştir. Ancak Kral'ın reformcu politikaları karşısında dini muhafazakârlar çıkmıştır. İngilizler'in dolaylı desteği ile dini muhafazakârların artan isyan ve bir iç savaş haline gelen bu isyan sonucu Kral Amanullah Han 1929 yılında maalesef ülkeden kaçmaya mecbur kaldı.⁹² Ülkede ilk kez 1946 yılında siyasi partilere faaliyet hakkı verilmiştir. 1946 yılında Afganistan'ın Başbakanlık koltuğuna oturan Şah Mahmud Han, siyasi partilere faaliyet izni vermiştir. Ayrıca belediye ve

⁹⁰ Pajhwok Afghan News Special Elections Page. Government Structure. <http://elections.pajhwok.com/en/content/government-structure>, (06.06.2018).

⁹¹ Pajhwok Afghan News Special Elections Page. Government Structure. <http://elections.pajhwok.com/en/content/cabinet-structure>, (06.06.2018).

⁹² Lal. A. (May 15 2007) Tol Afghanistan. <http://www.tolafghanistan.com/> /اوبښ-زلميان-څوک-وه, (10.06.2018).

parlamento seçimlerinde tarafsız kalacağına söz vermiştir. 1949 yılındaki parlamento seçimlerinde verilen sözünü yerine getirmiştir.⁹³

Vish Zalmian (Bilinçli Gençler), Afganistan'ın ilk siyasi partisidir. Bu siyasi parti önceleri gizli olarak 1941 yılında, eğitimli Peştunlar tarafından faaliyetine başlamıştır. 1949 yılındaki parlamento seçimlerine katılmıştır. Bu seçime aktif şekilde katılmış bir kaç milletvekili de çıkarmıştır. Vish Zalmian Partisi, bu dönemde gizli faaliyetleri göstermiştir. 1950 yılından sonra resmi olarak faaliyetleri başlamıştır.⁹⁴

Afganistan Halk Demokrat Partisi (PDPA- People's Democratic Party of Afghanistan), 1965 yılında kurulan Sovyet yanlısı bir komünist partiydi. Bu parti 1973 yılında Daud Han tarafından Kral Zahir Şah'a yapılan kansız darbeye yardım etmiştir. Daud Han iktidara geldiğinde Afganistan Cumhuriyetini kurdu. Bu parti yine de Nisan 1978'da Cumhurbaşkanı Davut Han'a Saur Devrimi olarak bilinen darbe sonucunda, Afganistan Halk Demokrat Parti Başkanı Nur Muhammed Taraki iktidara geldi. Afganistan Halk Demokrat Partisi toprak reformunu ve diğer birçok değişikliği yürürlüğe koydu. Afganistan Halk Demokrat Partisi, Halk ve Perçem olarak ikiye ayrılmaktadır. Komünist rejimi çöktükten sonra Halk Demokrat Parti ismi, Vatan Partisi olarak değiştirilmiştir.⁹⁵

Afgan Millet Olarak Bilinen Afgan Sosyal Demokrat Partisi, Afganistan'da bir Afgan milliyetçisi ve sosyal demokrat bir siyasi partidir. Afgan Sosyal Demokrat Partisi, 8 Mart 1966'da bir grup etkili bürokratlar tarafından kurulmuştur. Resmi olarak 27 Mart 1966'da ilan edilmiştir. Bir Afgan entelektüel olan Ghulam Mohammad Farhad, partinin ilk Başkanı olarak görev yaptı. Afgan Millet, Peştunların çıkarlarının peşinde koşuyor ve sadece onlardan destek alıyordu. Parti, Büyük Afganistan fikirlerini de destekliyordu. (yani Afganistan ve Durand hattı öbür tarafı Pakistan'da yaşayan Peştunca konuşan kısımlarını birliği sağlanması iddia ediyor). Shamsul Huda Shams, partinin kurucusu olan Gholam Mohammad

---

⁹³ Hayat, N. (2016). Afganistan'da Yönetim ve Demokrasi. Gazi Üniversitesi: Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. s, 62-63.

⁹⁴ National Democratic Institute, (June, 2011). Political Parties in Afghanistan. A Review of the State of Political Parties After the 2009 and 2010 Elections. National Democratic Institute. 2030 M Street NW, Fifth Floor Washington, DC 20036 USA. s, 6-7.

⁹⁵ Australian Government, (March, 2013). Afghanistan: Political Parties and Insurgent Groups 1978-2001. Australian Migration Review. s, 8-9

Farhad'ın ölümünden sonra 1987'nin başında partinin başkanı seçilmiştir.⁹⁶ 1979'de Saur Devrimi'nden sonra parti komünist rejimi tarafından yasaklandı. Parti başkanı Farhad hapis edildi. 1980 yılında Farhad serbest bırakıldı. Ancak 1986-1987'de hükümetle parti arasında diyaloglar yapıldı. Diyaloglar yapıldıktan sonra bazı önde gelen parti üyeleri hapisneden serbest bırakıldı. Ancak parti, iktidar koalisyonunun dışında kalmayı tercih etti, hükümet ile bazı anlaşmazlık nedeniyle, Afgan Millet partisi üç gruba ayrıldı. Shamsul Huda Shams, Quدراتullah Hadad ve Mohammad Amin Wakman Afganistan'ın eski maliye bakanı arasında parti bölünmüştür. 1995'ten beri Anwarul Haq Ahadi partinin Wakman grubunun lideridir. 1995 yılından sonra Parti Peştun milliyetçi düşüncesini bıraktı ve Peştun olmayanlardan da destek istedi. Partinin Wakman kolu Afgan hükümetinin "Afgan Millet Partisi" olarak kabul edildi. Şu anda Anwarul Haq Ahadi liderliğinde devam etmektedir.⁹⁷

Cemiyet-i İslami Partisi, Cemiyet-i İslami 1972 yılında Burhaneddin Rabbani liderliğinde kurulmuştur. Bu partide sadece Tacik kökenli üyeleri bulunmakta ve Tacikler tarafından desteklenmektedir. 1979 yılında Afganistan Sovyet işgalinden sonra bu partinin üst yöneticisi olan Ahmet Şah Mesut, Parwan İl'inde Komünist hükümetine karşı savaş için mücahitlerin grub oluşturdu. Bu grub bazı illeri kendi kontrolü altına aldı.⁹⁸ Sovyet-Afgan Savaşı sırasında (1979-1989), Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami Pakistan İstihbaratı (ISI) aracılığıyla Sovyet karşıtı güçler tarafından finanse edilmiştir. Cemiyet-i İslami, Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan ve 1990'larda mücahitlerin önde gelen partilerinden biridir. 2011 yılına kadar bu partinin lideri Burhaneddin olmuştur. Sovyet birliklerinin ülkeden çekilmesinin ardından bu parti, Afganistan iç savaşına da katılmıştır. Bu parti, 2001 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımıyla Taliban rejimi devrilmesine kadar Taliban rejimine karşı savaştı.

Kabil, 1996 yılında Taliban'ın eline düştüğünde, Cemiyet-i İslami ülkenin kuzeyine çekildi. Taliban'a karşı savaşmak için Milli Birleşik Cephe veya Kuzey koalisyonunu kurdu. Bu Kuzey koalisyonu Taliban rejiminin 2001'de devrilmesine kadar Taliban'la savaştı. Amerika Birleşik Devletleri Afganistan'a hava saldırıları

⁹⁶ Tol Afghanistan.Gholam Papa. <http://www.tolafghanistan.com/د افغانستان يو هان/ghulam-mohammad-farhad/>, (14.06.2018).

⁹⁷ Wikivividly. Afghan Millat Party. https://wikivividly.com/wiki/Afghan_Millat_Party#History, (13.06.2018).

⁹⁸ Wikivividly. Jamiat-e Islami Pary. <https://wikivividly.com/wiki/Jamiat-e-Islami>, (29.10.2018).

sonrasında Cemiyet, Junbeş ve Wahdate- İslami partilerinden oluşan kuzey koalisyonu Kabil'i ele geçirdi.

2014 Cumhurbaşkanlığı Seçim'inde Dr. Abdullah Cemiyet-i İslami, Vahdet-i Mardum ve Hizb-i İslami partiler tarafından seçilen aday tüm adaylar arasında en yüksek %45 oy aldı. %50+1 alamadığı için seçimler ikinci turuna geçti. Seçimlerin ikinci turunda Abdullah'ın rakibi olan bağımsız aday Eşref Gani %56 oranı ile Cumhurbaşkanı oldu. Seçimlerin ikinci turunun sonuçlarına Abdullah ve taraftarları itiraz edip kabul etmediler. Sonuçta Eşref Gani ve Abdullah arasında bir anlaşma sonucunda Milli Birlik Hükümeti (National Unity Government-NUG) %50-50 siyasal iktidarı paylaşması ile kuruldu.⁹⁹

Hizb-i İslami Gülbuddin Hikmetyar, İslamcı bir harekettir. 2001'den sonra ABD'nin Dış İşleri Bakanlığı ve Birleşik Krallık tarafından terörist listesindeydi. Bu Grup 1976 yılında bugünkü lideri Gülbuddin Hikmetyar tarafından kuruldu. 1979-1989 yıllarında Afganistan'ın Sovyet işgali sırasında, örgütün amacı Sovyet güçlerinin sınır dışı edilmesi ve bir İslam hükümetinin kurulmasıydı. Hizb-i İslami, 1992-1996 yılları arasında Afganistan İç Savaşı ve mücahitlerin geçici hükümetinin önemli bir oyuncusuydu. Ayrıca Taliban'ın iktidarı ele geçirmesinden sorumluydu.¹⁰⁰

Hizb-i İslami, Afganistan'daki Sovyet Savaşı sırasında (1979-1989) Pakistan'ın İstihbaratı (ISI- Inter Services Intelligence) aracılığıyla, Sovyet karşıtı güçler tarafından finanse edilmiştir.

Hikmetyar ve partisi Sovyet Komünistlerine karşı Pakistan sınırına yakın operasyonlar düzenledi. Kunar, Laghman, Celalabad ve Paktia gibi şehirler Hizb-i İslami'nin merkezleriydi. Parti, Hikmetyar'ın komutası altında son derece merkezileşmiştir. 1994'e kadar Pakistan'la yakın ilişkiler kurmuştur.¹⁰¹

Hizbi-i İslami Parti'nin Suudi Arabistan ile yakın ilişkisi de vardı. 1994 yılından sonra Hizb-i İslami, Saddam Hüseyin'in desteği ile Suudi Arabistan'ın desteğini

⁹⁹ Center for Strategic And Regional Studies. (Dec 31 2016). Jamiat-e-Islami and redistribution of political power in the presidential palace. <http://csrskabul.com/en/blog/jamiat-e-islami-redistribution-political-power-presidential-palace/>, (18.06.2018).

¹⁰⁰ Aftanas, M. J. (2014). Defeating Hizb-e Islami- Gulbauddin: A whole-of- Governement Approach. *Air Command and Staff College*, s, 3-4.

¹⁰¹ Wikivividly Hezbi-e Islami Gulbuddin. https://wikivividly.com/wiki/Hezb-e_Islami_Gulbuddin, (18.06.2018).

kaybetti. Hikmetyar, 2001 yılında ABD'nin Afganistan saldırısına karşı çıktı ve o zamandan beri Hizb-i İslami, Taliban ve El Kaide mevcut Afgan hükümetine karşı savaştı. Afganistan'da 2007'den beri ABD askerleri en çok Hizb-i İslami isyancılardan zarar görmüştür. 29 Eylül 2016'da Afganistan hükümeti, Hizb-i İslami ile bir barış anlaşması imzaladı. Anlaşmaya göre, Hizb-i İslami, grubun Afgan devleti tarafından siyasi bir parti olarak tanınması ve Hikmetyar'a Birleşmiş Milletler'in ve ABD tarafından koyduğu yaptırımların kaldırılmasıdır. Bunun karşısında Hizb-i İslami terörist gruplarla ilişkileri kesmeyi ve Afgan Anayasasına saygı duymayı kabul etmiştir. Hikmetyar, uluslararası yaptırımlar nedeniyle Kabil'i ziyaret edemediği için anlaşma 29 Eylül'de Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani ve Hikmetyar'ın bir video aracı ile canlı bir şekilde imzalandı. Afgan hükümeti Aralık 2016 yılında Birleşmiş Milletler'nin Hizb-i İslami liderlerine karşı yaptırımların kaldırılması için resmen talepte bulundu. Hikmetyar'a yönelik yaptırımlar Birleşmiş Milletler tarafından 3 Şubat 2017 tarihinde kaldırıldı. Şu an Hizb-i İslami Parti büyük bir kitle tarafından desteklenmektedir.¹⁰²

Junbesh-i Milli İslami Afganistan, Afganistan'daki Özbeklerin siyasi partisidir. Junbesh, 1992'den beri aktif olan bir siyasi partidir. Parti Kuzey Afganistan'ın Özbek ve Türkmenlerini temsil etmektedir. Ayrıca uzun zamandır bu parti kurucusu olan General Dostum tarafından yönetilmektedir. Nisan 2001'de Mazari Şerif'in çöküşünden beri, Nisan 2001'de Dostum'un, Kuzey Afganistan'a dönmesine kadar, Junbesh büyük ölçüde etkisiz kalmıştır. 2004 yılında devlet tarafından General Dostum grubu resmen silahsızlandı ve siyasi parti oldu. General Dostum hükümette bir görev almak için parti başkanlığından 18 Nisan 2005 tarihinde istifa etti. 2008 yılında, Parti'nin liderliğine Sayed Noorullah seçildi. 2005'te Volesi Cerge'de 25 sandalye kazandı. Bu parti 2009 yılında Cumhurbaşkanlık seçiminde Karzai'ye destek verdi. Junbesh-i Milli İslami 2014 yıllındaki seçimlerinde Afganistan'ın şimdiki Cumhurbaşkanı Eşref Gani destekledi. Eşref Gani, General Dostum'un birinci yardımcısı olarak seçildi.¹⁰³

Dawat-i İslami, Afganistan'da siyasi bir partidir. Parti'nin lideri ve kurucusu Abdül Rasul Sayyaf'tır. 1980'lerin başında Afganistan'ın Kurtuluşu için İslam Birliği olarak

¹⁰² Wikivividly Hezb-e Islami Gulbuddin. https://wikivividly.com/wiki/Hezb-e_Islami_Gulbuddin, (18.06.2018).

¹⁰³ Rene Teiggeler, Afghan Political Parties: A Short Outline. <http://www.angelfire.com/ny/Chapandaz>, (19.06.2018).

kuruldu. Bu Parti'nin kurulma amacı Afganistan'daki İslamcı muhalif güçler arasında birliği sağlamaktı. Suudi Arabistan ve Pakistan tarafından desteklenmiştir. Dawat-i İslami lideri Sayyaf, 1992'den beri Cemiyet-i İslami Partisi ile ittifak yapmıştır. Afganistan'ın iç savaşı sırasında Şii Hazaralar Dawat-i İslami grubu ile savaşmıştır. Parti, 2004 ve 2009 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Karzai'ye destek vermiştir.¹⁰⁴

Vahdet-i İslami Afganistan (Afganistan İslam Birlik Partisi), 1989 yılında kurulmuştur. Afganistan'daki diğer bazı siyasi parti gibi, Hizb-i Vahdet da 1980'lerde Sovyetler Birliği'nin desteklediği Afgan hükümetine karşı çıkmıştır. Hizb-i Vahdet (Birlik Partisi) 1990'ların başında Afganistan'ın iç savaş döneminde Kabil'deki ve ülkenin diğer bölgelerindeki başlıca aktörlerden biri olarak ortaya çıktı. Birlik Partisi Hazara ve Şiiler tarafından desteklenmektedir. Ayrıca Afganistan'da tüm Hazaralar Şii'dir.¹⁰⁵ Şii azınlık Orta ve Batı Afganistan'da yoğunlaşmıştır. 1988'de İran, sekiz Şii partiye Hizb-i Vahdet (Birlik Partisi) olarak birleştirdi. Bu parti 1988 yılında kurulduğundan beri Afganistan'da önemli bir siyasi ve askeri oyuncu olmuştur. Ancak daha sonra bu parti bir kaç lider arasında bölünmüştür. Vahdet-i Mardum Mohakek liderliğinde ve Vahdet-i İslami Khalili liderliğinde ayrılmıştır. Şu an Afganistan'da bu partiler çok etkili değildir.¹⁰⁶

Komünist rejimi çöktükten sonra mücahitler iktidara geldiler. Mücahitler döneminde devlet yapısı tamamen değişti. Bu mücahit partiler, farklı oranlarda hükümete yer aldı. İlk başta mücahit partiler komünist rejimini çökmesi ve İslami hükümeti kurmak için halktan destek aldı. Mücahit partilerden oluşan hükümet zafere ulaşınca güvenliği ve istikrarı kurmak yerine kendi arasında iktidar mücadelesi ve tartışmalar başladı. Bu tartışmalar iç savaşla sonuçlandı.

Taliban döneminde herhangi bir parti yoktur. 2001'dan sonra yeni hükümet geldiğinde eski ve yeni partilerin sayısı 150'ye çıktı. 2009 yılında yasa değişikliği sonucunda bazı partiler belli kriterleri yerine getirmediikleri için partilerin sayısı azaldı. Afganistan'da bu kadar çok partinin olması demokrasinin gelişmişliği gibi

¹⁰⁴ Australian Government Background Paper (2013). Afghanistan: Political Parties And Insurgent Groups 2001-2013. Australian Migration Review. s, 12-13.

¹⁰⁵ Australian Government Background Paper (2013). Afghanistan: Political Parties and Insurgent Groups 2001-2013. Australian Migration Review. s, 16-17.

¹⁰⁶ Global Security, The Unity Prty.

https://www.globalsecurity.org/military/world/para/hizbi_wahdat.htm?ezoiic_amp=1, (19.06.2018).

görünüyor. Ancak yakından incelendiğinde durum öyle değildir. Afganistan’da Cumhurbaşkanlığı seçimleri incelendiğinde Cumhurbaşkanlık adaylarına baktığımızda partilerin rolü olmadığı açıktır. Siyasi partilerin tek amacı vardır o da iktidara gelmektir. 2014 yılındaki seçimlerde adayların çoğu bağımsızdı. Çoğu parti üyesi seçime bağımsız girdiler. Kutbeddin Hilal Hizb-i İslami Parti üyesi ve Dawat-i İslami Partisi lideri Rasul Sayaf seçime bağımsız olarak girdi. Cemiyeti İslami Partiden Abdullah Abdullah adayken aynı partinin bir yönetici Rasul Sayaf’ın yardımcısı, aday oldu.¹⁰⁷ Afganistan’da partilerin rolünün etkili olmadığını tekrar hatırlatmak gerekir. Örneğin, Cumhurbaşkanlığı seçimleri zamanında bir partiden aday seçiler aynı partinin bir üst yöneticisi başka bir bağımsız adayı ya da bir parti adayı ile anlaşma yaparak Cumhurbaşkanının ilk ya da ikinci yardımcısı olarak seçilir.

Şu an Afganistan’da faaliyet gösteren ve Adalet Bakanlığında kayıtlı olan 72 parti bulunmaktadır.¹⁰⁸ Ancak en büyük partiler ve 2014 yılındaki seçimlere katılan partiler aşağıdaki tablo’da ayrıntılı olarak partilerin liderleri ve kuruluş yılları verilmiştir.¹⁰⁹ 2014 yılının Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde birinci turunda hiçbir aday %50+1 oy alamamıştır. Seçimler ikinci tura kalmıştır.

Tablo 5: 2014 Yılı Seçimlerine Katılan Partiler ve Partilerin Birinci ve İkinci Turunda Desteklediği Liderleri.

Partiler Adı	Partilerin Liderleri	Kuruluş yılları	Cumhurbaşkanlığı Seçimlere Birinci Tur ve Aday İsimleri	Cumhurbaşkanlığı Seçimler İkinci Tur ve Aday İsimleri
Afghan Millet	Stanagul Sherzad	1966	Eşref Gani	Eşref Gani
Cemiyet-i İslami	Salahuddin Rabbani	1973	Abdullah Abdullah	Abdullah Abdullah
Hizb-i İslami	Gülbudin Hekmatyar	1975	Abdullah Abdulla	Abdullah Abdullah
Mahaz (Kutsal Parti)	Pir Sayed Ahmad Gailani	1980	Zalmai Rasool	Eşref Gani
Junbesh (Hareket)	Abdul Rashid Dostum	1992	Eşref Gani	Eşref Gani
Vahdet-i İslami (İslam Birliği)	M. Karim Khalili	1992	Eşref Gani	Eşref Gani
Vahdet-i Mardum (Halk Birliği)	M. Mohaqeq	1995	Abdullah Abdullah	Abdullah Abdullah
Jumhuri Khawahan (Cumhuriyetçiler)	Adela Bahram (Bayan)	2003	Eşref Gani	Eşref Gani
Harakat-i İslami-i Mardum	Sayed Hussein Anwari	2005	Rahim Wardak	Eşraf Gani

¹⁰⁷ Hayat, N. (2016). Afganistan’da Yönetim ve Demokrasi. Gazi Üniversitesi: Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilim Dalı. 67-68.

¹⁰⁸ Ministry of Justice. Islamic Republic of Afghanistan. Licensed political parties.

<http://moj.gov.af/ps/page/registered-political-parties-and-social-organizations/1700>, (08.06.2018).

¹⁰⁹ Larson, A. (March 2015). Political Parties in Afghanistan. Washington, DC : United States Institute of Peace. Special Report362. 11-12.

Ensejam (Dayanışma)	Nacibullah Sadeq Modaber	2007	Qayoum Karzai	Abdullah Abdullah
Milli İtilaf (Ulusal Kovalisyon)	Abdullah Abdullah	2011	Abdullah Abdullah	Abdullah Abdullah
Hak ve Adalet	Sardar M. Roshan	2011	Eşref Gani	Eşref Gani
Hizb-i Millet	Jafar Mahdavi	2012	Zalmai Rasul	Eşref Gani

Kaynak: Afghanistan: Political Parties and Insurgent Groups 1978-2001. (2013). Australian Migration Review.

Tablo 6: 2014 Yılında Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Birinci turunda en Fazla Oy Alan Adaylar, Oy Sayıları ve Oranı (%) Olarak Aşağıdaki Gibidir.

Sıra	Aday İsmi	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)
1	Abdullah Abdullah	2972141	45,00
2	Eşref Gani	2084547	31,6
3	Zalmai Rasul	750997	11,40
4	Abdulrab R. Sayyaf	465207	7,00
5	Kutbudin Hilal	181827	2,80
6	Gulagha Shirzai	103636	1,50
7	Davud Sultanzai	30685	0,50
8	Hedayet Amer Arsalan	15506	0,2
Toplam		6604546	100

Kaynak: <http://iec.org.af/ps/2012-06-23-06-41-38/press-ps/368-final-results-ps>, (20.10.2018).

2014 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cemiyet-i İslami, Hizb-i İslami ve Vahdet-i Mardum ittifak yaptı. Bu ittifak, Cemiyet-i İslami parti üyesi olan Abdullah Abdullah'ı tek bir aday seçti. Seçimlerin Birinci turunda Abdullah Abdullah adaylar arasında en fazla %45 oy aldı. Abdullah'ın rakibi olan Eşref Gani ise Bağımsız bir adaydı. Herhangi bir Parti'ye bağımlı değildi. Ama Junbeş partisi başkanı General Raşid Dostum kendini birinci yardımcı olarak ve Vahdet-i İslami partisinin üyesi olan Sarwar Danesh ikinci yardımcı olarak seçtiler. Seçimlerin birinci turunda Eşref Gani %31,6 oy aldı. Zalmai Rasul da bağımsız bir adaydı. Cemiyet-i İslami'nin üyesi olan Ahmadzia Mesut birinci yardımcı ve Hak ve Adalet Partinin üyesi olan Habiba Sarabi İkinci yardımcı olarak seçildi. Birinci turunda %11,40 oy alması ile üçü en yüksek oy alan aday oldu. Hilal, Shirzai, Sultanzai ve Arsalan da bağımsız adaylardı. Birinci turunda en yüksek oy alan iki aday Eşref Gani ve Abdullah Abdullah ikinci turda tekrar seçime girdi. Yukardaki Tablo'ya baktığımızda bazı

partiler bağımsız aday Eşref Gani'ye ve bazı partiler Abdullah Abdullah'a destek verdiklerini göstermiştir.¹¹⁰

Afganistan bağımsız Seçim Komisyonu tarafından seçimlerin ikinci turunun oy oran alçıldıktan sonra Eşref Gani %56,44 oy alması ile Afganistan'ın Cumhurbaşkanı seçildi. Eşref Gani'nin rakibi olan Abdullah Abdulla ise %43,56 oy aldı. Afganistan Bağımsız Seçimler Komisyon Başkan'ına göre, seçimlerin ikinci turunda yaklaşık 8 milyon kişi oy kullanmıştır. Bunlardan Eşref Gani 4.485.888 oy almıştır. Abdullah Abdullah ise 3.461.639 oy almıştır.¹¹¹ Abdullah "Sahte bir hükümet asla kabul etmeyeceğini" söyledi. Abdullah Abdullah "parelel hükümeti" ilan edeceğini de söyledi. Paralel hükümet için Abdullah'ın destekçileri de aynı beyanda bulundular. Sonuçta bu iki aday arasında Milli Birlik Hükümeti kurulup Eşref Gani Cumhurbaşkanı Abdullah Abdullah ise İcra Direktörü olarak seçildi.¹¹²

1.5.3. Afganistan'da Demokrasi Gelişim Süreci

Muhammed Zahir Şah, Muhammed Davud'u başbakanlıktan aldıktan bir yıl sonra 1964 yılın Anayasasıyla Afganistan'da Parlamenter monarşi kuruldu. 1965 yılında parlamento seçimi da yapılmıştır. Yeni parti kurma hakkı verilmiştir. Bu dönemde ilk siyasi parti Afganistan Demokratik Halk Partisi (PDPA) ismi ile komünist parti kurulmuştur. Demokratik Halk Parti iki yıl içerisinde iki parçaya Halk ve Perçem olarak ayrılmıştır. Halk fraksiyonu Nur Muhammed Taraki liderliğinde Lenin modeli bir görüşe sahiptir. Etnik olarak kırsal kesimdeki Peştunlardan oluşmaktadır. Parti'nin Perçem fraksiyonu ise Babrak Karmal liderliğinde toplumun her kesiminin katılabileceği demokratik görüşe sahiptir. Her iki fraksiyon arasında rekabet mevcuttur. Her iki fraksiyon Rus yanlısıdır. Ruslar da Halk ve Perçem her ikisinde eşit düzeyde destek vermiştir.¹¹³

1963 yılında Zahir Şah, Muhammed Davud'u başbakanlıktan uzaklaştırdı. Zahir Şah bir dizi ekonomik ve kalkınma projeleri gerçekleştirerek ülke refah seviyesini yükselmeye çalıştı. Sovyetler Birliği ve ABD'den aldığı dış yardımlar Kabil şehrin

---

¹¹⁰ Independent Election Commission of Afghanistan. (Aug 07 2014). <http://iec.org.af/ps/2012-06-23-06-41-38/press-ps/368-final-results-ps>, (21.10.2018).

¹¹¹ Independent Election Commission of Afghanistan. (May 21 2014). <http://iec.org.af/ps/2012-06-23-06-41-38/press-ps/394-runoff-primary-ps?highlight>, (21.10.2018).

¹¹² Hakim. A. (09 09 2014). DW Pashto News. <https://p.dw.com/p/1D97p>, (21.10.18).

¹¹³ Salihiy, M. A. (2014). Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. s. 17-19.

dışında etkili olmadı. 17 Temmuz 1973 tarihinde kayınbiraderi Zahir Şah, Muhammed Davud Han tarafından kansız bir darbe sonucunda yönetimden uzaklaştırarak Cumhuriyeti ilan etmiştir. Davud Han, ihtilal için destek aldığı kişilere bir süre görev verdi. Afganistan Halk Demokratik Partisi yapılan ihtilalde Davud Hana destek vermiştir. Davut Han iktidara geldiğinde dış ilişkilerde komşu ülkeler, İran ve Pakistan ile ilişkileri geliştirdi. Rus bağımlılığını azaltmaya da çalışmıştır.¹¹⁴ Muhammed Davud bir sözünde Afganistan'ın Küba gibi yanlı değil, gerçek anlamda tarafsız olmasını istediğini belirtmiştir. Çin ile yaptığı anlaşma ve Somali ile Etiyopya aleyhinde yaptığı bildiri Rusları rahatsız etmiştir. Komünistleri yönetimden uzaklaştıran Muhammed Davud, Müslüman köktendincilerin toplandıkları yerlere baskın yapıp onları da kendine düşman etmiştir. Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri Brejnev ile Muhammed Davud'un tartışması ihtilalden önce son olay olmuştur. Rusların baskısı ile birleşen Halk ve Perçem parçaları iktidarı devirmiştir. İktidara Nur Muhammed Taraki geçmiş ve Cumhurbaşkanı olmuş, başbakan ise Hafızullah Emin olmuştur. Bu ihtilale Afgan tarihinde "Nisan Devrimi" ya da Peştuca da (Savur) denmiştir.¹¹⁵

---

¹¹⁴ Hayat, N. (2016). Afganistan'da Yönetim ve Demokrasi. Gazi Üniversitesi : Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı. s, 60.

¹¹⁵ Yeni Akit. (Tarihsiz). Muhammed Zahir Şah. https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Muhammed_Zahir_%C5%9Eah, (22.10.2018).

II. BÖLÜM

İRAN EKONOMİSİ VE SİYASETİ

2.1. İRAN EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

İran, büyük miktarda gaz ve petrol rezervlerine sahip bir ülkedir. Ayrıca Güneybatı Asya'nın Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ekonomisidir. Dünya Bankasına göre, 2013 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 511,62 milyar Dolar, 2014'ta 425,33 milyar Dolar, 2015 yılında 393,7 milyar Dolar ve 2016 yılında 418 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir.¹¹⁶

İran'ın 2017 yılında 439,5 milyar Doları tutarında tahmini Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH) vardı. 2017 yılı tahminine göre İran 80,6 milyonluk bir nüfusa sahiptir. İran ekonomisi, hidrokarbon sektörü, tarım sektörü ve hizmetler sektörüne dayalıdır. İran, dünyada doğal gaz rezervlerinde ikinci sırada ve kanıtlanmış petrol rezervlerinde dördüncü sırada yer alıyor. Ekonomik faaliyetleri ve devlet gelirleri büyük oranda petrol gelirlerine bağlıdır.¹¹⁷

İran hükümetinin 2016-2021 dönemi için altıncı beş yıllık kalkınma planında piyasaya dayalı reformları kapsayan kapsamlı bir strateji benimsedi. Altıncı beş yıllık kalkınma planı, ekonominin gelişimi, bilim ve teknolojiye ilerlemeler ve kültürel mükemmelliğin desteklenmesi olmak üzere üç temelden oluşmaktadır. Ekonomik cephede, kalkınma planı %8'lik bir yıllık ekonomik büyüme oranını ve kamu iktisadi teşebbüsleri, mali ve bankacılık sektörü reformlarını ve petrol gelirlerinin tahsisini ve yönetimini öngörmektedir.¹¹⁸

İran'da işsizlik oranı 2017 yılı Ekim ayı itibarıyla %11,9 seviyesinde kalırken, bir önceki yılın aynı dönemine göre %12,3 oranı ile 2017 yılında ılımlı bir iyileşme göstermektedir. Yoksulluğun 2009 ve 2013 yılları arasında %13,1'den %8,1'e düştüğü tahmin edilmektedir. İran'da işsizlik önemli bir sorundur. Pek çok kişi, temel ihtiyaçları karşılamak ve kendilerini ve ailelerini yoksulluktan kurtarmak

---

¹¹⁶ Fanack News (Sep 26 2018) Economy of Iran.

https://fanack.com/iran/economy/?gclid=CjwKCAjw7PcBRBbEiwAfwfVGFqS4QUF-6p2OCQU0HQ4g18UG9ZGW2h2xhegHcNrDuWhMACH-JVFXoCZG4QAvD_BwE, (03.09.2018).

¹¹⁷ The World Bank (Oct 11 2018). Islamic Republic of Iran.

<http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, (02.09.2018).

¹¹⁸ Bijan K. (July 25 2017). Iran Business News. <http://www.iran-bn.com/2017/07/25/iran-needs-new-development-vision/>, (02.09.2018).

için birden fazla işte çalışıyor. Dünya Bankası istatistik verilerine göre, İran'da işsizlik oranı 2016'da %11,26, 2015'te %11,06 ve 2014 yılında %10,57 oranı olarak gerçekleşmiştir.¹¹⁹

İran'ın yıllık ekonomi büyüme oranı 2015 yılında -1,6 oranda 2016'da %12,5 ve 2017 yılında % 4,3 oranda gerçekleşmiştir. İran'ın ekonomisi için 2015 yılı, yüksek beklentiler ve yavaş sonuçlar veren bir yıldır.¹²⁰ Temmuz ayında meydana gelen tarihi nükleer anlaşma ve yaptırımların kaldırılması vaadi başlangıçta İranlılar yaşam kalitelerindeki gelişmeleri hızlıca fark etmeyi bekliyorlardı. Ancak 2015 yılının sonunda somut ya da belirli ekonomik faydalar henüz gerçekleşmemiştir.¹²¹

2.2. İRAN'IN EKONOMİK SEKTÖRLERİ

Bir ülke ekonominin yapısına bakmanın bir yolu, ülkenin toplam üretimi ve istihdamında, tarım, sanayi ve hizmet olmak üzere üç ana sektörün paylarını karşılaştırmaktır.¹²² İran'ın 2017 yılında Gayri Safi Yurtiçi hasılda ekonomik sektörlerin payı, Tarım sektörü GSYH'sine %9,8 oranında katkıda bulunduğu tahmin ediliyor. Sanayi sektörü GSYH'sine %35,9 oranında ve hizmet sektörün GSYH'sindeki payı ise %54,3 oranında katkıda bulunduğu tahmin ediliyor.¹²³

2.2.1. Tarım sektörü

Tarım, birçok ülkenin ekonomik kalkınması ve yoksulluğun azaltılmasında önemli bir sektördür. Tarımın dünyadaki sanayileşmiş ülkelerin çoğunun sanayi büyümesinde ve gelişmesinde oynadığı rol aşırı vurgulanmaz. Bu sektörün önemi, İran da dahil olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme sürecinde tarım dışı sektörler için gıda temini, hammadde temini ve istihdam yaratma konusunda önemi vardır. İran'da tarım, kırsal halkın yaşam tarzı ve İran ekonomisinin en büyük

---

¹¹⁹ The World Bank (Oct 11 2018). Islamic Republic of Iran.

<http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, (09.09.2018).

¹²⁰ Knoema World Data Atlas. (2018) <https://knoema.com/atlas/Iran/Real-GDP-growth>, (09.09.2018).

¹²¹ Glenn, C. (Dec 17 2017). The Iran Primer. <https://iranprimer.usip.org/blog/2015/dec/17/irans-economy-2015>, (02.09.2018).

¹²² Yılmaz, S. (11 Eylül 2008). Mevzuat Dergisi. <https://www.mevzuatdergisi.com/2008/09a/01.htm>, (03.09.2018).

¹²³ Statista. (2018). GDP Growth Of Iran From 2012 to 2022. <https://www.statista.com/statistics/294534/iran-share-of-economic-sectors-in-gdp/>, (03.09.2018).

parçasıdır. Tarım sektörü ülkenin nüfusunun büyük bir kısmının istihdam edilmesinden de sorumludur.¹²⁴

İran'ın başlıca tarım ürünleri buğday, pirinç, diğer tahıllar, meyveler, fındık, pamuk süt ürünleri ve yündür. Ülkenin toplam 163,6 milyon hektarlık arazisinin yaklaşık % 12'si ekiliyor. Ayrıca arazinin üçte biri sulanmaktadır. İran 1960'larda kendi kendine yeterliliğine ulaşmış olsa da, 1979'da gıdalarının %65'i ithal edilmiştir.¹²⁵ Tarım Bakanı Mahmud Huceti'ye göre, tarım sektörü ülkedeki tüm işlerin %20'sini oluşturmaktadır. Ayrıca kırsal nüfusun yaklaşık %50'si tarım sektöründe aktif durumda, kentsel alan nüfusu ise %5 oranında tarımda çalışmaktadır.¹²⁶

İran'daki tarım sektörü, ağırlıklı olarak küçük özel mülkiyete ait çiftliklerden oluşmaktadır. Özel çiftçiler, ekim faaliyetlerinin %93'ünü gerçekleştirmektedir. Tarım sektöründe hükümet politikası, yerel üretimin karlılığı sürdürebilmek için, İran'da tarım sektöründe korumacı politikalar hakim olmuştur. İran devleti tarım sektörü ve çiftçileri teşvik etmektedir. Her yıl İran hükümeti çiftçilerden buğday alımını özel bir fiyatla garantiler. İran devleti tarafından çiftçilerden buğday alımına garanti vermesi, İran'da buğday üretimini artırmıştır. Sonuç olarak, garantili fiyatla buğday alımı, 2013 yılında 2,2 milyon tondan 2016 yılında 8,5 milyon tona yükselmiştir. Yerel çiftçileri ve zirai üretimi desteklemek için İran hükümeti, çiftçilere traktör gibi makineler sağlamak için kredi vermektedir. İran Tarım Bankası, tarım sektöründe çiftçiler için finans hizmetleri ve kredi olanakları için en önemli kaynaktır. Banka, 2012-2013 yılından bu yana tarım sektörüne olanaklar sağlamak için kredi vermeye başlamıştır. Bu kredi, yetiştirme, balıkçılık, bahçecilik, veterinerlik ve makine alım satım tesislerini kapsar ve sağlar.¹²⁷

2.2.2. Sanayi Sektörü

Endüstri İran ekonomisinde oldukça önemli bir yer tutar. Dünyadaki her ülke sanayileşme çabasıdadır. Sanayi kapasitesindeki artış, sanayileşme olarak

¹²⁴ Pierof, A. R. (July 25, 2013). The Role of Agriculture in Iran's Economic Development. Academic of Science of Tajikistan. 6 (11): 1928-1939.

¹²⁵ Fanak News (Sep 26 2018) Economy of Iran.

https://fanack.com/iran/economy/?gclid=CjwKCAjw7PcBRBbEiwAfwfVGFqS4QUF-6p2OCQU0HQ4g18UG9ZGW2h2xhegHcNrDuWhMAch-JVFxoCZG4QAvD_BwE, (03.09.2018).

¹²⁶ Financial Tribune (Jan 02 2017). <https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/56758/agriculture-sector-generates-12-of-iran-s-gdp>, (04.09.2018).

¹²⁷ Ave, S. (March). The Agriculture and Food Market in Iran. Tehran: Ministry of Foreign Affairs of Denmark The Trade Council. Danish Agriculture & Food Council. Hedayet Street, Dashti st. 10. Tehran. s, 5-6.

adlandırılmaktadır. Endüstriyel kapasite, bir ülkede özellikle hammadeleri kullanılabilir ürünlere dönüştürebilen ağır endüstrilerdeki çeşitli üretim süreçleri ve tesislerinin boyutudur. İran'da sanayileşme 1929-1938 yıllar arasında daha yoğun ilerlemiştir. Daha sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik kuvvetler tarafından İran'ın işgali ile sanayileşme süreci kesintiye uğramıştır. 1950'lerin sonlarında sanayi işletmelerinin sayısının önemli ölçüde büyüdüğü ve 1950'den 1966 yılına kadar üretim çıktısının değeri dört kat artarak devam etti. 20. yüzyılda, İran ekonomisi nispeten basit bir tarım sisteminden çok daha yüksek gelir düzeyine sahip bir sanayileşmiş hale dönmüştür. Bu dönüşümün büyük bir kısmının, İran'ın özellikle bilgi, teknoloji, sermaye ve ara malı ithalat yoluyla küresel pazarlara girme kabiliyeti sonucunda ortaya çıkmıştır. Pehlevi rejimi, İran'daki sanayileşmeyi teşvik etmek için ithal ikame stratejisini kabul etti. Yerli bebek endüstrilerini korumak için bazı üretilen ürünlere ağır ithalat engelleri getirdi.¹²⁸

1960'ların sonlarında, İran'ın modern imalat sektörü öncelikle otomobil ve beyaz eşya sektörlerinden oluşuyordu. Bu dönemde İran'da çoğu parça ithal ve montaj ediliyordu. Sanayi sektörü, yapılmış yabancı parçalara ve ara girdilerin temini büyük ölçüde dışa bağımlıydı. İran ekonomisi 1960-1977'ye kadar güçlü bir şekilde büyümüştür. Bu sırada İran'ın rakipleri olan Türkiye ve Güney Kore, İran ile kıyaslandığında Türkiye ve Güney Kore geride kalmaya başladı. Özellikle, İran ekonomisinin büyüme performansını Türkiye ve Güney Kore ile karşılaştırmalı olarak, çıktı, istihdam, verimlilik ve reel ücret artışı gibi bir dizi ekonomik göstergiyi kullanarak karşılaştırmıştır. İran'da 1960 yılında kişi başına düşen gelir, Türkiye'nin neredeyse iki katı ve Güney Kore'nin üç katından daha fazlaydı. 1975 yılında Türkiye'nin iki katından daha fazla ve Güney Kore'nin 2,5 katıydı.¹²⁹

Ancak 1970'lerin sonunda, İran'da kişi başına düşen milli gelir hızla azalırken, Türkiye ve Güney Kore'de kişi başına düşen gelir büyümüştür. Güney Kore 1990 yılında İran'ın yerini aldı. Ayrıca İran'da üretiminin büyüme hızının 1963-1977 döneminde Türkiye'nin yaklaşık 1,5 katı olmuştur. Ancak 1977-1996 döneminde İran'ın büyüme oranı düşmüştür. Kore bu süre zarfında her iki ülkeye göre daha yüksek üretim çıktısına sahipti. İran'ın devrim ve Irak ile olan 8 yıllık savaşı, ülkenin

¹²⁸ Torbat. A. (Sep 27 2010). Industrialization and Dependency.

http://www.calstatela.edu/sites/default/files/users/u15276/industrialization_in_iran.pdf, (03.09.2018).

¹²⁹ Torbat. A. (Sep 27 2010). Industrialization and Dependency.

http://www.calstatela.edu/sites/default/files/users/u15276/industrialization_in_iran.pdf, (03.09.2018).

endüstriyel üretimdeki kendi kendine yeterlilik hedefini erteledi. Ancak İran'ın sanayileri Irak savaşıdan sonra daha da genişledi. Petrol, petrokimya ve ağır sanayi önemli boyutlara ulaşmıştır. 1999 yılında imalat işgücü büyüklüğü toplam işgücünün %17,5'i idi ve madencilik, imalat, kamu hizmeti ve inşaat tüm sanayi işçilerinin payı %30 oldu. 2009 yılında sanayi işçileri toplam iş gücünün %31,8'ine yükseldi.¹³⁰

İran'ın en büyük sanayi sektörü petrol ve petro kimyadır. İran, dünya ham petrol rezervlerinin yaklaşık %10'unu ve OPEC rezervlerinin yaklaşık %13'üne sahiptir. İran'ın ham petrol rezervlerinin %70'den fazlası karada (Onshore) yer almaktadır. Geri kalanı ise çoğunlukla Basra Körfezi'nde açık denizde (Offshore) yer almaktadır.¹³¹

İran'ın petrol rezervlerinin %80'i Irak sınırına yakın ülkenin güneybatısındaki Huzistan eyaletinde bulunuyor. ABD Enerji Ajansı verilerine göre, İran'ın rezervlerinin %50'si beş ana petrol sahasında yoğunlaşmıştır. Marun petrol sahasının 22 milyar varil olduğu tahmin edilmiştir. Ahwaz'ın 18 milyar varil ve Aghajari 17 milyar varil tahmin edilmiştir.¹³²

İran'ın otomotiv endüstrisi, petrol ve gaz endüstrisinden sonra ülkenin en aktif ikinci sanayi sektörüdür. İran'ın otomobil sektörü 1979 devriminden sonra ciddi sorunları ile karşı karşıyaydı. 2000 yılından sonra önemli ölçüde gelişme yaptı ve dünyanın en büyük 18. otomobil üreticisi oldu. Otomobil endüstrisi İran için çok önemlidir. Çünkü petrol ve gaz sonrası ikinci en büyük endüstridir. GSYH'nin yaklaşık %10'una katkıda bulunmaktadır. İran'daki toplam yerli üretiminin %90'dan fazlasını oluşturan 2 üretici firma olan İran Khodro ve SAİPA'dır.¹³³

Şu an İran otomotiv piyasasına, Khodro Company (İKCO-İran Araba Şirketi) ve SAİPA devlete ait olan şirketleri hakimdir. Her iki şirket de kendi markalarının üretmesi için lisans anlaşmaları altında Avrupa ve Asya otomobillerinin bir araya getiriyor. 2015 yılında yaptırımların kaldırılması ile bu sektör uluslararası üreticiler

---

¹³⁰ Torbat. A. (Sep 27 2010). Industrialization and Dependency.

http://www.calstatela.edu/sites/default/files/users/u15276/industrialization_in_iran.pdf, (03.09.2018).

¹³¹ Country Analysis Brief: Iran. (April 9 2018). U.S. Energy Information Administration.

http://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2018/EIA_Iran_9abr2018.pdf, (03.09.2018).

¹³² Sofia Tozy, S. I. (March 2016). İran: Sharp Turn Ahead, Drive Carefully. Coface Economic Publications.

<https://www.coface.com/News-Publications/Publications/Iran-sharp-turn-ahead-drive-carefully>, (02.11.2018)

¹³³ Mordor Intelligence. (Dec 16 2017). <https://mordorintelligence.com/industry-reports/analysis-of-automobile-industry-in-iran>, (07.09.2018).

arasında çok fazla ilgi çekmeyi başardı. 2015 yılında İran'da otomobil üretimi yaklaşık 980.000 adete ulaştı ve bunu Güney Batı Asya'nın en büyük otomobil üretiminin 2018'de 1,6 milyona ve 2022'de 2 milyona ulaşması bekleniyor. Bu arabaların büyük bir kısmı Cezayir, Azerbaycan, Mısır, Irak, Rusya, Suriye ve Ukrayna gibi ülkelere ihraç edilecektir.¹³⁴

İran'ın petrokimya endüstrisi büyük sektörlerden biridir. İran'da petrokimya endüstrisinin temel taşı 1950'lerin sonlarında atıldı. İç pazarın büyüklüğü ve büyük hidrokarbon rezervlerinin mevcudiyeti nedeniyle sanayi hızlı gelişme gösterdi.

Küresel petrokimya pazarlarında büyük bir güç olmak için petrokimya sektörü kuruluşundan beri uzun ve zorlu bir yolculuk yapmıştır. 1964 yılında sanayinin gelişmesi için planlanan Ulusal Petrokimya Şirketi (NPC) kuruldu. 1960 yılından 1979 İslam Devrimi'nin başlangıcına kadar, Ulusal Petrokimya Şirketi, Shiraz, Razi, Abadan, Kharg, Farabi, Karbon İran ve Polika gibi çeşitli petrokimya tesisleri inşa etti. İslam Devrimi'nden sonra sanayiye daha geliştirmek için yeni çabalar sarf edildi. Ancak Irak 1980'de İran'ı işgal edip gelecek 8 yıl boyunca devam eden bir savaşa girdiğinde birçok petrokimya tesisi zarar gördü. Tüm ekonomiyi kötü etkiledi. Savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra NPC, ilk olarak hasar gören tesisler yeniden inşası ve onarılması olan ilk 5 yıllık kalkınma planını 1989-1994 açıkladı. Planın son yılının sonunda, NPC'nin çıktı kapasitesi 10,3 milyon tona ulaştı. NPC, ikinci beş yıllık programında (1995-2000), 14,2 milyon tona çıktı ve daha fazla büyüme için planlandı. Üçüncü beş yıllık plan kapsamında, her ikisi de Basra Körfezi'nin kuzey kıyısında bulunan iki özel ekonomik bölge olan Mahşahr ve Assaluyeh sanayinin en önemli merkezleri olarak tanıtıldı. Bu planlar İran'ın üretim kapasitesini 2004 sonunda yıllık 18,2 milyon ton seviyesine çıkardı. NPC, 2005-2010 döneminde dördüncü kalkınma planını hayata geçirdi ve bu da ülkenin petrokimya endüstrisinin üretim kapasitesini yılda 51,1 milyon ton yükseltti.¹³⁵

6 Eylül 2018'de Güneybatı İran'da Asaluyeh petrokimya bölgesinde üç büyük petrokimya projesinin açılışı Pazartesi günü ülkenin hemen hemen tüm haber ajanslarının başlığı enerji ve ekonomi ile ilgiliydi. Bu Pechem projeleri,

---

¹³⁴ HKTDC, (29 Nov 2016). Iran Unbound: Evaluating The Manufacturing Prospect. Hon Kong Trade Development Council. <http://economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Articles/Iran-Unbound-Evaluating-the-Manufacturing-Prospect/rp/en/1/1X000000/1X0A8778.htm>, (02.11.18).

¹³⁵ Iran's Petrochemical Industry Report (2014). National Petrochemical Company Annual Report. International Affairs Department. Address: No.144, North Sheikh Bahaie Ave.Tehran-Iran. s, 6-7.

Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani tarafından resmen başlatıldı. Ruhani bu projelerin ABD'nin uyguladığı yeni yaptırımlar ve ekonomik baskı döneminde İran ekonomisi için önemini belirtti. "Ülke şu anda her yıl 62 milyon ton petrokimya ürünü üretiyor ve yeni projelere devam edilecek ve sayıları 65,5 milyon tona yükselecek" dedi. Petrokimya Şirketinin geliştirilmesinin üçüncü aşaması 502 milyon Euro maliyetiyle hayata geçirilen projelerin başında geliyor. Bu aşama ile Pardis Şirketi yıllık üretim kapasitesi 5.265 milyon ton Güney Batı Asya ve dünyadaki en büyük üre ve amonyak üreticisi haline girecektir. İran şu anda Türkiye, Hindistan, Çin, Avrupa ve Latin Amerika'da birçok ülkeye üre ihraç ediyor. Ülke 2017 yılında 4 milyon tondan fazla üre ihraç etti.¹³⁶

2.2.3. Hizmet Sektörü

Hizmet aslında, bir kişinin veya firmanın başkalarının kullanımı için ürettiği fiziksel olmayan maddi olmayan el ile temas edilmez çıktıları içerir. Hizmet sektörün alanları; turizm, eğitim, sağlık, iletişim, ulaşım ve haberleşme işletmeler örnek verilebilir.

Günümüzde hizmet sektörü küresel ekonomide ve her ülkenin ekonomik kalkmasında büyük rol oynamaktadır. Bir ülkede daha yüksek bir gelişme derecesini yansıtan bileşenlerden biri, hizmet sektörünün o ülkenin GSYH'deki payının artmasıdır. 2017 yılında İran'ın Hizmet sektörün GSYH'sindeki payı %54,3'tür. İran'da hizmet sektör toplam işgücünün %45'ini istihdam etmektedir.¹³⁷

İran'da hizmetlerden elde edilen GSYH 2017 yılın dördüncü çeyreğinde 834.000 milyar İran Riyalinden 2018 yılın ilk çeyreğine kadar 926.000 milyar Riyala kadar yükseldi. 1988-2018 yıllar arasında yıllık ortalama olarak hizmet sektöründen elde edilen GSYH 160.609,90 milyar İran Riyali olarak gerçekleştirilmiştir. İran hizmet sektöründen en düşük gelirleri 1988'in ikinci çeyreğinde 2.2451,35 milyar İran Riyali ve en yüksek gelirleri 2018'in ilk çeyreğinde 926.000 milyar İran Riyali elde etmiştir.¹³⁸

¹³⁶ Fallahi, E. (Sep 06 2018). Mehr News Agency. <https://en.mehrnews.com/news/137513/Petrochemical-industry-a-pillar-for-Iran-s-resilient-economy>, (08.09.2018).

¹³⁷ بهره وری بخش خدمات د اقتصاد ایران و روشهای ارتقاء آن (۱۳۸۷). عباسیان. ع. (۱)۴، ۱-۳. (Abasian, A. (2009). İran Ekonomisinde Hizmet Sektörün Verimliliği. 1 (1): 3-4).

¹³⁸ Statista. (2018). GDP Growth Of Iran From 2012 to 2022. <https://www.statista.com/statistics/294301/iran-gross-domestic-product-gdp-growth/>, (11.09.2018).

İran hizmet ticaretinde (Current Account) ya da cari hesabı dengesi genellikle açık vermiştir. Açıklığın büyük bir kısmı turizm eksikliğinden ya da ithalatından kaynaklanmaktadır. 2016 yılında İran'ın turizm sektöründen elde ettiği gelir 8 milyar dolardı. Aynı yılda İran'ın turizm sektörünün toplam ithalatı ya da giderleri 9,5 milyar dolardı. İran kaynaklarına göre, 9 milyondan fazla İranlı (toplam nüfusun yaklaşık %12'si) aynı yıl yurtdışına seyahat etti. İranlı turistlerin en çok tercih ettiği ülke İranlılar için vize şartı olmayan Türkiye'dir. 2013 yılında 1,2 milyon İranlı Türkiye'yi ziyaret etti. Türkiye'den sonra Irak, 2013 yılında 0,8 milyon İranlı ziyaretçiyle İranlılar için ikinci turistik ülke oldu. Irak, İranlı hacılar tarafından çoğunlukla ziyaret edilir.¹³⁹

UNESCO, Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu tarafından listelenen birçok tarihi alanlara rağmen, İran dünyanın en önemli turistik yerlerinden biri sayılmaz. Kadınların başörtüsü ve buna bağlı olarak cezadan korkmak gibi İslama atfedilen kısıtlamalar, uluslararası turizmin İran'a gelmemesi nedenlerinden biri olabilir. Ancak İran'ın 2016-2017 yılındaki turizm ihracatı ya da turizm gelirleri, toplam hizmetler ihracatının yaklaşık %37'si olan 3,7 milyar doları oldu. İran'a her yıl çoğunlukla Şii nüfusu sahip olan ülkelerden turistler akıyor. 2016-2017 döneminde Irak'tan yaklaşık 1,4 milyon turist, Azerbaycan'dan 1 milyon, Afganistan'dan 0,7 milyon ve 0,4 milyon Türkiye ve diğer ülkelere İran'a gitmiştir. Bu ülkelerde Şiilerin en önemli gidilecek yeri 3 milyondan fazla nüfusuyla İran'ın en büyük ikinci şehri olan Meşhed'dir. Bu şehri Şiilerin ziyaret etmesinin sebebi İmam Reza türbesidir.¹⁴⁰

2.3. İRAN'IN NÜFUS YAPISI

Eskiden Pers olarak bilinen İran, Güneybatı Asya'da yer alır. Güney Batı Asya'da en kalabalık ve dünyada 18. kalabalık ülkedir. İran'ın batı tarafında Irak ve Türkiye, güneyinde Basra ve Umman körfezleri, kuzeyde Azerbaycan, Ermenistan, Hazar Denizi ve Türkmenistan, doğu tarafında ise Afganistan ve Pakistan ile sınırları bulunmaktadır. İran Körfezi ve Hürmüz Boğazı, ham petrol taşımacılığı için hayati deniz yollarıdır. İran'ın yüzölçümü 1.648.000 km² bir alanı kaplamaktadır. İran 81,16

¹³⁹ Mahdi Ghodsi, V. A. (Julay 2018). The Iranian Economy: Challenges and Opportunities. The Vienna Institute for International Economics. Research Report No: 429. 39-40.

¹⁴⁰ Mahdi Ghodsi, V. A. (Julay 2018). The Iranian Economy: Challenges and Opportunities. The Vienna Institute for International Economics. Research Report No: 429. 40-42.

milyon nüfusa sahiptir. İran nüfusunun %98’li Müslümandır. Dini dağılım %89 Şii, %9 Sünni, %2’lik ise Müslüman olmayanlardır.¹⁴¹

2.3.1. İran’ın Etnik Yapısı

İran çok ırklı bir ülkedir. Persler ya da Farslar İran nüfusunun üçte ikisini oluşturuyor. Persler’den sonra İran’daki en kalabalık etnik grup, Azeriler olarak bilinen Türklerdir. Azerilerin dili Hint-Avrupa kökeninden ziyade Türkçe’dir. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye diliyle hemen anyıdır. İran nüfusunun geri kalan kısmını oluşturan Kürtler, Süryaniler, Gürcüler, Ermeniler ve Lurslardır.¹⁴²

2.3.1.1. Persler

Persler ve bunların kültürü İran nüfusuna hakimdir. Farsların nüfusunun %61’ini oluşturduğu tahmin ediliyor. Tahran, İsfahan, Meşhet, Yezd ve Şiraz gibi büyük şehirlerde yaşamaktadır. İran’daki resmi dil Farsça dilidir. Farsça dili, Farslar için ilk, etnik azınlıklar için ikinci dil olarak kullanılmaktadır. Farsların zengin bir kültürel mirasa sahip oldukları bilinmektedir. Onların müzik, sanat ve şiir alanında İran’da iyi oldukları iddia edilmektedir. Persler hükümet ve resmi pozisyonlarının çoğuna sahiptir. Sonuç olarak, Farsların önemli hükümet kararlarında büyük etkileri vardır.¹⁴³

2.3.1.2. Azeriler

Azeriler, Farslardan sonra ikinci kalabalık etnik gruptur. Türk ile yakından ilişkili Farsça ve Arapçadan etkilenmiş bir Türk dilidir.¹⁴⁴ İran kaynaklarına göre Azeriler, İran’ın toplam nüfusun yaklaşık %16’sını oluşturmaktadır.¹⁴⁵ İran’daki Azerilerin nüfusu yaklaşık 16 milyon olduğu belirtilmektedir. İran nüfusunun %10’unu kürtler oluşturmaktadır. Kürtlerden sonra Lur’lar nüfusu %6’sını oluşturmaktadır. Beluçler ise %2’ye tekabül etmektedir.¹⁴⁶ Türk kaynaklarına göre İran nüfusunun %45’i Fars,

¹⁴¹ Jones, S. (11 December 2009). The Islamic Republic of Iran: An introduction. House of Commons Library. Research Paper 09/92. s. 6-8.

¹⁴² Demirçioğlu P. (Mar 08 2018). Qoura. <https://www.quora.com/What-race-do-Iranian-people-belong-to>, (24.10.2018).

¹⁴³ <https://www.worldatlas.com/articles/largest-ethnic-groups-in-iran.html>, (24.10.2018).

¹⁴⁴ Çelik, K. E. (2016). İslam Devrim Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış. Bölgesel Çalışmalar. 1(1): 258-279.

¹⁴⁵ Elisha Sawe. B. (Jun 07 2018). Largest Ethnic Groups In Iran. Worldatlas. <https://www.worldatlas.com/articles/largest-ethnic-groups-in-iran.html>, (01.19.2019).

¹⁴⁶ Elisha Sawe. B. (Jun 07 2018). Largest Ethnic Groups In Iran. Worldatlas. <https://www.worldatlas.com/articles/largest-ethnic-groups-in-iran.html>, (01.19.2019).

%33 Azeri, %7 Kürt, %3 Arap ve %2 ise Türkmen kökenlilerden oluşmaktadır.¹⁴⁷ Amerika Birleşik Devletleri Merkezi Haberalma Teşkilatı'na (The World Factbook) göre, İran nüfusunun %51'i Fars, %24 Azeriler, %8 Gilan ve Mazandaran, %7 Kürt, %2 Lur %2 Beluç, %2 Türkmen ve %1 diğer kökenlerden oluşmaktadır.¹⁴⁸

2.4. İRAN'IN DEVLET YAPISI

İran İslam Cumhuriyeti 1 Nisan 1979 yılında kurulmuştur. İran İslam Cumhuriyeti üçlü; yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden oluşmaktadır. Bu organlar Dini Lider'in himayesi altında kullanılacağı kayıtlıdır.

Yasama organı; ülkenin genel yasalarının hazırlanması ve onaylanmasından sorumlu olan İran İslam Cumhuriyeti sisteminin bir parçasıdır. Yasama organı “İslami prensipler”le bağlantılı olup iki ana kurumdan oluşur. Bunlar Milletvekillerden oluşan Parlamento ya da “İslami Konsey Meclisi” (Meclisi Şura-i İslami) ve Kurucu Konsey (Şura-i Negahban) kurumlarıdır. İslami Konsey Meclisi, devletin istediği çeşitli yasaları hazırlar, değiştirir ve onaylar. İslami Konsey Meclisi, doğrudan gizli oyla halk tarafından seçilen milletvekillerden meydana gelir. İslami Konsey Meclisi, İran İslam Cumhuriyeti'nin yasama organıdır. 290 üyeden oluşan Meclisi görev süresi 4 yıldır. Zerdüştü ve Museviler birer temsilci, keldani Hristiyanlar ve Asuriler birlikte bir temsilci, kuzey ve güney Ermeni Hristiyanlar birer temsilci ile temsil edilir. Kurucu Konsey (Şura-i Negahban) ise temel görevi Meclisi Şura-i İslami tarafından kabul edilen tüm yasaları inceler ve anayasa İslami ahkamı ile uyumlu olup olmadığını denetler. Ayrıca başbakanlık ve parlamento seçimlerini de denetlemektedir.¹⁴⁹

Yürütme organı; Bu yetki, yasanın uygulanmasından sorumludur. Genellikle hükümetin ve hükümetin denetimi altında bulunan kuruluşların yasanın yürürlüğe konulmasından oluşur.¹⁵⁰

Yargı organı; bireysel ve sosyal hakları destekleyen ve adaletin gerçekleşmesinden sorumlu bağımsız bir yargıdır. Anayasanın 60. Maddesine göre, “Yürütme yetkisi

¹⁴⁷ Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu. (Mayıs 06 2015). İran İslam Cumhuriyeti İç Durum ve ve Genel Ekonomik Görünüm. BİLGESAM. <http://www.bilgesam.org/incele/2096/--1--iran-islam-cumhuriyeti--ic-durum-ve-genel-ekonomik-gorunum/#.XEMURdIzbiU>. (01.19 2019).

¹⁴⁸ The World Factbook. (Mar 19 2003). <http://www.facts.org/docs/factbook/geos/ir.html> (01.20.2019).

¹⁴⁹ Payandaneshejo Iran. <http://payandaneshejo.ir/ایران-اسلامی-جمهوری-نظام-مجلس-ایران/>, (22.10.2018).

¹⁵⁰ payandaneshejo Iran. <http://payandaneshejo.ir/ایران-اسلامی-جمهوری-نظام-مجلس-ایران/>, (22.10.2018).

doğrudan doğruya liderlik kurumuna (Vilayet-i Fakih) bırakılmış hususlar dışında, Cumhurbaşkanı ve Bakanlara aittir.” Anayasanın 134. Maddesine göre, Cumhurbaşkanı bakanlar kurulu başkanıdır.¹⁵¹

2.5. İRAN’DA SİYASET

2.5.1. İran’da Siyasi Partiler

Partiler, modern insan toplumlarının hayatının gerekli ihtiyaçlarındandır. Partiler ülkenin karar verme süreçlerinde en etkili kurumlardır. Ayrıca, halk ve hükümet arasında bağlantı kurmaktadır.¹⁵² Bir sivil toplum kurmak ve sürdürmek için İran’da ilk olarak 1908’de siyasi partiler kurulmuştur. Bu partilerin oluşumu için büyük çabalar gösterilmiştir. Fakat ananevi kurumlardan gelen muhalefet ve gerekliliği hakkında halkın bilgi eksikliğinden ilgili çabalar başarısız olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’nda İran’ın işgali ve 1941 yılında Rıza Şah’ın diktatörlüğünün düşüşü ile yeni bir dönem başladı. 1941’den 1953’e kadar merkezi hükümet zayıflığı nedeniyle, siyasi partiler geniş bir gelişme gösterdi. Çoğu genel organizasyona sahip değildi. 1953 yılında, Muhammed Mosaddık demokratik yollarla seçilmiş Başbakan’a karşı darbe’den sonra 1979 İslam Devrimi’ne kadar hiç bir siyasi parti faaliyet gösterememiştir. Bu dönemde siyasi parti faaliyetleri kralın emriyle yürüyordu.

1981’de Abolhassan Banisadr Başkan iken, İran İslam Cumhuriyeti’ndeki siyasi partiler, İslami ve Ulusal kamplara ayrıldı. Daha sonra İslami blokta “sağ ve sol kanat” başlıklı yeni partiler kuruldu. 1982’nin başından bu yana, bu ayrım Parlamente’ye girdi.

Sağ Parti’nin temeli Şii geleneğine sahiptir. Ülke üzerindeki dini yöneticilerin yönetimi düşüncesinde merkezi bir rol oynar. Sağ Parti ananevi ve ananevi içtimai ilişkileri vurgulamaktadır.

Sol partiyi Sağ partiden ayıran şey, anayasanın insan haklarına saygı gösterilmesi ve siyasi özgürlüğün artırılmasını vurgulamaktır. Bu partiler, yasal ve siyasi özgürlüklerin garantisinin, sosyal ve politik büyüme için en önemli unsur olduğuna

¹⁵¹ Erdal, N. (15 Haziran 2015). İran İslam Cumhuriyeti’nin Hükümet Sistemi. Muhammet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 7 (12): 288-289.

¹⁵² Zebakalam. S. (2014). Political Science Quarterly. http://psq.kiau.ac.ir/article_523751.html, (23.10.2018).

inanırlar. Onlar için bu değerler diğer politik ve sosyal meselelere göre önceliğe sahiptir. Sol Parti, alt sınıftan, siyasal dini gruplardan ve orta sınıf bürokrasiden desteğini alır. Aşağıda her iki taraftan partiler tanıtılmıştır.¹⁵³

2.5.1.1. Sağ Taraftan Ana Partiler

İslam Cumhuriyeti Partisi (Hizb-i Jumhoori-yi Islamii); İslam Cumhuriyeti Partisi, 1979'daki Devrimi takiben, 1987'de varlığını açıklamıştır. Amacı, Müslümanların birlik ve dini yöneticilerin öncü rolünü vurgulayarak liberal partilere ve hareketlere karşı çıkmaktır.

Tahran Savaşçı Cemiyeti Derneği (Jiimi yit-yi Rouhi Niyyat-i Mubariz-i Tihran); Bu parti, İslam Cumhuriyeti zaferini izleyen dönemde kurulmuştur, ancak siyasi faaliyeti İslam Cumhuriyeti Partisi'nin etkisi altındaydı. 1979'da ilk İslami Parlamento'da, Tahran Savaşçıları Cemiyeti'nin İslam Cumhuriyeti'ndeki parti liderliği ile ittifak yapmıştır. Milliyetçiler ve sol gibi diğer gruplara karşı durdular ve hemen hemen parlamentonun bütün koltuklarını almıştır.

İslami Koalisyon Partisi (Hizb-i Mutalifah-yi Islami); Parti 1963'te Tahran Market tüccarları tarafından kurulmuştur. Partinin üyeleri Şah'a karşı çıkanlardan bazılarıydı. Bu parti üyeleri eski Başbakan Hüseyin Ali Mansur'un suikastına katılmıştı. Dördüncü parlamento seçimlerinden sonra parti yeni üyeleri toplanmayı başarıp nüfuzunu genişletti. Bu parti Tahran Savaşçıları Cemiyeti'nin görüşlerini takip ediyordu. Bu model tüm seçimlerde devam etti. Parti hiçbir zaman kendi listesini sunmadı. Bu parti şu an çok aktif ve nüfuzlu bir siyasi parti olarak görülüyor.¹⁵⁴

2.5.1.2. Sol Taraftaki Ana Partiler

Savaşçı Din adamları Derneği (Majma-i Rouhaniyyun-i Mubariz); Bu parti 1988'de üçüncü parlamento seçimlerinde ve Ayetullah Humeyni'nin Tahran Savaşçıları Cemiyeti'nden ayrılmıştır. Bu parti üçüncü parlamento seçimlerinde çoğu sandalyeyi kazandı. Ancak Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra parti iktidarın gölgesinde

---

¹⁵³ Hossein Asayesh, A. (2011). Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review. Published by Canadian Center of Science and Education. 4 (1): 223-224.

¹⁵⁴ Khani. M. H. (July 17 2012). Political Parties in The Islamic Republik of Iran.

http://www.iranreview.org/content/Iran_Spectrum/Political-Parties-in-the-Islamic-Republic-of-Iran-A-Short-Review.htm, (26.10.2018).

kalmıştır. Şu anda sol eğilimli reform yanlısı din adamları birliği olarak kabul edilmektedir. Bu parti Mahdi Karrubi ve arkadaşları tarafından kurulmuştur.

İslam Devrimi Mücahid Örgütü (Sazman-i Mücahid-i İnkilab-i İslami); Bu örgüt Ayetullah Humeyni'nin liderliğine ve Şah rejimine karşı silahlı mücadeleye yedi siyasi grubun ittifaklarından oluşuyordu. Bu gruplar devrimden sonra birleştiler ve 1979'da varlıklarını resmen ilan ettikten sonra İslam Devrimi Mücahit Örgütü olarak adlandırıldılar.¹⁵⁵

İnşaat Yöneticiler Partisi (Hezbe Kargozaran Sazandegi Partisi-The Executives of Construction Party); Bu grup, beşinci parlamento seçimlerinden hemen önce varlığını resmen açıklamıştır. Ali Akbar Haşimi Rafsancani'nin kardeşi Muhammed Haşimi-Bahramani de dahil olmak üzere bir dizi kabine üyesi tarafından kurulmuştur. 10 kabine bakanı, dört başkan yardımcısı ve Tahran belediye başkanı, 1996 yılında Devlet Memurları Ali Akbar Haşimi Rafsancani'yi destekledi. Rafsancani İnşaat İşçileri (Khedmatgozarane Sazandegi)'yi kurdu. Bu reformist parti, parlamento seçimlerine katılmaya ilişkin yasal yasaklar nedeniyle kabine bakanları geri çekildikten sonra İnşaat Yöneticileri olarak yeniden adlandırıldı.

İslami İran Katılım Cephesi (Jebheye Mosharekate Iran-e Eslaami); İslam Devrimi sonrasında kurulan en güçlü siyasi parti İslami İran Katılım cephesiydi. Bu parti önde gelen reformist partilerinden biri olarak kabul edildi. Parti, Muhammed Hatemi'nin başkanlığından bir yıl sonra Ayetullah Humeyni'yi takip eden bir grup öğrenci tarafından kurulmuştur. Bu parti Temmuz 2010'da yasaklanmıştır.

Milli Güven Partisi (Hezbe Etemad E Melli); 2005 yılında yapılan 9. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Mehdi Karroubi ile Tahran Savaşçı Din Adamları Derneği dostları arasında bir çatışma yaşandı ve seçimlerde başarısızlığının ardından Savaşçı Din Adamları Derneği'nden istifa ederek Milli Güven adlı yeni bir parti kurdu. Milli Güven Partisinin amacı İran'daki parti faaliyetlerinin kurumsallaşmasını sağlamaktı. Milli Güven Partisi'ni kurduktan sonra Karroubi, parlamentodaki reformlara itiraz etti ve parlamento seçimlerinde diğer reformist partilerle herhangi bir koalisyon olmayacağını açıkladı. Karroubi 2009 yılında onuncu başkanlık seçimlerinde çok çeşitli bilim adamlarının desteğini alarak kendini aday gösterdi. Bu

---

¹⁵⁵ Hossein Asayesh, A. (2011). Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review. Published by Canadian Center of Science and Education. 4 (1): 222-223.

seçim, İslam Devrimi'nden bu yana en fazla %84 katılım gösterdi. Ancak reformcular seçimin hileli olduğunu ve sonucu kabul etmediklerini söyledi. Güven Partisi Genel Sekreteri Mahdi Karroubi, seçim sonucunu kabul etmeyen adaylardan biriydi. Bu parti ABD ile iyi ilişkilere sahip olmak istemektedir.¹⁵⁶

İran siyasal sistemindeki siyasi partilerin başarısı veya başarısızlığına bakarsak hem 1979 devrim öncesi hem de devrim sonrası İranlı siyasi partiler pratikte başarısız olmuştur. Bu partilerin başarısız olma nedenlerinden en önemlileri şunlardır:

Birincisi, Siyasi partilerin performansının tarihî arka planı, bu başarısızlığa bir ölçüde katkıda bulunmuştur. Geçmişte, liderleri ve üyeleri de dahil olmak üzere siyasi partiler, ana kaygısı milletin bağımsızlığı ve çıkarları olmayan yabancı güçlerin bir ajanı olmakla suçlandılar. Bu zihniyet, siyasi partilerin halkın ve hükümetin güvenini kazanma ihtimalini dramatik bir şekilde etkilemektedir.

İkincisi, İranlı zihniyette partizan-siyaset, milli birliğe zarar vermek ve böylece milleti milli gücün azalmasına yol açacak küçük ve zayıf gruplara bölmek için bir araç olarak görülüyor.

Üçüncüsü, Siyasi partiler için halk desteğinin halk desteği ağı olmaması, İran'daki siyasi partilerin başarısızlığına katkıda bulunan bir diğer faktördür.

Dördüncüsü, İranlı siyasi partiler, mali bir statü oluşturmak ve hayatta kalabilmek için kötü bir şekilde ihtiyaç duydukları kurumsallaşmış ve sürekli bir finansman mekanizmasından yoksundurlar. Bu gerçek, siyasi partileri çok zayıf hale getiriyor.

Beşinci nedeni ise, Siyasi partiler, İran'ın siyasi sahnesinde mevsime bağlı hızlı büyüyen ve hızla azalan bir fenomen olarak karşımıza çıkıyor. Bu da seçim zamanında çok sayıda siyasi partinin ortaya çıkması ve çoğunun seçimlerden sonra ortadan kaybolması anlamına geliyor.¹⁵⁷

İran'da siyasi parti temelinde bir yapılanma bulunmamaktadır. Siyasi hayatta, partiler yerine daha çok baskı/çıkar grupları olarak adlandırılabilir. yapılanmalar rol

---

¹⁵⁶ Khani. M. H. (July 17 2012). Political Parties in The Islamic Republik of Iran. http://www.iranreview.org/content/Iran_Spectrum/Political-Parties-in-the-Islamic-Republic-of-Iran-A-Short-Review.htm, (26.10.2018).

¹⁵⁷ Khani. M. H. (July 17 2012). Political Parties in The Islamic Republik of Iran. http://www.iranreview.org/content/Iran_Spectrum/Political-Parties-in-the-Islamic-Republic-of-Iran-A-Short-Review.htm, (26.10.2018).

oynamakta, bu gruplar seçim zamanlarında büyük ittifakların çatısı altında toplanmakta ve seçimlerden sonra tekrar dağılmaktadır.¹⁵⁸

Siyasi Partiler, dernekler, İslami kuruluşlar, İran'ın bağımsızlığını, milli birliği, İslami ölçütleri ve ilkeleri ve İslam Cumhuriyeti esasını ihlal etmedikleri sürece serbesttir. Bunu İran İslam Cumhuriyeti anayasasının 26. Maddesinde belirtilmiştir.¹⁵⁹

İran'da 1979 İslam Devrimi'nden sonra siyasi sistemde parti yapılmasından ziyade cepheleşme görülmektedir. Parti sistemi ile cephe sistemi arasındaki fark, cephele belirli bir süre için partilerin arasındaki kurulan ittifaktır. Seçimler döneminde muhtelif partiler kurulabilir. Bu cephelerin oluşumunda sol ve sağ tarafları bulunmaktadır.¹⁶⁰

İran Devriminden sonra, İran tarihi üç döneme ayrılabilir. Bunlar Savaş dönemi 1981-1989, İmar Dönemi 1989-1997 ve Reform 1997-2005 dönemlerdir. İlk dönemde 1981-1989 tüm dikkatler İran-Irak savaşına yönlendirilmiştir. Bu dönemde sivil toplumun gelişmesi göz ardı edilmiş ya da önem verilmemiştir. İkinci dönemde 1989-1997, savaşın neden olduğu tahribattan dolayı, ülkenin enerjisi büyük ölçüde yeniden yapılanmaya yönlendirilmiştir. Yine savaş döneminde olduğu gibi demokratik ve politik gelişmeye de az bir çaba sarf edilmiştir. Üçüncü dönem 1997'de Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olmasıyla başlayan dönemdir. Hatemi Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte sosyal reformları başlatmıştır. Hatemi, sivil toplum oluşturma ve siyasi katılımı artırma vaadiyle, siyasi partilerin büyümesi ve siyasi kalkınma yolunu açmıştır.

Hatemi hükümetinden farklı olarak, Mahmud Ahmedinejad'ın yönetimi siyasi partileri olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirdi. Ahmedinejad, bu partilerin ekonomik performansın iyileştirilmesi ve daha iyi bir toplum haline getirilmesinin yararsız olduğunu düşünüyordu. Ahmedinejad, kendisi Başkan olmadan önce İslam Mühendisleri Derneği'nin de aktif bir üyesiydi.¹⁶¹

¹⁵⁸ T.C Dışişleri Bakanlığı. (Tarihsiz). <http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (26.10.2018).

¹⁵⁹ Arikan, P. (2012). İran İslam Cumhuriyetinde Anayasa Sistem ve Siyasi Partiler. ORSAM No:112. s. 6-8.

¹⁶⁰ Muslim Port Haber Merkezi. (May 16 2017). İran Seçimleri. <http://www.muslimport.com/iran-secimleri-ve-ulkenin-siyasi-sistemi-analiz-5749h.htm>, (27.10.2018).

¹⁶¹ Hossein Asayesh, A. (2011). Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review. Published by Canadian Center of Science and Education. 4 (1): 221-223.

III. BÖLÜM

AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER

Afganistan ve İran arasındaki ticari ilişkiler konusuna girmeden önce uluslararası dış ticaret konusunu incelemekte fayda vardır.

3.1.ULUSLARARASI DIŞ TİCARET'İN TARİHİ GELİŞİMİ

Uluslararası ticaret teorisinin temel amacı ülkeler arasındaki malların ve hizmetlerin alım satım sebebini açıklamaktadır. Uluslararası ticaret teorisi ilmi olarak ünlü İngiliz iktisatçı Adam Smith'in 1776 yılında yayınlanan "Milletlerin Zenginlik" (Wealth of Nation) eseri ile başlar. Adam Smith'in bu eseri aynı zamanda klasik iktisadın temelini oluşturan eserdir. Dünyada klasik iktisat düşüncesinden önce geçerli olan düşünce merkantilizm olarak adlandırılmaktadır. Merkantilizm gerçek anlamda bir ekol sayılmaz. Ancak o dönemde bazı düşünürlerin savunduğu ve ülkelerin ekonomi politikalarına egemendi. Ayrıca merkantilizm bir takım görüş ve uygulamadan oluşmaktadır. Merkantilizm öncesi dönemde dünyada yaygın bir dış ticarettten bahsetmek de zordur. Ancak tek bir istisnası vardır. O da Ortaçağ'da Avrupa ile Doğu arasında İpek Yolu ticaretidir.

Merkantilist teorisine göre, hazinenin altın stokunu artırmak, dış ticaretin temel amacı olarak görülmüştür. Ayrıca Merkantilistler altın ve değerli madenleri servet kaynağı olarak değerlendirmiştir. Merkantilistlerde yoğun devlet müdahalesi de vardır. Merkantilistlere göre, siyasi ve ekonomik gücün temelinde hazinedeki altın stokudur. Bu dönemlerde ülkelerin izlediği ekonomik politikalar ihracatın artırılması ve buna önem verilmesiydi. Mamul malların ithalatı kısıtlanmıştır. Buna bağlı hammadde ticareti serbest bırakılmıştır. Bu politikanın temel amacı hammadde ithalatı teşvik etmek ve ülkede hammadde işlenerek yeni mamul mallara dönüşerek tekrar dış ülkelere ihracat etmektir. Merkantilistlere göre, dünyada altın ve değerli madenler sabittir. Bu nedenle ülkeler birbiriyle ticaret yaparken birisi kazançlı diğeri ise zarar görecektir. Bir taraf ne kadar kazanç yapsa karşı tarafı o kadar zarar görecektir.¹⁶²

---

¹⁶² Seyidoğlu. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzlem Can Yayınları No.:29

3.1.1. Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi

Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisine geçmeden Adam Smith'in Klasik Liberalizmin temelini oluşturan bazı görüşlerine değinmekte fayda vardır.

1) Kişiler “homo economicus” dur. Bireyler kendi için mantıklı ve kendi için yararlı ve en çok fayda sağlayacağı mallara ve hizmetlere karar verirler. Tüm bireyler kendi ekonomik çıkarlarına göre hareket ederler.

2) “laissez faire, laissez passer- bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” yani devletin ekonomide müdahalesi yoktur anlamındadır. Kişiler kendi çıkarları peşinde koşmakla aynı zamanda toplumsal çıkarlara da hizmet ederler.

3) Ekonomide düzen sağlayan (“görünmez el-invisible hand”) burada temel amac, fiyat, arz ve talep işleyişi ile kendiliğinden sağlandığı için devletin ekonomiye müdahalesi gerek yoktur.¹⁶³

Smith, serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını Mutlak Üstünlük Teorisi (Theory of Absolute Advantages) şu şekilde açıklar: Buna göre; bir ülke başka bir ülke ile anlaşmalıdır. Hangisi malı daha az maliyetle ve daha ucuza üretiyorsa o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve bu malı diğerine ihraç etmelidir. Hangi malları pahalı üretiliyorsa, bu pahalı ürettiği malları dışarıdan ithal etmelidir. Yani az maliyetle üretilen malların üretiminde uzmanlaşmalı ve pahalı üretilen malların üretimini bırakmalı ve dışarıdan ithal etmelidir.¹⁶⁴ Uluslararası ticaretin temelini oluşturan Smith, Merkantilizmin tam aksine dünya serveti sabit olmadığı iş ve uzmanlaşma ile dünya kaynakların verimliliğini artırmaktadır. Ayrıca Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisine göre, dış ticarete sadece bir taraf kazanç elde edeceğini değil, her iki tarafında kazançlı olacağı düşüncesindedir.¹⁶⁵

Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisini bir örnekle açıklayalım. İki ülke ve iki çeşit mal, dış ticarete ödeme mallar değiş tokuş ile edilir, para kullanmaz, her iki mala her iki ülkenin ihtiyacı varsayalım. Türkiye ve Afganistan ülkeleri iki farklı malları üretmesi varsayalım.

¹⁶³ Seyidoğlu. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzlem Can Yayınları No.:29

¹⁶⁴ Seyidoğlu. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzlem Can Yayınları No.:29

¹⁶⁵ Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 4(2): 176-177.

Bir işçinin bir günde üretebildiği mallar

	<u>A malı</u>	<u>B malı</u>
<i>Afganistan</i>	<i>50 birim</i>	<i>30 birim</i>
<i>Türkiye</i>	<i>20 birim</i>	<i>80 birim</i>

Örnek, emek-değeri teorisine göre hazırlanmıştır. Yani bir işçinin bir günde üretecek miktar göstermektedir. Emek-Değer Teorisi, klasik iktisada bağlı iktisatçılara göre bir malın maliyeti yani malın talep şartlarının bulunmaması durumunda ilgili malın fiyatı üretimde katılan emek miktarı ile ölçülür. Örneğe göre, Afganistan’da bir günde A malından 50 birim ve B malından 30 birim üretiliyor yani bir günde A malından 5 tane B malından 3 tane üretiliyor. Eğer Afganistan hem A malı hem de B malı yerine A malı üretirse A malı daha az maliyetle üretiliyor. Bu nedenle Afganistan A malının üretiminde uzmanlaşacak ve A malında mutlak avantaja sahip olacaktır. Afganistan için B malının üretimi ucuz olmadığı için bu malı Türkiye’den ithal etmelidir. Çünkü Türkiye B malını daha ucuza üretmektedir.¹⁶⁶

Türkiye günde A malından 20 birim B malından 80 birim üretiliyor yani bir günde 2 tane A malı ve 8 tane B malı üretmektedir. Türkiye B malını daha ucuza üretmektedir. Türkiye A malı üretimini bırakıp A malı yerine B malı üretiyorsa B malı üretiminde uzmanlaşacaktır. Çünkü B malını daha ucuz üretmektedir. Böylece Afganistan A malının üretiminde mutlak üstünlük, Türkiye ise B malında mutlak üstünlüğe sahip olacaktır. Afganistan A malını, Türkiye B malını ihraç edebilir. Karşılığında Afganistan Türkiye’den B malını, Türkiye Afganistan’dan A malını ithal edebilir.¹⁶⁷

3.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

David Ricardo’ya göre, karşılaştırmalı üstünlük teorisi uluslararası ticaretin mutlak değil karşılaştırmalı üstünlüklerine göre yapılmalıdır. Ricardo’ya göre bir ülke mutlak üstünlük olmadığı durumunda da karlı dış ticaret yapabilir. Smith’in Mutlak Üstünlük Teorisi uluslararası ticarete yetersiz kaldığı için Ricardo tarafından Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi geliştirilmiştir. Ricardo’ya göre dış ticarete mutlak

¹⁶⁶ Karadeniz, M. (Şub 09 2015). İktisat Bilgisi. <https://iktisatbilgisi.blogspot.com/2015/02/mutlak-ustunluk-teorisi-adam-smith.html>, (09.07.2018).

¹⁶⁷ Seyidoğlu H. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzlem Can Yayınları No.:29

üstünlüğe gerek yoktur. Ricardo, mutlak üstünlük teorisini, karşılaştırmalı teorisinin bir özel durumu olarak görmüştür. Mutlak üstünlüklerin her durumunda David Ricardo tarafından geliştirdiği Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi de vardır. Karşılaştırmalı üstünlüğün geçerli olduğu durumda mutlak üstünlük zorunlu değildir.¹⁶⁸ David Ricardo tarafından geliştirilen Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi, bir ülkenin bir malı başka bir ülkeden daha ucuz üretmesi mutlak üstünlük değil, bu malı karşılaştırdığımızda ne kadar üstündür. Burada Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi doğmuştur.

Tablo 7: Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi Bir Örnek İle Açıklyım.

Bir İşinin Bir Günde Ürettiği Mallar		
	Kumaş (metre)	Şarap (litre)
İngiltere	80	40
Portekiz	10	20

Yukarıdaki tabloya göre İngiltere her iki malında hem kumaş hem de Şarap “mutlak üstünlüğe” sahiptir. Smith’in Mutlak Üstünlük Teorisine göre bu durumda dış ticaret imkansızdır. Çünkü Mutlak Üstünlük Teorisi göre bir dış ticaret yapılması için bir malda mutlak üstünlük olmalıdır. Burada İngiltere her iki malda mutlak üstünlüğe sahip olduğu için Mutlak Üstünlük Teorisine göre dış ticaret imkansız, karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre dış ticaret mümkün ve her iki ülke dış ticaretinde kazançlı çıkabilir.¹⁶⁹ Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisine göre, İngiltere ve Portekiz her iki ülke arasında kumaş ve şarabı karşılaştırdığımızda İngiltere kumaş üretiminde uzmanlaşmalı ve Portekiz de Şarap üretiminde uzmanlaşmalıdır. İngiltere kumaş üretiminde 8 ve şarap üretiminde 2 kat üstündür. Teoriye göre mantıklı olarak Portekiz Şarap üretiminde uzmanlaşmalı kumaşı İngiltere’den ithal etmeli İngiltere ise kumaş üretiminde uzmanlaşmalı ve şarabı Portekiz’den ithal etmeli. Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre bir malın üretim maliyeti o malın başka ülkelerden alım maliyetine bakarak bu iki durum arasında mantıklı karar verirler.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 4(2): 177-179.

¹⁶⁹ Altan, M. (Ocak 2013). *Uluslararası Ekonomi Politik. Eskişehir*: T.C Anadolu Üniversitesi Açık Üretim Fakültesi Yayını No: 2942. s, 58-59.

¹⁷⁰ Altan, M. (Ocak 2013). *Uluslararası Ekonomi Politik. Eskişehir*: T.C Anadolu Üniversitesi Açık Üretim Fakültesi Yayını No: 2942. 59-60

3.2. AFGANİSTAN'IN DIŞ TİCARETİ

Afganistan, 2016 yılında dünyanın 142. ihracat ekonomisi oldu. Afganistan'ın GSYİH 2016 yılında 19,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında GSYİH 20,8 milyar dolar olarak en yüksek seviyesine çıktı.¹⁷¹ 2016 yılına göre 2017 yılında GSYİH'sinde artış olmuştur. 2016 yılında GSYH büyüme oranı 2,3 ve 2017 yılında büyüme oranı 2,6 olmuştur. Kişi başına yıllık GSYH ise 1.900 Doları olmuştur. Afganistan'ın üst ihracatı arasında altın 243 milyon, üzüm 143 milyon, sebze 85,7 milyon, böcek reçineler 70,8 milyon ve tropi meyveler 60,2 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Afganistan'ın üst ithalat malları ise yayın ekipmanları 679 milyon, buğday un 566 milyon, turba 532 milyon, zırlı araçlar 460 milyon ve süs eşyaları (ornamental trimmings) 334 milyon Dolar değerinde ithal etmiştir.¹⁷²

Afganistan 2016 yılında toplam ihracat değeri 596 milyon Dolar, ithalat ise 6.534,14 milyon Dolardı. 2017 yılında Afganistan'ın ihracat değeri 831,93 milyon Dolar, ithalat ise 7.792 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Afganistan, 48 ülkeye 42 ürün ihraç etmekte ve 77 ülkeden 69 ürün ithal etmektedir.¹⁷³

Tablo 8: Afganistan'ın Dış Dünya Ülkelere 2016 Yılında İhracat Değeri,

Sıra	Afganistan'ın İhracat Ülkeler	Ticaret Değeri (Milyon Dolar) Olarak	Pay (%)
1	Pakistan	283,32	47,50
2	Hindistan	230,04	38,57
3	İran	18,82	3,16
4	Türkiye	12,15	2,05
5	Irak	11,18	1,88
6	Birleşik Arab Emirlikleri	9,37	1,57
7	Çin	4,75	0,80
8	Almanya	4,41	0,74
9	Kazakistan	3,99	0,67
10	Rusya ve diğerleri	20,10	2,39

¹⁷¹ Trading Economics (Jan 01 2018). Afghanistan GDP. <https://tradingeconomics.com/afghanistan/gdp>, (01.09.2018).

¹⁷² OEC. (Mar 08 2016) Afghanistan's Exports, Imports And Trade Partner. <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/afg/>, (15.08.2018).

¹⁷³ WITS. World Bank. (April 12 2018). Afghanistan's Exports And Imports. <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/AFG/textview>, (17.08.2018).

Kaynak: Trading Economics.¹⁷⁴

2016 yılında Afganistan'ın ihracatında %47,50 pay ile Pakistan birinci sırada, Hindistan %38,57 pay ile ikinci sırada, İran %3,16 pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye Afganistan'ın ihracatında %2,05 ithalatında ise %1,20 oranı ile 13. sırada yer almaktadır. 2016 yılın ihracat değeri hesaplandığında Pakistan Afganistan'ın en büyük ihracat pazarıdır. Afganistan ise Pakistan'ın en büyük ikinci ihracat pazarıdır. Afganistan ve Pakistan ortak ticaret odasına göre, Afganistan ve Pakistan arasında ikili ticaret 2014-2015 yıllar arasında 2,5 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Afganistan ticaret ve sanayi odası istatistik verilerine göre, 2016 yılında İran'ın Afganistan ile ticaret değeri 1,8 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2016 yılında Afganistan ve Pakistan arasındaki ticaret hacmi 1,2 milyar Dolar düştü. Böylece Pakistan ile ticaret hacmi 1,3 milyar Dolar oldu.¹⁷⁵ Her iki ülke arasında yaşanan siyasi gerginlik nedeniyle 2017 yılında ticaret değeri 0,9 milyar Dolara kadar düştü. Afganistan ve Pakistan'ın ortak ticaret odası başkanı Junaid İsmail Makda'ya göre, "Afganistan ve Pakistan arasındaki ticaret hacmi 7,5 milyar Dolara kadar ulaşabilirdi ve Pakistan'daki 1 milyon insan için istihdam imkanları bulabilirdi. Ayrıca Junaid ticaretin siyasetten ayrı tutulması gerekli olduğunu" iddia etmiştir.¹⁷⁶

Afganistan'ın ticaret ve sanayi odasına göre, 2017 yılında İran Pakistan'ın yerini tutup 1,98 milyar Dolar ticaret değeri ile Afganistan'ın en büyük ticari ortağı olmuştur.¹⁷⁷

Tablo 9: Afganistan'ın Dış Dünya Ülkelerden 2016 Yılında Yapılan İthalat Değeri,

Sıra	Afganistan'ın İthalat Ülkeleri	Ticaret Değeri (Milyon Dolar) Olarak	Pay (%)
1	İran	1.265,07	19,36
2	Pakistan	1.198,33	18,35
3	Çin	1.092,52	16,72
4	Kazakistan	621,67	9,51

¹⁷⁴ Trading Economics. <https://tradingeconomics.com/afghanistan/exports-by-country>, (15.01.2019).

¹⁷⁵ Jahanmal. Z. (April 09 2017). Iran Named Afghanistan Largest Trade Partner in 2017. <https://www.tolonews.com/afghanistan/iran-named-afghanistan%E2%80%99s-largest-trade-partner-2016-acci>, (17.08.2018).

¹⁷⁶ Voice of America. (Dec 29 2017). Economics. <https://www.pashtovoa.com/a/Pakistan-Afghanistan-transit-down-to-16-milliard-dollars-4184268.html>, (17.08.2018).

¹⁷⁷ Voice of America. (Dec 29 2017). Economics. <https://www.pashtovoa.com/a/Pakistan-Afghanistan-transit-down-to-16-milliard-dollars-4184268.html>, (17.08.2018).

5	Özbekistan	399,42	6,11
6	Türkmenistan	355,31	5,44
7	Malezya	264,33	4,04
8	Japonya	248,63	3,81
9	Birleşik Arap Emirlikleri	200,45	3,07
10	Hindistan	152,87	2,34
11	Rusya	138,08	2,12
12	Tacikistan	79,63	1,22
13	Türkiye	78,32	1,20
14	ABD	73,43	1,12
15	Endonezya ve diğerleri	380,8	6,12

Kaynak: World Integrated Trade Solution.¹⁷⁸

Afganistan'ın 2016 yılında ithalat değeri 6534,14 milyon Dolar olarak hesaplanmıştır. Afganistan'ın yapılan ithalatında %19,36 pay ile İran birinci sırada, Pakistan %18,35 oranı ile ikinci ve Çin %16,72 pay ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Afganistan resmi olarak 29 Temmuz 2016 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü'nün üyesi oldu. Afganistan'ın DTÖ'ye üye olması, Afganistan için transit geçişi kolaylaştırmak, ticaret anlaşmazlıklarını çözmek ve küresel pazarlara erişimi sağlamak için bir dizi yararlar sağlıyor.¹⁷⁹

Afganistan hükümetinin dış ticaret politikası ya da yaklaşımı, en düşük kısıtlamalarla büyük oranda liberaldir. İthalat yasakları, büyük ölçüde dini nedenlerle sadece birkaç ürün üzerine uygulanmaktadır. Ayrıca mevsime dayalı kısıtlamalar, kotalar veya ithalatta diğer tarife dışı engeller bulunmamaktadır. Afganistan'ın dış ve iç ticaret politikası milli çıkarlarına göre kurulmuştur. Afganistan dış ticaret politikası ekonominin büyümesi ihracatın ve ithalatın gelişmesi ve çeşitlendirilmesi hedefi ile kurulmuştur. Dış ticareti kontrol etmek için hükümet dış ticaret politikası araçları, gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller (kota yani miktar kısıtlamaları, gönüllü ihracat kısıtlamaları, anti-damping vb.) kullanarak dış ticarete müdahale eder.¹⁸⁰

Afganistan dış ticaret savaşlarından etkilenmiş ve zaman zaman dış ticaret değerinde dalgalanmalar olmuştur.

¹⁷⁸ World Integrated Trade Solution.

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AFG/Year/2016/TradeFlow/Export/Partner/by-country>, (15.01.2019).

¹⁷⁹ The World Bank, (May 2017). Afghanistan Development Update. World Bank Group. s, 3-4

¹⁸⁰ Parto. S. Winters. J. (2012). Afghanistan and Regional Trade: More, or Less, Imports from Central Asia? University Of Central Asia Institute of Public Policy and Administration, Working Paper No:3. s, 13.

Tablo 10: 2008-2017 Yılına Kadar Afganistan İhracat Değeri (Milyon \$) Olarak.

544,561	403,441	388,483	375,850	414,479	514,973	570,534	571,405	596,455	831,93
2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017

Kaynak: TradingEconomics.<https://tradingeconomics.com/afghanistan/exports>,
(13.07.2018).

Afganistan ihracat değeri 2015 yılında 571,405 milyon Dolardı. 2016 yılında 596,455 milyon Dolardan 2017’da 831,93 milyon Dolara yükselmiştir. Afganistan’daki ihracatı 2008’den 2017 yılına kadar ortalama olarak 525,611 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılına göre 2017 yılında ihracatlarında artış görülmektedir. 2017 yılında ihracat değerlerin artış sebebi ekonomik büyümeden kaynaklanmaktadır. 2016 yılında ekonomi büyüme %2,3 ama 2017 yılında ekonomi büyüme %2,6 oranı ile gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle ihracatta da büyüme olmuştur.¹⁸¹

Afganistan’ın toplam ithalat değeri, toplam ihracatından daha fazladır. Uzun zamandır Afganistan dış ticareti açık vermektedir. Yani Afganistan’ın yurt dışına toplam satılan mal değerinden yurt dışından toplam mal alımı daha fazladır. Aşağıdaki tabloda son on yıllık Afganistan ithalat değeri milyon Dolar olarak gösterilmektedir.¹⁸²

Tablo 11: 2008-2017 Yıllar Arasında Afganistan’ın Toplam İthalat Değeri (Milyon \$) olarak.

3.019,86	3.336,43	5.154,24	6.390,31	8.932,39	8.724,08	7.729,16	7.722,86	6.534,14	7.792,00
2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017

Kaynak: TradingEconomics.<https://tradingeconomics.com/afghanistan/imports>,
(14.07.2018).

Afganistan’daki ithalat 2015 yılında 7.772,865 milyon Dolardan 2016 yılında 6.534,140 milyon Dolara düşmüştür. 2017 yılında yine de ithalat 7.792 milyon Dolara yükselmiştir. Afganistan’daki ithalat, 2008’den 2017’ya kadar ortalama olarak her yıl 6.533,54 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. En yüksek ithalat 2012’de 8.932,39 milyon Dolar, 2008 yılında ise 3.019,86 milyon Dolar olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte, ihracat 2017 yılında 831,92 milyon Dolar artarken,

¹⁸¹ Trading Economics. (Jan 02 2018). Afghanistan Exports. <https://tradingeconomics.com/afghanistan/exports>, (13.07.2018).

¹⁸² Trading Economics Afghanistan Imports form 2003 to 2018. <https://tradingeconomics.com/afghanistan/imports>, (17.07.2018).

ithalat da 2016 yılında 6.534,14 milyon Dolardan 2017 yılında 7.792 milyon Dolara yükselmiştir.¹⁸³

3.2.1. Afganistan Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaret dengesi, mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki farkı gösteren dengedir. Yurt dışına mal satılmasına ihracat, yurt dışından satın alınmasına mallar ithalat denilmektedir. Bu durumda dış ticaret dengesi eşittir ihracat eksi ithalat. Dış ticaret denge tam olarak görebilmek için ihracat ve ithalat aynı döviz cinsinden ifade edilmektedir. Dünya’da genellikle ABD Doları yaygın olarak kullanılmaktadır. Bir ülkenin ihracat ithalatı ile eşitse dış ticaret dengede demektir. Ülkenin ihracat ithalattan fazla ise dış ticaret fazladır. İhracat ithalatından küçükse dış ticaret açığı var demektir. Dış ticaret hacmi ise bir ülkenin ithalat ve ihracat toplamı ile gösterilmektedir.¹⁸⁴ Afganistan’ın ödeme dengesi 2008 yılı itibariyle aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 12: 2008-2017 Yılına kadar Afganistan Toplam İthalat, İhracat, Dış Ticaret Dengesi ve Dış ticaret Hacmi Milyon (\$) Olarak.

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
2008	544,56	3.019,86	- 2.475,3	3.564,42
2009	403,441	3.336,434	-2.932,99	3.739,87
2010	388483	5.154,249	-4.765,76	5.542,73
2011	375,850	6.390,310	-6.014,46	6.766,16
2012	414,479	8.932,390	-8.517,91	9.346,86
2013	514,973	8.724,083	-8.209,11	9.140,05
2014	570,534	7.729,168	-7.158,634	8.299,70
2015	571,405	7.722,865	-7.151,46	8.294,27
2016	596,455	6.534,140	-5.937,54	7.130,59
2017	831,93	7.792	-6.960,07	8.623,93

Kanak: Trading Economics <https://tradingeconomics.com/afghanistan/exports>

(16.07.2018).

¹⁸³ 1 News Afghanistan. (Jan 11 2018). Afghanistan’s Exports Rise 21 Percent in 2017.

<http://mail.1tvnews.af/en/news/afghanistan/32809-afghanistans-exports-rise-21-percent-in-2017>, (17.07.2018).

¹⁸⁴ Eğilmez. M. (Aralık 02 2013). Türkiye’nin Dış Ticareti. <http://www.mahfiegilmez.com/2013/12/turkiyenin-dsticareti.html>, (17.07.2018).

Tabloya baktığımızda Afganistan'ın ithalatı ihracatından daha fazla ve dış ticaret açığı veren bir ekonomidir. Afganistan 2015 yılında -7151,46 milyon Dolar, 2016 yılında -5.973,54 milyon Dolar ve 2017 yılında -6.960,07 milyon Dolarlık bir açığı vermiştir. Afganistan ticaret dengesi ortalama olarak 2008'den 2017 yılına kadar yıllık -6.012,32 milyon Dolar olarak açık vermiştir. Dış ticaret dengesi en düşük düzeyi 2008 yılında -2.475,3 milyon Dolar olarak, en yüksek düzeyi 2012 yılında -8.517,91 milyon Dolar olarak kaydedilmiştir.¹⁸⁵

3.3. İRAN'IN DIŞ TİCARET HACMİ

İstatistik verilerine göre, 2017 yılında İran'ın dış ticaret hacmi 98 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Petrol dışı ihracat 2016 yılında 40,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılına göre, 2017 yılında petrol dışı ihracat %6,5 olarak arttırarak 47 milyar dolara kadar ulaştı.¹⁸⁶

İran, 2016 yılında dünyanın en büyük 49. ihracat ekonomisi olmuştur. 2016 yılında İran 40,6 milyar dolar değerinde ihracat ve 54,2 milyar dolar tutarında ithalat yapmıştır. 13,6 milyar Dolarlık bir negatif ticaret dengesi sağlamıştır. Aynı yılında ülkenin GSYH'si 418 milyar dolar ve kişi başına düşen GSYH 19,9 bin Dolar olmuştur. İran 2016 yılında dünyanın 47. İthalatçısı olan 54,2 milyar dolar tutarında mal ithal etmiştir. Son beş yılda İran'ın ithalat da geri düşmüştür.¹⁸⁷

2007 yılında İran'ın ihracat gelirleri 94,2 milyar Dolarıydı , bunun %85'i petrol ve doğal gazdan elde ediliyordu. Aynı yıl tahmini ithalat maliyeti 63,8 milyar doları olup 30,4 milyar Doları fazla vermiştir. Ancak İran'ın ham petrol ve doğal gaz ihracatı uluslararası yaptırımlardan ciddi şekilde etkilenmiş ve İran üretimi zorluklarla karşılaşmış ve azalmıştır. Avrupa Birliği, Temmuz 2012 yılında İran'ın ham petrolün'ün, ithalatı, satın alma ve taşıma yasağı koydu. Ayrıca, Avrupalı şirketlerin İran petrol sevkiyatlarını sigortalamaları yasaklandı.

¹⁸⁵ Trading Economics, Afghanistan Balance of Trade. <https://tradingeconomics.com/afghanistan/balance-of-trade>, (18.07.2018).

¹⁸⁶ Bartarinha Portal Economy News (Jan 01 2018). Foreign Trade Balance of Iran. <http://www.bartarinha.ir/fa/news/698969/۹۶-حجم-تجارت-خارجی-ایران-در-سال-۱۱۰۹>, (11.09.2018).

¹⁸⁷ OEC. Iran's Exports And Imports. (2016). <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/irn/#Imports>, (13.09.2018).

ABD, 2011 yılının Kasım ayında İran'ın petrol ve petrokimya endüstrilerine yardımcı olan Şirketleri ve dünya bankalarının İran bankaları ile petrol işlemlerini tamamlamasını yasaklanması hedef alarak uzun vadeli yaptırımlarını genişletti.

İran petrol sektörüne uygulanan yaptırımlar İran'da yabancı şirketler tarafından yeni projelerin iptal edilmesine yol açmıştır. Mevcut projeleri de olumsuz etkilemiştir. 2011'in sonlarında ve 2012'nin ortalarında yaptırımların uygulanmasının ardından, İran petrol üretimi önemli ölçüde azaldı. İran, Birleşmiş Milletler yaptırımlarının daha önceki dört turuna maruz kalmasına rağmen, ABD ve Avrupa Birliği tarafından kabul edilen bu daha sert önlemler, İran'ın petrol ve petrol ürünleri üretimini doğrudan etkilemiştir. Ayrıca, İran petrolünü ihraç etme kabiliyetini ciddi biçimde engellemiştir.

Sonuç olarak, İran ham petrol üretimi 1988 yılından bu yana en düşük seviyesine ulaştı. 2011 yılında günde 4,32 milyon varilden 2012 yılının Eylül ayında 2,63 milyon varile düştü. İran'ın 2011 yılında net tahmini petrol ihracat gelirleri, 95 milyar dolar iken, 2012 yılında 69 milyar Dolara düştü. Ekonomist istihbarat birimine göre petrol ihracatı, İran'ın toplam ihracat gelirlerinin %80'ini ve hükümet gelirinin %50 ile %60'ını oluşturmaktadır.¹⁸⁸ İran'ın 2010 yılı ihracatının toplam değeri 108,6 milyar dolar ve 2011 yılında toplam ihracat değeri 131,8 milyar dolar olmuştur. İran, 2013 yılında petrol üretiminde 2011 yılına göre yüzde 8,08 düşüş yaşamıştır. Mal ithalatı ise tahmini olarak %8 azalmıştır.

IMF'in tahmine göre, İran'ın petrol ve doğal gaz ihracatı gelirlerinin 2013-2014 mali yılında tekrar %10 oranında azalarak 56 milyar dolara düştüğünü tahmin etmektedir. İran'da gelir kaybı 2011 dan 2013 yılına kadar petrol ihracat hacimindeki sert düşüşü ile ilişkilendirilmektedir.¹⁸⁹

İran'ın ana ihracat ortakları Çin %21, Hindistan %9,3, Japonya %8,9, Türkiye %8,7, Güney Kore %7,9 ve İtalya %5,2 oranı ile İran'ın ihracat partnerleridir. İran'ın toplam ithalatı değeri ise 2010 yılında 68,45 milyar dolar, 2011 yılında ithalat değeri 76,1 milyar dolara yükseldi. İran'ın ana ithalat ortakları 2011 yılında Birleşik Arap

---

¹⁸⁸ U.S. EİA. (April 26 2013). Sanctions Reduced Iran's Oile Exports And Revenues in 2012. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=11011>, (13.09.2018).

¹⁸⁹ Cordesman. A. (Jun 26 2016). CSIS. <https://www.csis.org/analysis/new-estimates-iran%E2%80%99s-petroleum-exports-and-income-after-nuclear-implementation-day-and-0>, (13.09.2018).

Emirlikleri %30,6, Çin %17,2, Güney Kore %8,4, Almanya %4,8 ve Türkiye %4,2 oranı ile İran'ın ithalat ortağıdır.¹⁹⁰

3.4. İRAN VE AFGANİSTAN ARASINDAKİ DIŞ TİCARET HACMİ

Afganistan Ticaret ve Sanayi Odasına göre, İran'ın 2017-2018 yılında Afganistan'ın en büyük ticaret ortağı olmuştur. İran, Afganistan'a 1,98 milyar dolar değerinden daha fazla mal ihraç etmiştir. Aynı dönemde Afganistan ile Pakistan arasında ticaret hacmi 1,2 milyar Dolar ve Çin ile 1 milyar Dolar olmuştur. 2017 yılında İran, Afganistan'ın en büyük ticari ortağı olan Pakistan'ın yerini tutup Afganistan'la 2 milyar Dolardan daha fazla ithalat ve ihracat yapmıştır. Afganistan bu ülke ile dış ticarete açık vermektedir.

Afganistan Ticaret ve Sanayi Odasına göre, Afgan ekonomist Qais Mohammad, Afgan hükümetinin ihracatı artırması gerektiğini ifade etti. Ayrıca “Bir ülkenin ihracatını artırmak için, diğer ülkelerin ihtiyaç duyduğu ürünlere odaklanmalı, ancak hükümet bu konu üzerinde bugüne kadar çalışmadı” dedi. Afganistan'ın İran'dan yaptığı başlıca ithalatlar inşaat malzemeleri, gıda ve yakıttır. Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası (Afghanistan Chamber of Commerce and Industries)- ACCI'nın istatistik verilerine göre, 2017 yılında İran, Afganistan'ın tüketici pazarından 2,5 milyar dolar tutarı ile %22'lik bir paya sahipti.¹⁹¹

İran'dan Afganistan'ın en önemli ithalatı petrol, doğal gaz, çimento, inşaat malzemeleri ve plastiklerdir. Diğer ithal maddeleri deterjanlar, gıda, ve ilaçlardır. Afganistan'ın İran'a ihraç ettiği başlıca ürünler, taze ve kurutulmuş meyveler, ot ve safrandır. Ayrıca otomobil ve otomobil parçaları Çin, Hindistan ve Avrupa'dan İran üzerinden Afganistan'a, çoğunlukla Abbas limanı üzerinden ithal etmektedir.

Tahran, Yeni Delhi ve Kabil, Tahran'da Mayıs 2016'da Çabahar Limanını geliştirmek için üç taraflı bir anlaşma imzaladı. Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani, bu ülkeler arasında malların geçişini kolaylaştıran ve Hindistan'ın Çabahar Limanı'ndan Afganistan'a ulaşımını sağlayan üç taraflı bir ticaret anlaşmasının

¹⁹⁰ Fanack News (Sep 26 2018) Economy of Iran.

https://fanack.com/iran/economy/?gclid=Cj0KCQjwz93cBRCrARIsAEFbWsgWaQegnrfwb6ln8llo4CCC-hA4s-DXnl-3iq3Bs4cyMuhSWQfDp3IaAikHEALw_wcB, (12.09.2018).

¹⁹¹ Financial Tribune. (April 08 2018). Iran Biggest Trade Partner Of Afghanistan in 2017-2018.

<https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/84309/iran-biggest-trade-partner-of-afghanistan-in-2017-18>, (18.07.2018).

imzalanması için Modi ve Rouhani'ye katıldı. İran'ın Balucistan'daki Çabahar Limanı önemli bir ekonomik ve stratejik koridor olarak Hindistan'ı Afganistan ve Orta Asya pazarlarına bağlar. Aynı zamanda Çabahar Limanı'nın faaliyete geçirilmesi ile Afganistan dünya ile ticaret için Pakistan'ın Gwadar Limanı'nın alternatif bir yolu bulunmuştur.¹⁹²

Tahran, Yeni Delhi ve Kabil arasında imzalanan Çabahar Limanı anlaşması Hindistan'ın, Çin-Pakistan ekonomik koridoruna karşı stratejik cevabı olarak görünüyor. Çin, Doğu Belucistan'da bulunan Gwadar Limanı, Batı Çin karayolu, boru hatları ve demiryolları ile bağlamak için 47 milyar dolar tutarında yatırım yapacaktır. Gwadar Limanı ile Çabahar Limanı arasında 70 km mesafe bulunmaktadır. Uzun zamandan beri Hindistan ve Pakistan arasındaki ilişkiler gergin olduğu için Pakistan Hindistan'a Gwadar Limanı'nı kullanmaya izin vermemektedir. Bu nedenle Hindistan, Afganistan, Çin ve Orta Asya pazarına ulaşmak için Çabahar limanı'na yatırım yapmıştır.¹⁹³

3.5. AFGANİSTAN'IN İRAN'LA TİCARETİ VE TİCARİ ANLAŞMALARI

Afganistan ekonomisinin dış ticaret dengesinde ciddi bir açığı vardır. 2017 yılında Afganistan'ın toplam ihracatı 831,93 milyon Doları, toplam ithalat ise 7.792 milyon Doları tutarında gerçekleşmiştir. İran'ın 2017-2018 yılında Afganistan'ın en büyük ticaret ortağı olmuştur. İran Afganistan'a aynı dönemde 1,98 milyar dolar değerinde mal ihraç etmiştir. Afganistan bu dönemde İran'a 18 milyon dolar değerinde mal ihraç etmiştir. Afganistan İran ile dış ticarete genellikle açık vermektedir.

Pakistan 2015 yılına kadar Afganistan'ın en büyük ticari ortağı olmaya devam etmiştir. Ancak, Afganistan ve Pakistan her zaman eşit olmayan ticaret ortakları olmuştur. Örneğin, 2012 yılında Afganistan'ın toplam ihracatının %32'si Pakistan'a gitti. Pakistan'ın toplam ihracatının sadece %8'i Afganistan'a gönderildi. Afganistan'ın ithalatının %23,5'i Pakistan'dan, Pakistan'ın ithalatın ise %1'inden azı Afganistan'dan geliyor. Afganistan ve Pakistan arasındaki yaşanan gerginlik nedeniyle 2016 yılında, İran'ın Afganistan ile 1,808 milyar Doları ticaret değerinde Pakistan'ı geri bıraktı. Afganistan'ın Pakistan'la ticaret hacmi 1,2 milyar Doları

¹⁹² Husseinbor, H. (2015). Chabahar And Gwadar Agreements and Rivalry Among Competitors in Baluchistan Region. *Juornal for Iranian Studies*. 1(1): 84-86.

¹⁹³ Husseinbor, H. (2015). Chabahar And Gwadar Agreements and Rivalry Among Competitors in Baluchistan Region. *Juornal for Iranian Studies*. 1(1): 87-88.

azalarak 1,346 milyar Doları olmuştur. Böylece İran, Afganistan ithalatının en büyük payını %19,4 ile birinci ve Pakistan Afgan ithalatının %17,43 payı ile ikincisi olmuştur.¹⁹⁴

İran ve Afganistan arasında iki ticaret anlaşması ve transit konusunda bir mutabakat anlaşması imzalanmıştır. Afganistan'ın Abbas İran Limanı'nı 1974 tarihli bir transit anlaşması çerçevesinde kullanmasına izin verilmiştir. İkili transit anlaşması sayesinde Afganistan İran'ın Çabahar Limanını da kullanabiliyor. Bununla birlikte, İran deniz limanlarına gelen İran kamyonlarının ve konteynırlarının Afganistan'a girme yeteneği gibi pek çok sorun çözülmeden kalmıştır.¹⁹⁵

Afganistan denize sınırı olmayan bir ülkedir. Deniz yolu ile dış ticaret güvenli ve ucuz olması için, Afganistan dış ticaret deniz yolu ile Pakistan'ın Gwadar Limanı'nı ya da İran'ın Abbas Limanı'nı kullanmalıdır. Zaman zaman Afgan hükümeti, Pakistan ve İran terörist grubu Taliban'ın desteklediği ve bu iki ülke Afganistan'ın iç işlerine müdahale ettiğini iddia etmektedir. İran ve Pakistan, Afganistan hükümeti üzerine baskı getirmesi için terörist grupları desteklemektedir. Ayrıca Afganistan'ın dış dünya ile yapılan ticarete limanlarını Afganistan tüccarlara kapatmaktadır. Böylece Pakistan kendi limanını her kapattığında Afgan tüccarlar milyonlarca dolar zarar görmektedir. Buna karşı Afganistan da bazen Pakistan'ın Orta Asya ülkelerine giden tırları üzerine baskı getirmektedir.¹⁹⁶

Afganistan'ın denize sınırı yoktur. Ancak Afganistan konumu ile bazı avantajları bulunmaktadır. Bu avantajları, altı ülke ile sınırlarıdır. Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile kuzeyde, İran ile batıda, Pakistan ile güneydoğuda ve Çin ile kuzeydoğuda ortak sınırları bulunmaktadır. Afganistan'ın Hindistan ile ortak sınırı yoktur. Ama Afganistan ve Hindistan'ın arasında çok yakın ilişkiler sürmektedir. Afganistan'ın bu elverişli konumu nedeniyle, Afganistan bir transit ve ulaşım

---

¹⁹⁴ Rabia Nusrat, E. G. (31, May, 2017). Afghanistan's Cross-Border Trade With Pakistan and Iran. *Bicc, Bonn International Center for Conversion*. s. 10-13

¹⁹⁵ Paterson, A. (2006). Going to Market: Trade and Traders in Six Afghan Sectors. *Afghanistan Research and Evaluation Unit-AREU*. s. 11-12.

¹⁹⁶ Rabia Nusrat, E. G. (31, May, 2017). Afghanistan's Cross-Border Trade With Pakistan and Iran. *Bicc, Bonn International Center for Conversion*. s. 15-16.

merkezi olarak Güney Asya, Orta Asya, Güneybatı Asya ve Çin pazarlarını birbirine bağlanmaktadır.¹⁹⁷

Afganistan her zaman komşu ülkelerle iyi ilişkiler sürdürmek istemektedir. Afganistan'ın kuzey ve kuzeydoğu komşuları olan Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan ile uzun zamandır iyi ilişkiler sürdürmesi bir örnektir. Afganistan'ın bu komşu ülkelerle ilişkilerde hiç gerginlik yaşamamıştır. Bu nedenle Afganistan son zamanlarda Pakistan'ın ve İran'ın baskılarından kurtulmak için Orta Asya ülkeleriyle ticari ilişkileri genişletmektedir. Modern ekonominin babası olan Adam Smith'in dediği gibi, ülkeler arası iyi ilişkiler üretim nedeni olmaktadır.¹⁹⁸ Bu sebepten Afganistan komşu ülkelerle iyi ilişki sürdürmeyi istemektedir.

1991'de bağımsız hale geldiğinden beri, Orta Asya devletleri doğal kaynaklarından, özellikle petrol ve doğalgazdan tam olarak yararlanamamıştır. Bu kaynaklar için tedarik boru hatları Rusya'ya bağımlı kaldı. Diğer taraftan Afganistan'ı çatışmaya ve istikrarsızlığa sokmuştur. Böylece Afganistan Orta Asya ülkeleri ile ve küresel pazarları arasında bir köprü görevi görememişti. Ancak 2001'den sonra Afganistan küresel pazarlarla yeniden bütünleşmeye başlamıştır. Böylelikle Afganistan'ın Orta Asya, Güney Asya, Güneybatı Asya, Çin pazarlarını birbirine bağlamak için ticaret, transit ve iş merkezi rolünü canlandırması için zaman geldi.¹⁹⁹

Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan (TAT) demiryolunun inşası Haziran 2013'te, açılış yapıldı. TAT demiryolu Orta Asya'yı Hint Okyanusu'na bağlayarak küresel pazarlara bağlayan bir demiryolu koridorudur. Bu demiryolu Türkmenistan'ın Attamurad ve İmamnazar üzerinden geçiyor. Afganistan kısmında ise Aqina, Andheyy, Sheberghan, Mezar-i Şerif ve Kunduz'dan geçiyor son olarak Tacikistan'daki Panjpayan ve Kolhozabad'dan geçmektedir. Bu yolun toplam maliyeti yaklaşık 2 milyar dolardır. 28 Kasım 2016 yılında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimukhamedov ve Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin katıldığı bir törenle, Afganistan ve Türkmenistan arasındaki tamamlanmış demiryolu bağlantısını açtı. Türkmenistan ve Afganistan'ın demiryolu ile bağlanması

---

¹⁹⁷ Islamic Republic of Afghanistan. Government Media and Information Center. <http://www.gmic.gov.af/pashto/analysis/1741-2016-06-28-07-59-47>, (28.7.2018)

¹⁹⁸ Rabia Nusrat, E. G. (31, May, 2017). Afghanistan's Cross-Border Trade With Pakistan and Iran. *Bicc, Bonn International Center for Conversion*. s. 16-19.

¹⁹⁹ Rahim. S. (Dec 09 2016). The Diplomat. <https://thediplomat.com/2016/12/the-turkmenistan-afghanistan-tajikistan-railway/>, (21.07.2018).

her iki ülke arasındaki ticaret hacmini ve yük taşımayı artırdı. 2016 yılında Türkmenistan ve Afganistan arasında 1,4 milyon ton yük taşınmıştır. Bunun en çok kısmı demiryolu ile taşınmıştır. Tacikistan şu an dünya ile ticaret yapmak için Özbekistan transit yolunu kullanmaktadır. Bununla birlikte, bu iki ülke arasında ilişkiler sınır ve su kaynakları nedeniyle gergindir. Ne zaman her iki ülke arasındaki ilişkileri gergin olursa Özbekistan Tacikistan'ın mallarının geçişini engelleniyor. Bu nedenle TAT demiryolu Tacikistan için de önemlidir.²⁰⁰

3.6. AFGANİSTAN'IN İRAN İLE SINIR ÖTESİ TİCARETİ

Afganistan'ın İran'dan en önemli ithalatı, yakıt, doğal gaz, petrol ve inşaat malzemeleri, gıda ürünler ve ilaçlardır. Afganistan'ın İran'a ihracatı, çoğu tarımsal ürünler, taze ve kurutulmuş meyveler, ot ve safranlardır. Her iki ülke ticari ilişkileri desteklemektedir. İran'ın kendi diğer fakir komşu ülkelerden ithalatına göre, Afganistan'a yaklaşık %75 daha çok ihracat yapıyor. Genel olarak, iki ülke arasındaki ticaret dengesizliği İran'ı destekliyor. Bu büyük ölçüde Afganistan'ın zayıf ekonomik ve endüstriyel temelinden kaynaklanıyor. Bazı durumlarda İran, politik etki için ekonomik avantajını kullanmıştır. 2011 kışında İran'ın Afganistan'a yapılan yakıt maddelerin ihracatını durdurması, Afganistan'ı olumsuz etkilemiştir. Ayrıca İran bu ekonomik avantajlarını, NATO güçlerini ve İSAF'ın baskı altına almak için da kullanmıştır.²⁰¹

Fakat genel olarak, İran'ın Afganistan ile ticari ilişkileri olumlu bir amaca hizmet ediyor. İkili ticaret faydalarına ek olarak İran diğer bölge güçlerine karşı Afganistan'ı geliştirmesine yardımcı oluyor. Örneğin Hindistan, Afganistan ve Orta Asya ile Hint ticaretini kolaylaştırmak için İran'ın Umman Denizi'ndeki Çabahar Limanı'nı geliştirmesine yardımcı olmuştur. Çabahar Limanı, İran ve Hindistan tarafından inşa edilmiştir. Çabahar Limanı karayolları ve demiryolları ile Afganistan'a bağlanmıştır. Yeni Delhi, Pakistan'ın bölge ülkeleri ile olan ticaretini sınırlandırmayı çalışmaktadır. Ayrıca Yeni Delhi, Kabil ile ticari ilişkileri sürdürmek istemektedir. Kabil de kendi ülke ticari yollarını çeşitlendirmek ve Pakistan'a bağımlılığını azaltmaktadır.

²⁰⁰ Rahim. S. (Dec 09 2016). The Diplomat. <https://thediplomat.com/2016/12/the-turkmenistan-afghanistan-tajikistan-railway/>, (21.07.2018).

²⁰¹ Alireza Nader, A. G. (2014). Iran's Influence in Afghanistan. RAND Corporation. Research Raport NO: 616. s, 10-11.

Pakistan, Afganistan'ı baskı altında tutmak için kendi coğrafyasından yararlanmıştır. İran'ın Hindistan'la yaptığı işbirliği, Tahran'ın uluslararası izolasyonunu azaltmasına ve bölgede nüfuzunu artırmasına fırsat vermiştir. İran ve Hindistan'ın işbirliği, Afganistan için de faydalı olacaktır. Ayrıca Kabil hükümetinin Pakistan'a ekonomik, transit ticaret ve politik yönünden bağımlılığı azalacaktır.²⁰²

Afganistan otomobil ve otomobil parçaları Çin, Hindistan ve Avrupa'dan İran üzerinden Afganistan'a, çoğunlukla Abbas limanı üzerinden ithal etmektedir. İran ile Afganistan arasındaki ana resmi sınır geçişleri kuzeyde İslam Qala'ya yakın Dugharun ve İran'ın Siestan Belüciistan eyaletinin güneydoğuda bulunan Milak-Zaranc / Nimru'zdur. Afganistan ve İran arasındaki bir başka ticari geçiş ise Çabahar limanıdır. Afganistan mallarını Çabahar Limanı'ndan sevk ederken tercihlili tarifelerden yararlanıyor. Yani Afganistan'ın malları bu limandan geçerken düşük tarife uygulanmaktadır. Afganistan hükümet isteği ile Çabahar Limanı'nı, ABD'nin İran'a uygulanan ambargolardan istisna kalmıştır.

İran'dan Afganistan'a yapılacak mal sevkiyatı ülkenin batısındaki ana ulaşım merkezi olan Herat'tır. Ülkenin toplam ithalatından %22 Herat ulaşım merkezinden yapılmaktadır. İran'dan yapılan ithalatın değeri 2003'ta 108 milyon doları, 2011 yılına kadar 582 milyon doları yükseldi. Ama 2012 yılında İran'dan ithalat 20 milyona düşmüştür. 2015 yılında 29 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun başlıca nedenleri, taşımacılık işlerinde genel bir düşüş, Afgan tüccarların mali sorunlar ve 2014'te Afganistan'ın yeni hükümetinin kurulmasından bu yana düşük istihdamdan kaynaklanmaktadır.

2012 yılına kadar, İran şirketleri için Afganistan'da ticaret geliyordu. NATO ve uluslararası örgütler İran üzerinden Afganistan'a yiyecek, içecek ve diğer mallar ithal etmekteydi. Böylece İranlı nakliyeciler için iş fırsatları yaratılmıştır. 2013-2014 yılından beri çeşitli faktörlerin bir araya gelmesi ile İran'ın Afganistan sınır ötesi ticaretinin azalmasına neden oldu. Afganistan'dan uluslararası birliklerin çekilmesi ile İran'ın uluslararası müşterilerinin küçülmesi, ihracatının ve ticaretin azaltılması neden olmuştur.²⁰³

---

²⁰² Alireza Nader, A. G. (2014). Iran's Influence in Afghanistan. RAND Corporation. Research Raport NO: 616. s, 12-13.

²⁰³ Rabia Nusrat, E. G. (31, May, 2017). Afghanistan's Cross-Border Trade With Pakistan and Iran. *Bicc, Bonn International Center for Conversion. s, 10-12.*

Dünya Bankası'nın "sınır ötesi ticareti"nin belirttiği gibi, her iki ülke İran ve Afganistan sınır ötesi ticaretin önündeki engelleri hala koymaktadır. Dünya bankasına göre, sınır ötesi ticaret sıralamada Afganistan 175, İran ise 170. sırada yer alıyor. 2015 yılında Afganistan ve İran ikili anlaşma çerçevesinde 50 milyon ABD Doları değerinde anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre, Afganistan İran'dan 1 milyon m³ ton dizel ithal edebileceği ve sıvılaştırılmış petrol gaz (LPG) ithalatını 200.000 ton kadar yükselecektir. İran kaynakları, bunun 2014'te beş kat daha fazla olduğunu iddia ediyor. 2016 yılında İran'a ekonomik yaptırımların kademeli olarak kaldırılması, İran ve Afganistan hükümetleri arasında müzakerelere yol açtı. Mart 2016'da Afganistan Ticaret ve Sanayi Bakanı, Afganistan'a yatırım yapacak İranlı iş adamları için gümrük muafiyetlerini de açıkladı.²⁰⁴

İran ve Afganistan arasındaki sınır ötesi ticaret İran şirketleri veya İran-Afgan ortak girişimleri tarafından yürütülmektedir. 2015 yılında Afganistan'a mal taşıyan nakliye şirketleri olarak İran'da %51 İranlı ve % 49 Afganlı hissedarı olan 171 Afgan-İran ortak girişimi kaydedilmiştir. İran hükümeti, Afganların İranlı bir ortak olmadan kayıt yaptırımlarına izin vermiyordu. 2016 yılında kural değiştirildi. İran'da bir Afgan tarafından yönetilen bir şirket sahibi olmak mümkün oldu, eğer şirket %100 İranlı istihdam ediyorsa.²⁰⁵

3.7. AMERİKAN'IN İRAN'A UYGULADIĞI YAPTIRIMLARIN AFGANİSTAN ÜZERİNE ETKİLERİ

Uzun yıllardır İran'ın nükleer programı, bölgedeki ve uluslararası politikanın en önemli konulardan biri olmuştur. Kuşkusuz bu durumun önemi göz önüne alındığında bölgedeki ve Afganistan'daki durum üzerine etkileri olmuştur. Gelecekte de etkileri olacaktır. İran ile altı dünya gücü arasındaki görüşmeler başarılı oldu ve 2015 yılında İran'ın nükleer programı hakkında tarihi bir anlaşma imzalandı. Ancak Donald Trump görev aldıktan sonra ABD'nin bu anlaşmadan çekilme ihtimali arttı. 8 Mayıs 2018 yılında ABD Başkanı İranla imzaladığı nükleer anlaşmasından çekildi. ABD bu hareketi ile uluslararası tepkilerle karşılaştı. Bu harekete karşı çıkan Fransız, Rus, İngiliz ve Alman devletleri, İran'la olan nükleer anlaşmayı sürdürme konusunda

²⁰⁴ Rabia Nusrat, E. G. (31, May, 2017). Afghanistan's Cross-Border Trade With Pakistan and Iran. *Bicc, Bonn International Center for Conversion*. s, 14-15.

²⁰⁵ Rabia Nusrat, E. G. (31, May, 2017). Afghanistan's Cross-Border Trade With Pakistan and Iran. *Bicc, Bonn International Center for Conversion*. s, 23-24.

ısrar ettiler. Ruslar bunu uluslararası kurallara karşı bir saldırı olarak nitelendirdi. Ancak İsrail, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn Trump'ın bu kararını memnuniyetle karşıladı ve İsrail'e göre bu cesur bir karardı. İran bölgede güçlü bir ülkedir ve Afganistan'ın komşusu olarak Afganistan'daki duruma etkisi vardır. Bu nedenle ABD'nin bu anlaşmadan çekilmesi ile Afganistan'da birkaç ayrı noktada çeşitli etkiler yaratabilir. Birincisi Ekonomik Etkiler: İran'a yönelik ABD ekonomik yaptırımları Çabahar Limanı Projesini etkileyecektir. Afganistan'ın Pakistan ile kötü ilişkileri olduğu için Afganistan'ın transit geçişinin büyük bir kısmı şu anda İran üzerinden gerçekleşiyor. İran'a uygulanan ambargolar Afganistan'ın transit geçiş yoluna etkileyebilir.²⁰⁶

Ayrıca Afganistan ve İran arasındaki artan ticaret hacmini kötü etkileyebilir. Ancak Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'na göre, Afganistan'ın İran da dahil olmak üzere ulusal çıkarlara dayalı bölgesel ülkelerle ticaret yapmaya devam edeceğini söyledi. Bakanlık sözcüsü Musafer Kokendi, “Afganistan'ın bölgedeki ülkelerle olan ticari ilişkilerini etkileyen herhangi bir sorunu önlemeye yönelik çabalarını sürdüreceğini” ve “Bu yaptırımlar İran'ın ekonomisini etkileyebilir, ancak ulusal çıkarlarımıza dayanarak herhangi bir sorunu önlemek için farklı transit yollar kullanırız. İran farklı rotalar kullanma çabalarımızın bir parçası olacak” dedi.²⁰⁷

Afganistan'ın dış dünya ile ticaretini sürdürebilmesi için çeşitli transit yollar bulunmaktadır. Afganistan'ın kuzey tarafında bulunan Agina, Shirkhan ve Hayratan önemli gümrük kapılardır. Agina Limanı, Afganistan'ı Asya ve Avrupa ülkeleriyle bağlamaktadır. Hayratan limanı, Afganistan'ı Orta Asya, Çin ve Rusya ile bağlanmaktadır. Afganistan'ın dış dünya ile ticaret yapmak için Afganistan'ın her tarafında limanları bulunmaktadır. Ancak Afganistan'ın dış dünya ile az maliyetle yapılan ticaret yolları İran'ın Çabahar ve Pakistan'ın Gwadar Limanlarıdır. Bu nedenle Çabar Limanı Afganistan'ın dış dünya ile ticaret yapması açısından önemlidir.²⁰⁸

---

²⁰⁶ Zaland. H. (May 19 2018). CSRS. <http://csrskabul.com/en/blog/us-withdrawal-from-irans-nuclear-agreement-and-its-impact-on-afghanistan-and-the-region/>, (22.09.18).

²⁰⁷ Jahanmal. Z. (April 09 2017). Iran Named Afghanistan Largest Trade Partner in 2016. <https://www.tolonews.com/business/us-sanctions%C2%A0may%C2%A0affect-afghanistan-iran-trade-ties>, (24.09.2018).

²⁰⁸ Ministry of Industry And Commerce. Islamic Republic of Afghanistan: Agina Port. <http://moci.gov.af/ps/page/7586/7759>, (24.09.2018).

İkincisi Afganistan'da Güvenlik: İran ile ABD arasındaki gerginliğin artması Afganistan'ın güvenliğine de etki edecektir. Bir taraftan Amerikan birliklerinin Afganistan'da var olması ve Afganistan'ın ABD'nin stratejik müttefiki olarak sayılması, diğer yandan İran, Afganistan'daki İslam Devleti'nin Horasan şubesinin genişlemesinden de korkuyor olması, nedeniyle İran, Taliban ile sınırlı işbirliği yapmaktadır. ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesiyle birlikte, İran'ın bölgedeki ABD'nin varlığı konusundaki korkuları artmıştır.²⁰⁹

Üçüncüsü mülteciler sayılabilir: ABD'nin İran'a uygulanan yaptırımları ardından İran Riyalinin değer kaybetmesi ile Afgan mültecileri de etkilendi. İran ekonomisi yıllardır kötüyse, iş arayan veya sığınan yaklaşık 2 milyon Afgan göçmen İran'da kalmışlardı. Uluslararası Göç Örgütü'ne göre, her hafta İran'dan 20.000'den fazla Afgan ülkesine dönüyor.²¹⁰ Son zamanlarında Afganistan hükümetinin isteği ile Afganistan ve İran arasındaki ticaret ve Çabahar Limanı, ABD'nin İran'a uygulanan ambargolardan istisna kalmıştır.²¹¹

3.8. AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ RESMİ OLMAYAN TİCARET

Bugün Beluç halkı, Pakistan, İran ve Afganistan devletlerinin sınır bölgelerinde kapalı bir yerleşim bölgesinde yaşamaktadır. Afgan-İran sınır bölgesinde bulunan Beluç halkı arasında yapılan araştırmalarda, Beluç kabilelerinin bir çoğunun yasadışı ticaretle uğraştığı anlaşılmıştır.

Afganistan'dan İran'a yasa dışı olarak en önemli kaçak, ilk olarak afyon, afyondan elde edilen eroin ve morfindir. İkicisi insan kaçakçılığıdır. İran'dan Afganistan'a yasadışı olarak ihraç edilen en önemli ürünler yakıt maddeleri ve silahlardır. Afganistan'a kaçak olarak giden ürünlerin birçoğu İran limanlarından ithal edilmektedir. Bu kaçak mallar Beluç tüccarları tarafından İran gümrüklerden rüşvet ve diğer yasa dışı yollarla geçirilmektedir. Ayrıca İran'da çok daha yüksek bir fiyata

²⁰⁹ Zaland, H. (May 19 2018). CSRS. <http://csrskabul.com/en/blog/us-withdrawal-from-irans-nuclear-agreement-and-its-impact-on-afghanistan-and-the-region/>, (24.09.2018).

²¹⁰ Bengali, S. Faizy, S. (Aug 22 2018). Los Angeles Times. <http://www.latimes.com/world/la-fg-iran-afghanistan-migrants-2018-story.html>, (25.09.2018).

²¹¹ Afghann Voice Agency (16 November 2018). <https://www.avapress.com/fa/news/173676/>-تجار-افغانستان-بی-احتیاطی-کنند-بندر-چابهار-ایران-هم-شامل-تحریم-می-شود (18.11.2018).

satmak için Afganistan'dan satın alınan büyük deve sürüleri gibi bazı canlı ithalatlar da vardır.²¹²

3.8.1. Afyon

Afganistan'daki Afyon üretimi, 1979'da Sovyetlerin işgali sonrası, Afganistan'ın güneyinde Belüçlerin yerleşim bölgesini sınırlayan farklı isyancılara finansmanı için yapılmıştır. 2009 yılı Dünya Uyuşturucu Raporuna göre, 2007 yılında dünyanın en büyük miktardaki afyon, dünya toplam %84'ü ve eroin dünya toplamı %25'i İran'da ele geçirilmiştir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi, Afganistan'dan afyon ihracatının %83'ünü doğrudan Afganistan veya Pakistan üzerinden İran İslam Cumhuriyeti'ne geçtiği tahmin edilmiştir. İran, dünyanın en yüksek afyon tüketimi yapılan ülkelerinden de sayılmaktadır.²¹³

Afganistan'ın Nimruz ilinin merkezi olan Zaranj, afyon dağıtımının en önemli kesişme noktalarından biridir. Taliban yönetimi altından olan Barhui'nin Balüç kabilesi bu işin en büyük oyuncularından biridir. Nimruz ili kaçakçılık için bir stratejik bölgedir. Nimruz ili'nin İran ile 235 km ortak sınır bulunmaktadır. Ayrıca Nimruz, Helmand ili ile de sınırı bulunmaktadır. Afganistan'ın yarı afyonu bu ilde üretilmektedir.²¹⁴

Burhui kabilesinin bir üyesi olan Hacı Juma Khan'ın yılda yaklaşık bir milyar dolar değerinde afyon taşıdığı bir ağ kurduğu söylenmektedir. New York Times gazetesine göre, Juma Khan'ın Afganistan, Pakistan ve İran'ın sınır bölgelerinde eroin fabrikaları faaliyette bulunmaktaydı.²¹⁵

2001'de Afganistan'a düzenlenen ABD'nin öncülüğünde askeri operasyondan önce, Juma Khan küçük kaçakçıydı. Ancak uluslararası güçlerin, terörle mücadeleye odaklandıktan sonra, büyük bir kaçakçı oldu. 2001'den sonra Juma Khan'ın nüfuz sahası genişledi. Yolsuzluğa karışan Taliban ve bazı Afgan yetkililere para ödüyordu, böylece uyuşturucu ticaretini genişletmiştir. Son olarak, Afganistan'daki

²¹² Boedeker J. (2012) Cross-Border Trade And Identity in The Afghan-Iranian Border Region. in: Bruns B. Miggelbrink J. (eds) Subverting Borders. VS Publishing House For Social Sciences. s, 37-38.

²¹³ Boedeker J. (2012) Cross-Border Trade And Identity in The Afghan-Iranian Border Region. in: Bruns B. Miggelbrink J. (eds) Subverting Borders. VS Publishing House For Social Sciences. s, 47-48.

²¹⁴ Amiri. S. (19 Feb 2018). Global Voices ASİA. <https://iwpr.net/global-voices/drugs-trade-thrives-afghan-province>, (01.08.2018).

²¹⁵ Peters. G. (May 18 2009). The New York Times. <https://www.nytimes.com/2009/05/19/opinion/19peters.html>, (01.08.2018).

en büyük uyuşturucu kaçakçılarından biri oldu. Juma Khan ABD'nin bir muhbiriydi. Amerikalı bir yetkiliye göre, 2006 yılında Juma Khan'ı, mümkünse pozisyonunu daha yüksek bir seviyeye çıkarmak için ABD'ye getirildi. Ama O zaman Amerika'da Juma Khan tutuklanmadı çünkü ona karşı herhangi bir suçlama yoktu.²¹⁶

Afgan kaçakçı olan Juma Khan 2008 yılında tutuklandı. 2008 yılından beri ABD'de hapsedir. Bu kaçakçı birkaç yıl CIA veya Merkezi İstihbarat Örgütü, ABD'nin Uyuşturucu ile Mücadele İdaresi ile bu ülkenin bir muhbiri olarak çalışıyordu ve karşısında para alıyordu.

Fransız Basın Haber Ajansı'na göre, Afgan kaçakçısı olan Juma Khan ABD'den para kazandığını ve bunun karşılığında Taliban ve diğer kaçakçıların yolsuzlukları hakkında bilgi verdiğini söyledi.²¹⁷

Juma Khan'ın kaçakçılık ağında 1.500 silahlı adamı vardı. Juma Khan Afganistan, Güney Asya ve Basra Körfezinde yerleşmiş hükümet yetkilerinden bir ağ kurulmuştur. O bir kargo gemi ile Pakistan'ın Karaçi Limanı ve Birleşik Arap Emirliği'nin Sharjah Limanı arasında da afyon kaçakçılığı yapıyordu. Juma Khan Pakistan Afganistan, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde 200 tane kalacak villaları vardı. Juma Khan'ın kuzenlerinden biri Afgan kabinesinde Taliban'ın çöküşünden sonra iki farklı bakanlıkta görev yapmış ve 2011 yılında Nimruz Valisiydi. Afyon ticaretinde bu büyük ölçekli iş dışında birçok küçük tüccar Zararnj'da da bulunmaktaydı. Bu kaçakçılar, kaçak malları kendi arabaları ve develeri vasıtasıyla İran'a gönderebiliyorlardı.²¹⁸

3.8.2. İnsan Kaçakçılığı

İkinci olarak Afganistan'dan İran'a kaçak olarak giden insanlardır. (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) UNHCR raporuna göre, İran'da 930.000 kayıtlı Afgan yaşıyor. Afgan Araştırma ve Değerlendirme Birimi (AREU-Afghan Research and Evaluation Unit) tarafından yapılan bir tahmine göre, 2004 yılında İran'da yaklaşık 500 bin bekar Afgan işçi göçmeni vardı. Bu göçün kapıları, İran'ın Horasan, Siestan ve Beluçistan eyaletleridir. Bu alanlarda birçok askeri kontrol

²¹⁶ Independes Radio (Nov 11 2018). <https://da.azadiradio.com/a/2245995.html>, (02.08.2018).

²¹⁷ Independes Radio (Nov 11 2018). <https://da.azadiradio.com/a/2245995.html>, (02.08.2018).

²¹⁸ Boedeker J. (2012) Cross-Border Trade And Identity in The Afghan-Iranian Border Region. in: Bruns B. Miggelbrink J. (eds) Subverting Borders. VS Publishing House For Social Sciences. s, 48-50.

noktaları da vardır. Ancak göçmenler oradaki yerel insan grupları tarafından organize edilmektedir. İran'a kaçak olarak giden Afganların çoğu Şii'dir. İran'a kaçak olarak giden Afganlar Afganistan'ın Zaranc şehrine geliyorlar Zaranc şehrinde Belüç kabileler tarafından İran'a kaçak yollardan geçirilmektedir.²¹⁹

3.8.3. Yakıt Kaçakçılığı

İran ve Afganistan'ın sınırı her iki tarafından yasa dışı yakıt ticareti çok açık ve barizdir. Afganistan'da İran sınırına yakın küçük bir şehri olan Zaranc'ın merkez caddelerinden birinde petrol bidonu uzun sıraları görülebiliyor. Afganistan'ın güneybatı çevresindeki bu küçük yerleşim için bu varillerin sayısı gereğinden daha büyüktür.

Petrol İran sınırdan geçmesinden sonra Afganistan sınırından Zaranc merkezine kadar çocuklar eşekler vasıtasıyla 20 litrelik bidonları getiriyor. Sınırın diğer tarafında ise gayri resmi yakıt tüccarları, bulunmaktadır. Bu tüccarlar kaçak yakıtları sınıra doğru getirmektedir. Burada Afgan kaçakçılara satmaktadırlar.²²⁰

Son zamanlarda İran sınır ötesi yakıt ve mal kaçakçılığında genişleme görülmektedir. ABD ve Avrupa Birliği'nin İran'a yönelik yaptırımları, İran para biriminin değerinde olan düşüş ile birlikte, kaçak yakıt ve mal kaçakçılığının sınır ötesi bir sektörü olarak ortaya çıktı. Rafineri ve dağıtımı için petrol bakanı yardımcısı Alireza Zeighami'ye göre, yakıt, özellikle dizel, ülke dışına yasadışı yollarla Afganistan, Pakistan ve Türkiye'ye taşınmaktadır. İran devlet medyasına göre, her gün 7-10 milyon litre arasında benzin ve mazot (dizel) kaçırılıyor. Bir litre dizel, 3.500 riyal (14 sent) olarak fiyatlandırılıyor ancak kaçakçılar bunu İran'ın komşularına yaklaşık 7 ile 10 kat daha fazla satabilirler.²²¹ Yakıt kaçakçıları İran sınırında aktiftir ve Nimroz'daki araştırmacılar tarafından gözlemlenmektedir.

²¹⁹ Boedeker J. (2012) Cross-Border Trade And Identity in The Afghan-Iranian Border Region. in: Bruns B. Miggelbrink J. (eds) Subverting Borders. VS Publishing House For Social Sciences. s. 45-46.

²²⁰ Boedeker J. (2012) Cross-Border Trade And Identity in The Afghan-Iranian Border Region. in: Bruns B. Miggelbrink J. (eds) Subverting Borders. VS Publishing House For Social Sciences. s. 44-45

²²¹ Monavar, Khalaj. (May.8. 2013). Financial Times. <https://www.ft.com/content/235e02e4-b7dd-11e2-9f1a-00144feabdc0>, (06.08.2018).

3.8.4. Silah Trafiği

İran'dan Afganistan'a yasa dışı silah ticareti vardır. İran, Afganistan'da her silahın ABD güçlerine karşı gruplar tarafından kullanıldığını biliyor ve bunu desteklemektedir.

ABD ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) üyeleri, İran'a karşı suçlamaları yaparken benzer kaynağı gösterdiler. NATO, İran'ın Afganistan'daki silahlı grupları desteklediğini açıkça belirtiyor. Bu durumun üzüntü veren eylem olduğunu söylemektedir. Eylül 2008'de Kabil İngiltere Büyükelçisi şunları söyledi: "İran devletinin bazı ajanslarının, başkalarının neyin peşinde olduğunu bilmediğinden şüpheleniyorum. İran devletin bir grup tarafından sınırlı bir silah temini gördük. İran devleti, güneyde Taliban'a çok tehlikeli silahlar gönderiyor" dedi.²²²

Çin de Talibana silahları, İran üzerinden göndermektedir. 2007 yılında Herat yetkilileri, 10 ton silah Çince, Rusça ve Fars dili işaretlenmiş silah ele geçirmiştir. Ghurian bölgesinde, İran sınırı yakınlarında bulunan top mermileri, arazi mayını, güdümlü roket ve el bombası üzerine Çince, Rusça ve Fars dili yazılıdır. ABD dışişleri bakanı yardımcısı Negroponte, Batı Afganistan Herat şehrinde 10 tonluk silah bulunması ile birlikte Çin'in Tahran ile silah anlaşmaları konusundaki endişelerini doğruladı.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Helmand ilinde İngiliz deniz kuvvetleri tarafından ele geçirilen silah veya öldürülen Taliban savaşçılarına el konan Çin yapımı NH-5 uçaksavar füzeleri hakkında Pekin'e şikayette bulunduğunu da doğruladı. Pekin, silahların İran üzerinden Taliban'a iletildiği yönündeki iddiaları araştıracağını söyledi. Taliban'ın gelişmiş ve yeni Çin silahlarını kullanmasıyla ilgili olarak 2007 11 Eylül'de Kabil'de sorulduğunda ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı John Negroponte de İran'ın Taliban'a Çin silahlarının teslimi için bir geçiş noktası olduğunu ileri sürdü.²²³

²²² Eric.Park, C. A. (2009). Iranian Weapon Smugglin Activities in Afghanistan. *UNCLASSIFIED*, 2(10): 2-4.

²²³ Saynovitz. R. (Sep 14 2007). Radio Free Europe. <https://www.rferl.org/a/1078675.html>, (08.08.2018).

3.8.5. Dolar Kaçakçılığı

ABD'nin Cumhurbaşkanı Barack Obama döneminde İran nükleer programı kontrol amacı ile İran ve P5+1 ülkeler (Güvenlik Konseyi Daimi 5 üyeleri ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya) arasında anlaşma imzalanmıştır. Ancak Trump iktidara geldiğinde bu anlaşmayı iptal etti. ABD İran ile imzalanan anlaşmadan çekilmesinin ardından İran'a 2018 yılının 6 Ağustos'unda bazı ekonomi yaptırımlarını resmen uyguladı. İran'a yaptırımları uygulandıktan sonra mali sorunlar ve yabancı para ihtiyacıyla karşı karşıyakalmıştır. Son zamanlarında Afganistan'dan İran'a ABD Doları kaçak geçirilmektedir. Afgan yetkililere göre, İran'a kaçak olarak giden Doların kesin bir miktarı belli değildir. Ancak raporlara göre yaklaşık günde 3 milyon Dolar kaçak geçirilmektedir. Afganistan merkez bankasına göre, Dolarının İran ülkesine kaçırılmasının Afganistan ekonomisini kötü etkilemiş ve Afganistan para birimi AFG Dolar karşısında değer kaybetmiştir. Afganistan kanununa göre, Afganistan'dan bir kimse başka bir ülkeye 10 bin Dolar götürebilir. Burada da İran'ın yararı vardır. Çünkü her gün 1000 ile 2000 arasında kişi İran'a giderler bunlardan her birisi 10 bin Dolar götürürse 1 milyon Dolar olacak. Bu da büyük bir oran ve Afganistan'ın mali piyasalarını olumsuz etkileyebilecektir.²²⁴

Trump'ın İran'a yaptırımları uygulandıktan sonra şimdiye kadar İran ile sınırı olan Afganistan'ın Herat şehrinde polisler tarafından İran'a Dolar kaçakçılığı nedeni ile 13 kişi tutuklandı.²²⁵ Tutuklanan kişiler piyasadan Doları topluyor ve sınırın ötesine naklediyorlardı. Herat polisleri tarafından tutuklandılar. 6 Ağustos'ta ABD'nin İran'a uygulanan ambargoları ardından Herat şehrinde İran'a büyük miktarda dolar kaçakçılığı nedeniyle, dolar karşısında Afgani Parası (AFG) büyük ölçüde değer kaybetti. İran'a dolar kaçakçılığının nedeni daha fazla kazanç elde etmek için di. Şu an Afgan hükümeti AFG'nin değer kaybetmemesi ve bu sorunun çözümü için İran'a dolar kaçakçılığının önlenmesine çalışmaktadır.²²⁶

²²⁴ Drug Smuggling from Afghanistan to Iran. (July 09 2018). BBC Pashto News. <https://www.bbc.com/pashto/afghanistan-44763137> , (15.09.2018).

²²⁵ Karimi. S. (Sep 14 2018). Pajhwok Afghan News. <https://www.pajhwok.com/en/2018/09/14/herat-police-arrest-13-persons-over-alleged-smuggling-dollars>, (30.11.2018).

²²⁶ <https://baztab.news/article/749859> , (16.09.2018).

IV. BÖLÜM

AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

Afganistan ve İran arasındaki ilişkiler çok eskiye dayanmaktadır. Tarih boyunca bu iki komşu ülke arasında ilişkiler bazen iyi bazen de kötü olmuştur. Bu bölümünde Afganistan ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen faktörleri, Afganistan ve İran arasındaki su ve sınır problemleri incelenecektir.

4.1. AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ İLİŞKİLERİ BELİRLEYEN UNSURLAR

Afganistan ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen birkaç unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar : Etnik, tarihi, kültürel, güvenlik ve ekonomik unsurlardır. Dış faktörler arasında ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan'ı sıralayabiliriz.

4.1.1. Etnik Unsurlar

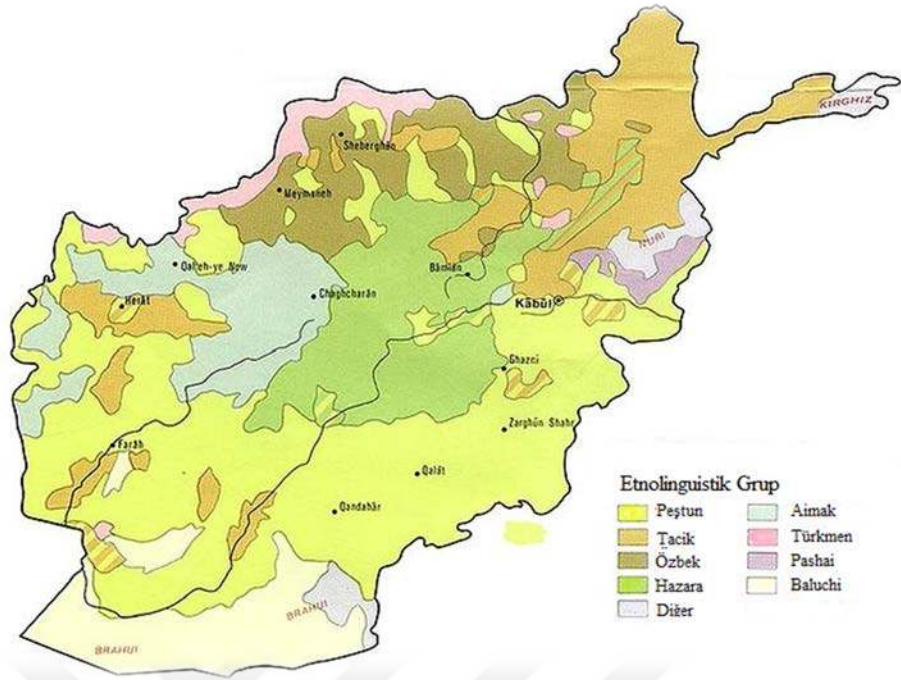
Afganistan halkı birçok aşiret grup ve kabilelere mensuptur. Ayrıca çeşitli kültürel ve dini karışım da mevcuttur. Ancak Afganistan'da yaşayan bu etnik gruplar, iç ve dış faktörlerden dolayı uluslaşma sürecine geçememiştir. İç faktörler olarak Afganistan'daki savaşları ve kamu bilincinin eksikliği gösterilebilir. Dış faktörler ise, Afganistan'da hakim olan zayıf hükümet nedeni ile dış ülkelerin Afganistan'ın içişlerine müdahale etmesi denilebilir. Afganistan'ın Merkezi İstatistik Kurumuna göre, 2017 yılında Afganistan'ın toplam nüfusu 29,2 milyondur. Bunlar arasında 15,2 milyon erkek ve 14 milyon kadındır.²²⁷

Afganistan'da 19 farklı etnik grup bulunmaktadır. Bunlardan en kalabalık olanları; Peştunlar, Tacikler, Türkler (Özbek ve Türkmenler) ve Şii azınlık olan Hazaralardır.²²⁸

²²⁷ Hamdard, A. (May 09 2017). Pajhwok Afghan News. <https://www.pajhwok.com/ps/2017/05/09/-د افغانستان-۲۹۲-میلیون تنه-اعلان شو>, (19.11.2018).

²²⁸ Dedemen, F. (2011). Antropolojik İstihbarat Açısından 11 Eylül 2001 Sonrası Afganistan Örneğinin İncelenmesi. Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü. s. 90-91.

Afganistan Etnik Gruplar Haritası

Kaynak: Wikipedia Afganistan Etnik Grup Haritası.²²⁹
https://easterncampaign.files.wordpress.com/2008/06/afghanistan_ethno72.jpg,
(01.12.2019).

4.1.1.1. Peştunlar

Peştunlar güney, güneydoğu, güneybatı, doğu ve batı bölgelerinde yaşayan Afganistan'ın tarihi ve geleneksel olarak en kalabalık grubudur. Peştunlar'ın nüfusunu %55 tahmin edilmektedir.²³⁰ Ancak Afganistan'da sağlam bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Savaş başlamadan önce Mir Muhammad Ghobar'ın yazdığı Afganistan Der Masir Tarih'te 1962 yılında Afganistan nüfusunu 14.271.666 yazmıştır. %78 oranı ile Peştunlar'ın nüfusunu 12 milyon göstermiştir.²³¹

Yaklaşık 28 milyon Peştun, Pakistan'ın Khayber, Peştun Khuva ve Belüçistan'da yaşamaktadır. Peştunların kültürel ve dilsel ortak bölgeleri olan Peştun Khuva, 1983 yılında İngiliz sömürge döneminde İngiliz diplomat Hindistan devlet memuru olan Mortimer Durand ve Afgan hükümdarı Abdurrahman Han tarafından imzalanan bir

²²⁹ Wikipedia Afganistan Etnik Grup Haritası.

https://easterncampaign.files.wordpress.com/2008/06/afghanistan_ethno72.jpg, (01.12.2019).

²³⁰ Zirakyyar, R. (April 06 2013). Analysis of "CIA World Factbook". Tol Afghanistan.

http://www.tolafghan.com/documents/9/CIAAfghanEthnicLinguisticFinalStatistics_original.pdf, (30.11.2018).

²³¹ Hayat, N. (2016). Afganistan'da Yönetim ve Demokrasi. Gazi Üniversitesi : Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı. s. 16-17.

anlaşma sonucunda yüz yıl için Pakistan'a verilmiştir. Şimdi bu *Durand hattı* olarak adlandırılmaktadır.²³²

Ayrıca bu Durand hattını Afgan yönetimleri hiçbir zaman resmi olarak kabul etmemiştir.²³³ Peştunların milattan önce 480 civarında Afganistan topraklarına kuzeyden geldikleri ve Süleyman Dağları etrafında yerleştikleri bilinmektedir. 17. yüzyılda Afganistan coğrafyasına hakim olan devletlerin etkilerini kaybetmesi sonrasında siyasi bütünlük oluşturan Peştunların ana yurdu, Hindistan'ın kuzeyi Himalayaların etrafı olarak bilinmektedir. 19. yüzyılın sonuna kadar geçen sürede şimdilik Afganistan coğrafyasının tümüne dağılmışlardır.²³⁴

4.1.1.2. Türkler (Özbek ve Türkmen)

Özbek ve Türkmenler her iki kavim ağırlıklı olarak Afganistan'ın kuzey illerinde yaşamaktadır. Özbek ve Türkmenler, Afganistan nüfusunun %12'sini oluştururlar. Özbek ve Türkmenlerin çoğu çiftçilik ile uğraşmaktadır. Kuzey Afganistan'daki çoğu ekilebilir arazinin en büyük payını işgal ederler. Vogelsang tarafından yapılan araştırmaya göre, pek çok Özbek 19. yüzyılın sonlarında ve özellikle de Rus Devrimi sonrasında Afganistan'a geldiler.²³⁵

Afganistan'da sağlam bir nüfus sayımı yapılmadığı için, Afganistan'daki Özbek ve Türkmenler Türk kaynaklarda ikinci büyük etnik gruptur. Ancak Afgan ve İran kaynaklarında üçüncü kalabalık etnik gruptur. Özbek ve Türkmenlerin bir kısım eski yerleşik grup olmakla beraber bir kısmı Orta Asya, Ruslar tarafından işgal edildiği dönemde bu bölgelere göç etmişlerdir.²³⁶

4.1.1.3. Tacikler ve Hazaralar

Afganistan'da bir başka etnik grup olan Tacikler, Peştunlardan sonra ikinci büyük etnik gruptur. Afgan Tacik araştırmacılarına göre, Fars kökenli bir kavim oldukları öne sürülmektedir. Afgan Taciklerin kökeni hakkında farklı iddialar bulunurken, bazı

²³² Yoon. I. (Jan 08 2017). Tol Afghan. <http://www.tolafghanistan.com/>, (26.4.2018).

²³³ Durand Hattı Hakkında Daha Ayrıntılı Bilgilere şu Linkten Ulaşabilirsiniz <http://www.afghanistans.com/Information/History/Durandline.htm>

²³⁴ Hayat, N. (2016). Afganistan'da Yönetim ve Demokrasi. Gazi Üniversitesi : Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı. s, 17-18.

²³⁵ Şahin, S. (Eylül, 2016). Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine: *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 5(3): 1144-1160.

²³⁶ Jauhari, J. (2012). Karzay Döneminde Afganistan-İran İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s, 12.

araştırmacılar ise Arap kökenli olduklarını iddia etmiştir. Afgan Taciklerin Aria ırkından geldiği de iddia edilmektedir.²³⁷

Taciklerin çoğu Afganistan'ın kuzey ve kuzey doğusunda yaşamaktadır. Taciklerin kendi arasında bölünmüş alt grupları bulunmamaktadır. Tacikler Farsça'ya yakın Derice dilini konuşmaktadır. İran'ın, Afganistan üzerindeki etkinliğini artırmak için kullandığı ikinci büyük grup Afgan Tacikleridir.²³⁸

Afganistan'da en çok kimliği tartışılan etnik grup Hazaralardır. Cengiz Han'ın 13. yüzyılda Afganistan'ı işgalinden sonra bıraktığı askerlerin, bugünkü Hazaraların ataları olduğu söylenmektedir. Hazaralar hakkında, Türk ve Moğol karışımı bir kavim olduğu yönünde iddialar da öne sürülmektedir.

İran'ın Afganistan'da etkinliğini artırmak ve kendi stratejik hedeflerine ulaşmak için iki kanaldan nüfuzu ilerlemektedir: Birincisi, Afganistan'daki Şii gruplardır. Afganistan'daki Hazaralar, etnik azınlıklar Şii Müslümanlardır. Yaklaşık olarak Afganistan'da 1,5-2 milyon Şii yaşamaktadır. Bu rakam çok büyük bir oran değildir. Ancak Şiiler ülkede çok toplu bir şekilde yaşamaktadır. Hazaraların büyük bir kesimi ülke merkezi olan Bamyanda yaşamaktadır. Belh, Kabil, Baglan ve Kandahar'da da yaşamaktadır.²³⁹

İkincisi, Afganistan'daki Taciklerdir. 1996 yılında Taliban'a karşı süren savaşta ABD ve Pakistan Talibanlara destek verirken, İran ve Rusya Taciklerden oluşan kuzey ittifakı Cemiyet-i İslami'sine destek vermiştir.²⁴⁰

Ayetullah Humeyni'nin İran'da iktidara gelmesiyle dünya çapında tüm Şii gruplarına destek vermesi, İran dış politikasının temel hedeflerden biri haline geldi. Ancak Humeyni döneminde Fars milliyetçiliği faktörü ikinci plandaydı. 1989 yılında Humeyni'nin ölmesinden sonra İran dış politikasının temel unsurları, Şiilik ve Fars milliyetçiliği aynı konumu geldi. İran Humeyni döneminde, Afganistan'da sadece Hazaralardan oluşan Şii gruplara destek vermekteydi. Humeyni ölümünden sonra

²³⁷ Jauhari, J. (2012). Karzay Döneminde Afganistan-İran İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 12-13.

²³⁸ Jauhari, J. (2012). Karzay Döneminde Afganistan-İran İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 11.

²³⁹ Knyazev, A. (2011). Current Afghan Politics of The Eurasian Great Powers: Russia, China, India and Iran. *ORSAM*. 3 (31): 74-82.

²⁴⁰ Çınarlı, Ö. (2016). İran'ın Afganistandaki İç Savaş Yönelik Dış Politikası. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8 (2):75-84.

Fars kökenli olan Afgan Taciklere de destek vermektedir. Bu iki grup Afganistan'da İran'ın stratejik hedefleri için hizmet etmiştir.²⁴¹

Ayrıca İran'ın Afganistan'da nüfuz geliştirmesi için birçok diğer imkan da vardır. Bu imkanlar, özellikle ekonomi ve sosyal projeleridir. İran, Afganistan'ın batısında Herat gibi ve benzeri yerlerde projelerini geliştirme imkanı bulmuştur. Afganistan ve İran ilişkileri ekonomi, bilim, eğitim ve özellikle uyuşturucu kaçakçılığı başta olmak üzere sınırı aşan suçlara karşı mücadele alanlarında gelişmektedir.²⁴²

Afganistan ve İran ilişkilerini belirleyen bir başka faktör de tarihi ve kültürel faktörlerdir.

4.1.2. Tarihi ve Kültürel Unsurlar

Tarih boyunca göçebelerin geçiş yolu üzerinde bulunan Afganistan tam anlamıyla medeniyetler kavşağı konumunda bulunmaktadır. Afganistan 5.000 yılı aşkın zengin bir kültür mirasına sahiptir. Afganistan'ın başkenti Kabil Müzesi'nde var olan tarihi eserler, ülkenin kültür zenginliğini yansıtmaktadır.²⁴³

Afganistan Eskiçağ'da İran'ın Pers ve Fars dil ve kültürü alanına girmiştir. Daha sonra Yunan ve Hint etkilerini de hissetmiştir. Gazneli Mahmut (971-1030) döneminde Afganistan güzel sanatların doruğuna ulaşmış, ilgili dönemde Gazne şehri Bağdat ile yarışmaktaydı. Afganistan el sanatı ürünleri arasında Afgan halıları, bakır işlemleri ünlü ve meşhurdur.²⁴⁴

Timur döneminde 15. yüzyılda Herat gibi şehirlerde benzer bir yükseliş görülmüştür. Bu nedenle İran Afganistan'ı her zaman rakip bir ülke olarak görmüştür. 1501-1736 yılları arasında hüküm süren Safevi İmparatoru, Afganistan'ın bir kısmını güney ve batı bölgelerini, Kandahar ve Herat'ı da kendi yönetim alanına geçirdi. Safevi Devleti'nin Kandahar için seçilen valisi olan Gürşin Han, bölgedeki halka vahşice zulüm etmiştir. Gürşin Han'ın zulüm ve eziyeti çoğalınca halk Mirvais Han Hotak'ı lideri olarak seçip dört defa Safevi Devleti'nin hükümdarı olan Şah Hüseyin'e

²⁴¹ Çınarlı, Ö. (2016). İran'ın Afganistandaki İç Savaş Yönelik Dış Politikası. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2):75-84.

²⁴² Knyaze, A. (2011). Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindista ve İran. *ORSAM*. 3 (31): 74-82.

²⁴³ Yoldaş, Y. D. (Ekim 2007). Afganistan Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı İle İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları İçin Bazı Tespitler. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi*. ISSN:1694 – 528X (13): 1-11.

²⁴⁴ Sorularla Risals. (May 02 2007). <http://www.sorularlarisale.com/index.php?s=article&aid=1846>, (01.05.2018).

şikayet için gönderdi. Ama Mirwais Han, Safevi Devleti'nin hükümdarı olan Şah Hüseyin'den beklediği gibi cevap alamadı ve umutsuz Kandahar'a döndü.²⁴⁵

Mirwais Han Kandara'da (Lui Cerge) olarak bilinen yani Büyük Meclisi'ni iki defa topladı. Her iki toplantıya aşiret liderlerinin çoğu katıldı. Kandahar'da Safevi Devleti'nin valisi olan Gürgin'e karşı Mirwais Han liderliğinde savaş açtı. Savaş sonucunda Gürgin öldürüldü. Kandahar ve Herat, Safevi Devleti ve Sistan gibi bazı bölgeler Afgan Hotaki hükümdarlığı yönetimi altına girdi. Şah Hüseyin Safevi devlet hükümdarı Gürgin'in ölüm haberini alması ile birlikte 25.000 kişilik ordu hazırladı ve Mirwais Han ile savaşmak için yola çıktı. 1709 yılında Afgan Hotakiler ve Safeviler arasında kanlı bir savaş oldu. Savaş sonucunda Şah Hüseyin ordusu mağlub oldu. Şah Hüseyin'in 25.000 kişilik ordusundan 6.000'i ancak geri dönebildi. Böylece Sistan gibi bazı bölgeler Hotakiler hükümdarlığında kaldı.²⁴⁶

1715 yılında Mirwais Han sağlık problemi nedeniyle vefat etti. Yerine Afganlardan oluşan bir ordu ile İran'ı fetheden bir komutan olan oğlu Şah Mahmud geçti. Şah Mahmud 1721 yılına kadar Kandahar'da hükümdarlık yaptı. Babası gibi cesur olan Şah Mahmud, milli hükümeti genişletme düşüncesindeydi. Şah Mahmud 1721 yılında Safevi Devleti'nin başkenti olan İsfahan'a saldırdı. İsfahan'ı abluka etti 8 ay abluka sonrası 1722 yılında Safevi Devleti'nin son kralı olan Hüseyin, İran'ı, taç ve tahtı Şah Mahmud'a bıraktı. Böylece İran, Afganların yönetimi altına girdi. Şah Mahmud iki buçuk yıllık krallık yaptıktan sonra 1725 yılında zihinsel problem nedeniyle vefat etti. Fatih Şah Mahmud'un ölümünden sonra Mahmud'un amcaoğlu Şah Eşref İsfahan'da Afgan Hakimiyet tahtına oturdu.²⁴⁷

Şah Eşref Afgan Krallığı'nın 5. yılında yani 1729 yılında, Osmanlı halifesi üçüncü Sultan Ahmet Han tarafından Raşid Paşa büyükelçi olarak İsfahan'a gönderildi. Şah Eşref, Muhammed Alihan'ı Osmanlı Devletine büyükelçi olarak gönderdi. Böylece Osmanlı ve Afgan devletler arasında iyi ilişkiler sürmüştür. Bundan sonra Şah Eşref, Afgan İran'ın güneydeki Rus kuvvetlerinin istilasını da engelledi. Son olarak ülke içinde yani Kandahar'da Nadir Afşar gibi rakipleri ile karşılandı. Böylece Şah Eşref

---

²⁴⁵ Habibi, A. (2000). The Afghanistan Land Tarikh (Afganistan Özet Tarihi). Kabil: Mayvand Yayınları. s, 384-386.

²⁴⁶ Habibi, A. (2000). The Afghanistan Land Tarikh (Afganistan Özet Tarihi). Kabil: Mayvand Yayınları. s, 386-389.

²⁴⁷ Habibi, A. (2000). The Afghanistan Land Tarikh (Afganistan Özet Tarihi). Kabil: Mayvand Yayınları. s, 390-392.

devleti zayıfladı. Çünkü Kandahar Hotakiler'in krallık merkeziydi. İran'a Afgani ordusuna yardım gelmedi bu nedenle Şah Eşref birkaç yerde mağlup oldu ve 5 yıl 7 ay hükümdarlık yaptıktan sonra İran'dan geri çekildi böylece İran ve Afganistan'daki Afgan krallığı sona erdi.²⁴⁸

Modern Afganistan İran ilişkileri 20. yüzyılın ilk çeyreğinde geliştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kaçarlar döneminde 1921 yılında İran ve Afganistan arasında dostluk anlaşması imzalandı. Bu dostluk ilişkisi İran'ın Pehlevi döneminde de devam etti. Fakat Afganistan'daki 1978 komünist darbesi, 1979'daki İran devrimi ve 1979 yılında SSCB tarafından Afganistan'ın işgali nedeniyle bu iki ülke arasındaki ilişkiler yeni döneme geçmiştir.²⁴⁹

Bu yeni dönemde, Afganistan'ın Sovyet işgali boyunca İran'a milyonlarca Afgan mülteci göç etti. Bu dönemde İslamcı gruplar Pakistan'dan Afganistan'daki komünist rejime karşı askeri ve finansal destek sağlamıştır. İran yöntemi Pakistan'ın tam tersine, İran'a giden mültecilerin geri gelmesini engellemiş ve onlara çeşitli yardım ve imkanlar sunmuştur.²⁵⁰ İran, özellikle Sovyet işgali döneminde, Afganistan meselesinden uzak durmuştur. Bunun nedenleri İran'ın Sovyetler Birliği'ni karşısına almak istememesi, İran ve Sovyet dostluğu ve Basra Körfezi'nde olası bir ABD ablukası karşısında İran'ın dünya ile ticareti Sovyetler Birliği üzerinden yürütülecektir.

Pakistan'ın Peşaver kenti, Afganistan İslamcı grupların merkeziydi. Sovyet işgaline karşı direnişte bu grupları başta ABD ve onun müttefiki olan Suudi Arabistan ve Pakistan tarafından desteklenmekteydi.²⁵¹

Sovyet Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi ile İran'ın Afganistan'a ilgisi artmıştır. Afganistan'da başlayan iç savaşlar sırasında İran Afganistan'da Şii direniş gruplarına büyük destek vermiştir. 1992 yılında Tacik asıllı olan Burhaneddin Rabani'in iktidara gelmesiyle İran, Afganistan üzerinde daha fazla nüfuz kazandı. Bu dönemi

---

²⁴⁸ Habibi, A. (2000). The Afghanistan Land Tarikh (Afganistan Özet Tarihi). Kabil: Mayvand Yayınları. s. 394-397.

²⁴⁹ Keskin, A. (2009). İran'ın Afganistan Politikasının Temelleri Üzerine Genel Düşünceler. Güney Azerbaycanın Azadlık Sesi. <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-in-afganistan-politikasinin-temelleri-uzerine-genel-dusunceler-arif-keskin-m10777>, (02.05.2018).

²⁵⁰ Sasaoğlu, D. (Mart 2015). NATO Sonrası Afganistan ve İran. *Orta Doğu Stratejik Araştırma Merkezi*. No: 1198. s. 2-3.

²⁵¹ Çınarlı, Ö. (2016). İran'ın Afganistandaki İç Savaş Yönelik Dış Politikası. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8 (2).75-84.

İran'ın zaferi olarak söyleyebiliriz. 1992-1996 yılları arasında Afganistan iç savaşları döneminde İran'ın güvenlik kaygıları artmıştır. İran yönetimi Afganistan iç savaşı döneminde Şii gruplara destek vermiştir/ vermektedir.²⁵²

Afganistan kültür, dil ve ideoloji açısından İran için büyük önem taşımaktadır. İran ve Afganistan'ın tarihi, dini (İslam) ve kültürel (Derice dili) bağlantıları vardır. İran Afganistan'da kendi hedeflerine ulaşmak için kültürel prensiplerden faydalanmaktadır. Böylece İran'a kültürel ve dini açıdan yakın olan Şii Hazaralar gibi gruplar güçlendirmek ve desteklenmektedir. Ayrıca bu grupların Afganistan'ın gelecek siyasette ve hükümette yer alması için yardım etmektedir. Böylece Afganistan İran'ın daha fazla etkisi altında olabilir.²⁵³ Bunun en iyi örneği, Kabil Üniversitesi'nin 80 yıldan daha fazla geçmişi vardır. Ancak öğrenciler arasında hiçbir zaman dil ve mezhep ayrımcılığı yaşanmamıştı. Ama 16 yıl önce Şii ve Sünni öğrenciler arasında bıçaklı kavga çıkmıştır. Ayrıca İran'ın tam olarak özel televizyonu ve özel üniversitesi bile bulunmamaktadır. Ama Afganistan'da birçok özel televizyonlardan ve üniversitelerden kendi kültürel ve Fars dili (kültürel istila) için yararlanmaktadır.²⁵⁴ İran'ın Afganistan'da 6 televizyon kanalını ve yaklaşık 15 tane radyo istasyonunu desteklediği belirtilmektedir. İran'ın desteklediği, Tamadan (Medeniyet), Nur (Işık) Ayna (Ayna), televizyon kanalları dışında İnsaf (Adalet) ve Roşt (ilerleme) adlı günlük gazetelerini desteklediği de bilinmektedir. Böylece Afganistan hükümeti ile olan ilişkileri kötü yönde devam etmektedir. İran'ın Fars unsurları Şii ve Fars kökeni dışındakilerin Afganistan'da var olan halkların zihniyeti İran'a karşıdır. İran'ın kültürel istilasını engellemek istemektedir.²⁵⁵

4.1.3. Ekonomik Unsurlar

Afganistan'ın artan ekonomik ihtiyaçları ve bu ülkede komşu ülkelerin devamlı müdahaleleri, Afganistan'ın dünyanın büyük ekonomileri ve güçlü ülkeler ile çoklu anlaşmalar imzalaması için mecbur kalmıştır. Afganistan şu an Amerika dahil Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa ve diğer bazı ülkeler ile stratejik anlaşmaları

---

²⁵² Sasaoğlu, D. (Mart 2015). NATO Sonrası Afganistan ve İran. *Orta Doğu Stratejik Araştırma Merkezi*. No: 1198. s, 4-5.

²⁵³ Yousefi, A. (June 2012). İran's Foreign Policy in Afganistan: The Current Situation and Future Prospects. *ResearchGate South Asian Studies*. 27 (1): 63-75.

²⁵⁴ Sasaoğlu, D. (Mart 2015). NATO Sonrası Afganistan ve İran. *Orta Doğu Stratejik Araştırma Merkezi*. No: 1198. s, 6-7. (30.04.2018).

²⁵⁵ Sasaoğlu, D. (Mart 2015). NATO Sonrası Afganistan ve İran. *Orta Doğu Stratejik Araştırma Merkezi*. No: 1198. s, 6-7.

bulunmaktadır. Bu stratejik anlaşmaların hedefi, Afganistan'da uluslararası koalisyon güçlerinin çekilmesinden sonra bu ülkelerin yanında olması ve ekonomik kalkınması için ortak çalışmadır. İmzalanan stratejik anlaşmalar aslında devlet ve özel şirketlerin, yapılmış ve yapılacak yatırımlarına, ekonomik faaliyetlerine Afganistan'ın bir daha savaş meydanı olmayacağı konusunda garanti vermektedir.²⁵⁶

İlgili ülkelerle bazı stratejik anlaşmalarda, Afganistan dış ticaretini genişletmekte ve ihracatını arttırma amacı ile bazı KOBİ şirketleri destek taahhüdü vermiştir. Yine de Afganistan ile anlaşma imzalayan bu ülkeler, Afganistan'ın dış ticareti için sıkıntılar yaratmaktadır. Yapılan taahhütlerden geri çekilmişlerdir. Örnek olarak, ABD ve Almanya ile yapılan anlaşmada, Afganistan'ın dış ticaret için kolaylık getirmesi ve ihracatını arttırmak için küçük ve orta ölçekli şirketleri finanse etmesi bekleniyordu. Ancak son zamanlarında ABD tarafından İranlı şirketleri uygulanan ambargo sonucunda, ABD, Afganistan'dan ilgili şirketler ile alma-satma işlemlerinin yapılmamasını istemiştir. Bu da Afganistan ve İran arasındaki ekonomi ilişkileri üzerine ciddi olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Çünkü Afganistan'ın çoğu alım satım ve ithalat işlemleri İran'dan yapılmaktadır. Şu an Afganistan'ın İran ile yapılan dış ticareti yaklaşık iki milyar dolara kadar ulaşmaktadır. Eğer ABD tarafından İran ile Afganistan arasındaki ticaret üzerine ambargo uygulanırsa İran ile alım satım yapan şirketler ekonomik faaliyetlerinde zarar görecektir. Diğer taraftan ülkede malların fiyatları yükselecek çünkü Afganistan'ın çoğu ithalatı İran'dan yapılmaktadır.²⁵⁷

2001 yılında Amerika'ya düzenlenen saldırılar sonrası, İran ve Afganistan ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. İran için bir tarihi fırsat yaratmıştır. İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Taliban rejimi devredildikten sonra Afganistan için yapılan Bonn Konferansına katılmıştır. İran, Batılı devletler ile birlikte Afganistan'ın kuzey ittifakı, Taliban'a karşı takviye etmiştir.

Taliban rejiminin devrilmesinden sonraki dönemde Afganistan'a ekonomik destek sağlanması ve ülkenin yeniden inşası için Tokyo'da konferans düzenlendi. Konferansa İran da katılmış ve Afganistan için 560 milyon dolar tutarında yardım taahhüt etmiştir. Ayrıca 2006 yılında Londra Konferansı'nda Afganistan'a 100 milyon dolar yardım etmiştir. İran'ın bu dönemden itibaren Afganistan ile ekonomik

²⁵⁶ Duwche Pashto News. (Sep 24 2012). Afghanistan. <http://p.dw.com/p/16D8a> , (08.05.2018).

²⁵⁷ Duwche Pashto News. (Sep 24 2012). Afghanistan. <http://p.dw.com/p/16D8a> , (09.05.2018).

ilişkileri giderek gelişmiş ve Afganistan üzerinde ekonomik etkisi de artmıştır. İran 2002 ile 2013 yılları arasında Afganistan’a 900 milyon dolar tutarında yardım yapmıştır.²⁵⁸

2001-2017 yıllarında İran ve Afganistan arasında her iki ülkenin dışişleri bakanı liderliğinde 5 tane toplantı düzenlenmiştir. Toplantılar, Afganistan ve İran arasındaki ticari, kültürel ve diğer ilişkileri genişletmek için yapılmıştır. Afganistan’ın dışişleri sözcüsü Janan Musazai: “2004 yılından beri bu toplantılar yapılmaktadır. Bu toplantıların ana amacı Afganistan ve İran arasındaki ilişkileri bu yoldan kurmaktır.” dedi.²⁵⁹

Öte yandan Afganistan ve İran arasında ekonomik ilişkilerin genişlemesi için muhtelif alanlarda her iki ülke arasında işbirliği yapılmıştır. Bunlar ticari, ekonomi, tarım alanlarında, kültür, bilim, eğitim, telekomünikasyon ve diğer alanlarda da işbirliği yapılmıştır.²⁶⁰ Örnek olarak 2013 yılında Afgan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai’nin İran’a yaptığı son ziyareti sırasında Hassan Ruhani ile Stratejik İşbirliği Anlaşması imzaladı. Anlaşmada karşılıklı askeri, istihbarat ve ekonomik işbirliği içermektedir. Anlaşma esas olarak bir güvenlik anlaşmasıdır. En son Afganistan ve İran arasında yapılan bu anlaşma çok kapsamlıdır. Anlaşmada askeri eğitim alanlarında deneyim alışverişi, terörle mücadele, organize suçla mücadele, ortak askeri tatbikatlar yapmak, “ortak terörizm, uyuşturucu ve diğer tehditlere karşı” mücadele, “ulusal güvenlik tehditleri alanındaki gelişmeler”, Orta, Batı, ve Güney Asya ile ilgili istihbarat paylaşmaktır. Ayrıca buna ek olarak transit, yatırım, ilmi, eğitim değişimleri ve turizm sektörü alanındaki işbirliğini geliştirmektedir.²⁶¹

İran ve Afganistan ortak önemli ekonomik projelerinden biri, İran ve Afganistan’ın büyük şehri olan Herat’a demiryolları ile bağlamaktır. Havf-Herat demiryolu 191 km uzunluğunda, 77 km’si İran arazisindedir, 114 km’si ise Afganistan arazisinden geçmektedir. Ayrıca proje tamamlandıktan sonra “Havf-Herat demiryolu hattı gelecek 10 yılda, yıllık 100 milyon ton yük taşıma kapasitesine

²⁵⁸ Sasaoğlu, D. (Mart 2015). NATO Sonrası Afganistan ve İran. *Orta Doğu Stratejik Araştırma Merkezi*. No: 1198. s. 2-3.

²⁵⁹ Salek, M. (Sep 02 2012). BBC News. http://www.bbc.com/pashto/mobile/afghanistan/2012/09/120902_ss-iran-afghan-meeting.shtml , (09.05.2018).

²⁶⁰ Ministry of Foreign Affairs Islamic Republic of Afghanistan. (Jan 21 2016). <http://mfa.gov.af/en/page/4091/3881> , (10.05.2018).

²⁶¹ Verma, S. (2013). Afghanistan Analysts Network. <https://www.afghanistan-analysts.org/can-kabul-carry-two-melons-in-one-hand-afghanistan-and-iran-sign-strategic-cooperation-document/>, (10.05.2018).

sahip olacaktır. Bu projenin gerçekleştirilmesi ile her iki ülke arasında işbirliği artacaktır. Malları taşıma maliyeti azalacak, her iki ülke arasındaki ticaret daha da geliştirecektir. Ayrıca Afganistan, deniz kıyısına yol bulacaktır.”²⁶²

Afganistan’da tren yolları inşası için çoğu proje planlanmıştır. Ancak tüm bu projelerin inşası imkansız gibi görünüyor, eğer tüm bu projelerin gerçekleşmesi imkanı varsa da mali yönden yararlı olmayabilir ve Afganistan’ın milli gelirlerinde azalma sebebi olabilir. Bu nedenle Afgan hükümeti ilk önce gerekli tren yolları inşaa etmektedir.²⁶³

4.1.4. Güvenlik Unsurları

1979 yılında SSCB’nin Afganistan’ı işgal etmesi ve Afganların SSCB’ye karşı duruşu sonucunda iki milyon Afganistanlı mülteci İran’a göç etmiş, İran’a mültecilerin bu göçü İran ekonomisini zor durumda bırakmıştır. 1989 yılında SSCB’nin çekilmesinden sonra 1992 yılında Dr. Necibullah rejiminin devrilmesiyle başlayan iç savaş, İran güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur. 1991 yılında ABD ve Rusya, Afganistan’daki müttefiklerine askeri yardım yapmamak konusunda anlaşmıştı. Ancak İran, Pakistan ve Suudi Arabistan bu üç ülke Afganistan üzerinde nüfuz etmek için mücadeleye girmiştir.²⁶⁴

İran, Afganistan’a yönelik farklı bir dış politika stratejisi geliştirmiştir, İran’ın Şiilik üzerine kurulan dış politika tercihi, İran’ın Afganistan’a yönelik bu politikasının etki alanı daraltmaktaydı. Bu nedenle Tahran, Afganistan’daki Farsçaya yakın Darice dili konuşulan ve Peştun olmayan etnik grubu Tacik ve Hazaraları yani Sünni unsurlar da dahil grupları savunan bir politika izlemeye başlamıştır. Pakistan ve Suudi Arabistan ise Sünnileri desteklemiştir. Böylece Afganistan dolaylı olarak Rusya, ABD, İran, Pakistan ve Suudi Arabistan’ın savaş alanına dönmüştür.²⁶⁵

İran, Afganistan’da 1992’de Peştunlara karşı Tacik, Özbek ve Hazaralar (Şiiler) gibi Peştun olmayan etniklerden oluşan bir Kuzey İttifakı kurmayı başarmıştır. Kuzey

²⁶² Duwche Pashto News. (Now 02 2009). <http://p.dw.com/p/Grjv>, (10.05.2018).

²⁶³ World Bank. 2013. Afghanistan - Resource Growth Corridor : Railway Development Plan. *Rapor No: 79683*. Washington DC : World Bank. s, 36.

²⁶⁴ Şenyurt. A. H. (Haziran, 2013). *İran’ın Afganistan üzerindeki Artan Nüfuzu*. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. <http://www.bilgesam.org/incele/204/-iran'in-afganistan-uzerindeki-artan-nufuzu/#.W-BYPtIzbiU>, (10.05.2018).

²⁶⁵ Şenyurt. A. H. (Haziran, 2013). *İran’ın Afganistan üzerindeki Artan Nüfuzu*. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. <http://www.bilgesam.org/incele/204/-iran'in-afganistan-uzerindeki-artan-nufuzu/#.W-BYPtIzbiU>, (11.05.2018).

İttifakı, İran ve Pakistan yardımı ile Afganistan'daki komünist rejimi yıkmış ve yerine Afganistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Kuzey İttifakı rejiminin kurulmasından itibaren İslamcı gruplar arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. 1994 yılında Taliban, Burhaneddin Rabbani hükümetine karşı çıkmış ve 1994 yılında Kabil'i ele geçirmiştir. Taliban'ın Kabil'i denetim altına alması, Pakistan ve Suudi Arabistan memnuniyet ile karşıladı. Ancak Taliban'ın, Kabil'i denetim altına alması ile İran'ı kendi güvenliğine ve çıkarlarına karşı tehdit olarak görmüştür. 1996 yılında Taliban iktidara geldiğinde, İran ve ABD ile olan ilişkilerinde gerginlik yaşamıştır. Taliban kısa sürede önemli bir askeri güç haline gelmesi ile İran'ın endişesi artmıştır. İran da Taliban'a karşı isyancı gruplara destek vermiştir. Taliban, 1998 yılında Afganistan'ın Mezarı-Şerif'ini ele geçirdikten sonra Mezarı-Şerif'teki İran Konsolosluğunda çalışan 10 İranlı diplomatı öldürdü. Taliban tarafından İranlı diplomatların öldürülmesi ile Afganistan'ın yönetimini ele geçiren Taliban'ın İranla arasındaki ilişkiler daha da bozuldu.²⁶⁶ Tahran, 2001 yılında Taliban'ın rejiminin devreilmesi ve Taliban'a karşı Batılı devletler ile Kuzey İttifakı'nı desteklemesi için Bonn Konferansı'na katılmıştır.²⁶⁷

4.1.5. Dış Unsurlar

4.1.5.1. ABD

Afganistan ve ABD arasındaki ilişkiler, Afganistan'ın reformist hükümdarı Kral Amanullah Han'ın 1919 yılında İngiltere'den bağımsızlık aldıktan bir süre sonra ilk elçisini Washington'a göndermesi ile başladı.²⁶⁸ Afganistan 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne katıldı. Aynı yılda ABD ve Afganistan arasında tam olarak diplomatik ilişkiler kuruldu. Abdül Hüseyin Aziz, Amerika'nın ilk Afganistan büyükelçisi olarak atandı. William Hornibrook ise 14 kasım 1935 yılında Afganistan'ın ilk ABD büyükelçisi olarak atandı.²⁶⁹

ABD, 1979 yılında Sovyet Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinden sonra Afganistan'ı gündemine almıştır. Afganistan'ın stratejik önemini fark eden ABD,

²⁶⁶ Şenyurt, A. H. (Haziran,2013). Şenyurt, A. H. (Haziran2013). BİLGE SAM.

<http://www.bilgesam.org/incele/204/-iran'in-afganistan-uzerindeki-artan-nufuzu/#.W92lbNlzbIU>, (11.05.2018).

²⁶⁷ Sasaoğlu, D. (Mart 2015). NATO Sonrası Afganistan ve İran. *Orta Doğu Stratejik Araştırma Merkezi*. No: 1198. s, 2-3.

²⁶⁸ Central Southern Asia And The Caucasus. (Feb 25 2014). Afghan And US Relations. http://www.central-asia-program.org/index.php?en_afmusa_relations, (14.05.2018).

²⁶⁹ Souza, P. (May 2 2012). Afghanistan Diplomatic Relation. <http://libguides.unomaha.edu/c.php?g=327497&p=2433228>, (14.05.2018).

Sovyetler Birliği'nin Basra Körfezi'ne ve sıcak denizlere inmesini önlemek için Afganistan'da komünizme karşı mücahit hareketini desteklemiştir. ABD, Suudi Arabistan'ı kendi yanına alarak Pakistan üzerinden Komünizme karşı Afgan direniş gruplarına askeri ve mali yardımlar yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin sıcak denizlere inmesi için Afganistan işgalinden sonra Pakistan'ı hedef almasına neden olan ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı Afganistan mücahit gruplara Pakistan üzerinden askeri ve finansal yardımlar sunmuştur.²⁷⁰

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya, yine de Orta Asya üzerine geniş nüfuza sahipti. Bu nedenle ABD'nin hedefi yeni bağımsız olan bu bölge ülkelerini Rusya, İran ve Çin etkisinden uzaklaştırarak Batıya yakınlaştırma stratejisini benimsemiştir. Bu amaç doğrultusunda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlık kazanan Orta Asya ülkeleri demokratikleşme, dünya ekonomisine entegre olmak için doğrudan yabancı yatırımlara izin verme, siyasi ve ekonomik reformları gerçekleştirme gibi amaçlara ulaşmak için çalışmıştır. Bu çerçevede ABD, bir bölge devleti olmadığı için bölgede daha etkin rol oynayamazdı. Bu sebepten Afganistan'a yönelik NATO ile beraber müdahale yapıp şu ana kadar bölgede yerleşebilmiştir.²⁷¹

ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve soğuk savaşın bitmesinden sonra benimsediği stratejisine bakıldığında şu unsurlar ön plana çıkmıştır:

- 1) ABD vatandaşı daha iyi bir yaşam sürdürebilmek için küresel sistemin ekonomik ve teknolojik lideri olarak devamlı olarak kalabilmek.
- 2) Avrasya'nın tek bir gücü altında ya da egemenliği altında girmesini önlenmek.
- 3) Az gelişmiş ya da üçüncü dünya ülkeleri arasından şu anki durumu bozacak radikal bir gücün çıkmasını ve kitle tahrip silahlarının yayılmasını engellemek denilmektedir.

ABD, birinci hedefine ulaşmak için yani küresel ekonomik sistemin devamlı lideri kalabilmek için yüksek endüstriyel üretim, tüketim, dünya ticaret lideri olmalıdır. ABD'nin güçlü bir endüstriyel üretim, tüketim ve dünya ticaret liderliği için gerekli

---

²⁷⁰ Önal, H. (2010). ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 6 (23): 43-46.

²⁷¹ Önal, H. (2010). ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 6 (23): 44-46.

enerji ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle ABD, enerji kaynaklarına ve yollarına sahip olmak yanında, rakip güçleri de kontrol altında tutması gerekmektedir. Doğalgaz ve petrol sahibi bölgeler, ulaşım yolları üzerine sahip ülkeler ABD açısından önem taşımaktadır. Petrol ve doğalgaza sahip bölgeleri ve bu doğal kaynakların ulaşım yolları üzerinde olan ülkelere nüfuzu artırmak ABD için önem taşımaktadır.²⁷²

ABD'nin ikinci hedefi olan Avrasya'ya baktığımızda ABD'ye karşı üç tane süper rakibi, Rusya, AB ve Çin bulunmaktadır. Bu üç ülkeden birisi ABD'ye karşı tek başına çıkamamaktadır. Ama bu ülkelerin her üçünün ya da her ikisinin arasında oluşabilecek birlik ABD'ye karşı büyük bir tehdittir. Bu nedenle ABD bu güçlerin birliğini istememektedir.

ABD'nin üçüncü hedefi ise İran'ın kimliği ve politikasını belirlemektir. ABD, Irak'ın nükleer gücüne sahip olma hevesini, Osirak Nükleer Tesislerinin bombalamasıyla engelledi. Ayrıca Irak'ın Orta Doğu'da nüfuzu Birinci Körfez Savaşı ile daha da zayıflamıştır. Washington, 2003 yılındaki Körfez Savaşı ile Irak'ı etkisiz hale getirdi. Irak'ı etkisiz hale getirdikten sonra ilgisini İran'a çevirdi. Çünkü İran'ın Hizbullah gibi örgütler üzerine yoğun nüfuzu ve nükleer çalışmaları ABD, kendisi için bir tehdit olarak görüyor.²⁷³

Şu an ABD ve NATO askerleri'nin Afganistan'da olmasını İran, kendi güvenliği için bir tehdit olarak görüyor. Ancak Ayetullah Humeyni İran gazetesine yaptığı açıklamada ABD'nin Afganistan ve Irak işgallerinde bazı itiraflarda bulundu. İran ABD ile Afganistan'ı işgali konusunda görüşmeleri şunlardı “İran olmasa ABD Afganistan'a giremezdi,” “İran o sırada ABD'yle Birleşmiş Milletler (BM) bayrağı altında Taliban'a karşı ortak mücadelede bulundu. O görüşmeler sırasındaki temsilcimiz de o dönemde BM'deki daimi temsilcimiz (İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif'ti). O sırada biz Pencşir Vadisi'nde Taliban'a karşı duran Ahmed Şah Mesud'a destek veriyorduk. Afganistan'ın büyük bir bölümü Taliban'ın kontrolündeydi. O şartlarda İran olmasaydı Amerikalılar Afganistan'a giremezdi. Onlar Afganistan'a girme fırsatını yakalayana kadar görüşmelerden yararlandı.

---

²⁷² Gökırmak, M. (2010). Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar. Uludağ Üniversitesi. Güvenlik Stratejileri Dergisi. 13 10-11.

²⁷³ Gökırmak, M. (2010). Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar. Uludağ Üniversitesi Güvenlik Stratejileri Dergisi. 13. 12-13.

Ancak Afganistan’a egemen oldukları anda İran’ı şer ekseninin üç ülkesinden biri olarak nitelediler”.²⁷⁴

İran İslam devriminden bu yana, İranlılar Amerika’ya “Ölüm” diyordu. 11 Eylül 2001’de Amerika’ya düzenlenen saldırıdan sonra İran yetkilileri Amerika’ya ölüm demesi durmayı emretti. Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, ABD’ye başsağlığını dile getiren ilk devlet başkanlardan biriydi. Hatemi, İran halkı ve İran İslam Cumhuriyeti adına Amerika’ya düzenlenen saldırıyı ve “savunmasız insanların öldürülmesine yol açan terörist eylemleri” kınadı.

11 Eylül saldırıları ABD ve İran arasındaki ilişkilerde önemli bir gelişme oldu. Başkan Hatemi yıllar sonra itiraf etti. “Taliban bizim düşmanımızdı, ABD de Taliban’ın düşmanı olduğunu düşünüyor. Taliban hükümetini devirirse, İran’ın çıkarına hizmet” eder. Başkan Hatemi’nin sözünden belli oluyor ki, İran Afganistan’ın işgalinde ABD’yle yardım etmiştir.²⁷⁵

ABD, Afganistan’a başlatılan hava saldırısını İran, bir taraftan Amerikalılarla birlikte koordine ediyorlardı. Diğer taraftan ABD’nin Afganistan’a yapılan hava saldırısını kınıyordu. Tahran’da “Ya bizimle kal ya da teröristlerle birliktesiniz” ABD yaklaşımı “kibirli ve emperyalist” olarak algılandı. İran, ABD’nin askeri hareketini eleştirdi. ABD’nin terörizmle mücadele iddiasında olduğunu, ancak asıl niyetinin emperyalizm için daha fazla güç ele geçirmek olduğunu ifade etti. Buna göre Cumhurbaşkanı Hatemi, Birleşmiş Milletler liderliğinde ABD’nin liderliğindeki Taliban savaşı konusunda muhalefet gösterdi. Ayrıca terörizm ile mücadeleden çok uzak olan ABD bombalama olayına derhal son verilmesi çağrısında bulundu.

Ancak 2001 yılın 7 Ekim’den bu yana neredeyse bir ay boyunca ABD Kabil ve El Kaide’yi bombaladı. Sığınak ve mağaraları hedef aldı. Ancak savaş sadece hava yolundan kazanılamayacağı açıldı. İran, Taliban’ın stratejik yetenekleri hakkındaki derin bilgileri paylaşmaya karar verdi. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Mohsen Aminzadeh, yıllar sonra Afganistan’ın durumu hakkında Amerikalılara bilgi verdiğini ilan etti.

---

²⁷⁴ Time TÜRK. (July 26 2016). İran’dan Yeni İtiraf Biz Olmasak ABD, Afganistan’a Giremezdi. <https://www.timeturk.com/iran-dan-yeni-itaraf-biz-olmasak-abd-afganistan-a-giremezdi/haber-190912>, 16.05.2018).

²⁷⁵ Zammit, W. (Aug, 2015). E- International Relation Students. <https://www.e-ir.info/2015/08/30/us-iran-special-relations-between-2001-and-2003-friends-or-foes/>, (16.052018).

ABD ve İran'ın ideolojisi karşılıklı düşmanı olan Taliban'ı yenmekti. Ancak her iki taraf Afganistan'ın daha geniş Orta Asya'daki benzer uzun vadeli hedeflerini ve benzer stratejilerini paylaşmadı.

ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilisinin belirttiği gibi “İran’la paralel olarak çalıştığımız bazı şeyler var ve bazı şeyler farklı bir yöne gidiyor. Afganistanla aynı hedeflere sahip değiliz.” Bundan sonra İranlı yetkililer Afganistan’da Amerika askeri varlığından endişe duymaya başlamıştır.²⁷⁶

11 Eylül sonrası döneminde ABD radikal İslami grupları ve terörizmle mücadeleyi hedeflenmiştir. Terörizmle savaş politikasını kullanarak ABD’nin desteğini sağlayan İran’ın bölgesel çıkarları engellenmektedir. İran, Orta Asya’daki ülkelerin ABD ile ilişkilerini engellemek için Rusya ile müttefikliği şart görmektedir. Ayrıca ABD’nin asıl amacı İran’ın ekonomi ve siyasi kısıtlanmasının en önemli nedeni, Rusya ile devam eden işbirliğidir.²⁷⁷

4.1.5.2. Pakistan

Pakistan ve İran arasındaki ilişkiler, Afganistan’daki bazı ortak çıkarlar nedeniyle giderek önem kazanmaya başlamıştır. Ancak bu iki ülke arasındaki ilişkiler zamanla zayıflamıştır. İlgili ülkeler kendi çıkarlarına ulaşmak için dini ve etnik bağlar yolundan Afganistan’da etkin olmaya çalışmaktadır.

Gerek 1947’de Pakistan’ın bağımsızlık aldığı dönemde, gerekse 1979 yılında İran’ın Cumhuriyet kurduğu dönemde birbirini ilk tanıyan ülke olmuşlardır. 1971 yılında Pakistan ve Hindistan arasındaki savaş sonucunda Pakistan yenildi. Pakistan’ın Hindistan ile rekabet etmek için Çin ve Arap ülkeleri ile ilişkisini genişletmiştir. Bu durumda İran, Pakistan açısından ikinci önem sahip bir ülke haline gelmiştir. Zamanla İran ve Pakistan arasındaki ilişkileri zayıflamıştır.

1979 yılında Ayetullah Humeyni iktidara gelmesi ile Şiilere destek verme politikası ön plana aldı. Humeyni iktidara geldiği zaman Pakistan’ın Şii nüfusu yaklaşık %20’dir. Bu dönemde Pakistan İran’dan kaygı duymaya başlamıştır. Bu nedenle Irak ve İran savaşında Pakistan Irak’ın yanında olmadı tarafsız kalmıştı. İran ve Pakistan

²⁷⁶ Zammit, W. (2015). E- International Relation Students. <https://www.e-ir.info/2015/08/30/us-iran-special-relations-between-2001-and-2003-friends-or-foes/>, (17.05.2018).

²⁷⁷ Önal, H. (2010). ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 6 (23): 47-49.

arasındaki ilişkilerin bir diğer şoku Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali döneminde yaşandı. Sovyetler Birliği'nin Hindistan ile yakın ilişkisi olması ile Pakistan İran'a yakınlaşmaya gitmiştir. 1980'li yıllarda İran bir taraftan Irak ile savaşıırken diğer taraftan Afganistan'a müdahale edip devrimci İslam düşüncesini taşıyan gruplara destek vermektedir. Pakistan ise Afganistan'ın mücahitleri merkezine dönmüştür. ABD ve Suudi Arabistan Pakistan üzerinden Afgan mücahitlere destek veriyordu.

İran ve Pakistan'ın arasındaki güvensizliği, doğu Pakistan'ı kaybetmesi ve Bangladeş olarak yeni bir ülke ortaya çıkışı ile birlikte, Pakistan'ın Milliyetçilik politikası mezhepsel politika ile değiştirildi. Pakistan Afganistan'da bu defa kendi yardımları etnik gruplara göre değil, mezhebî yani Sünni özelliklere göre dağıtmıştır. ABD de Afganistan'da Sünnilerin desteklenmesine karşı değildi. Çünkü ABD Güneybatı Asya'da İran Şii devrimini kendisi için tehlikeli bulunuyordu. İran ise Afganistan'da Şii ve Pers kökeni olan Tacikleri öne çıkarmıştır. Bu durumda İran ve Pakistan arasında güvensizlik artmıştır.²⁷⁸

Pakistan 1980'li yıllarda Sovyetler Birliği'ne karşı direnişe başlayan Mücahit gruplara ve 1990'li yıllarda Taliban'a karşı ABD'nin anti-terör operasyonlara verdiği yardımları karşılığında önemli kazançlar elde etmiştir. Bu kazançları Pakistan'ın nükleer enerjisi üzerinde yapılan kısıtlamaları ortadan kaldırılmış ve üç milyar dolar tutarında Pakistan'ın askeri kaynakları için yardım etmiştir. 2002-2007 yılları arasında ABD, Pakistan'a yapılan yardımlar 10,5 milyar Dolar seviyesine ulaştırmıştır.²⁷⁹

ABD, Güney Asya'da kendi amaçlarına ulaşmak ve Afganistan'ı işgal etmek için Pakistan'dan yardım almıştır. Pakistan'ın ABD ile yaptığı anti-terör operasyonu yardımları ve ABD kazançlara hizmet karşılığında mali yardımlar almıştır. Ancak Donald J. Trump iktidara geldiğinde 2018 yılında ilk yayınlanan tweette “Pakistan iki yüzlü oyun oynuyor ve terör ile mücadelede dürüst değildir”. Böylece Wasington, Pakistan'a askeri mali desteğini durdurup tehdit etti.

---

²⁷⁸ Gökırmak. M. (2010). Afganistan : Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar. Uludağ Üniversitesi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 13. 17-20.

²⁷⁹ Önal. H. (2010). ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 6 (23): 58-59.

Trump'ın yayınlanan tweette “ABD geçmiş 15 yıl boyunca Pakistan’a aptalca olarak 33 milyar dolar yardım etmiştir. Ama Pakistan bizim yardımlarımız karşılığında yalan ve dolandırıcılıktan başka bir şey vermedi. Pakistan kendi coğrafyasında Afganistan hükümetine karşı teröristlere barınak sağlamaktadır. artık yeter” dedi.²⁸⁰

Afganistan ve Pakistan arasındaki anlaşmazlık konularından en önemlisi “Peştunistan” konusudur.²⁸¹ 1983 yılında İngiliz diplomat Henry Mortimer Durand tarafından oluşturulan “Durand Hattı” Afganistan’da ve Pakistan’da bulunan Peştunları ikiye bölmüştür. Bu hattın çizilmesi ile Afganistan ve Hindistan (daha sonra Pakistan Hindistan’dan ayrılınca Pakistan’ın parçası olacaktır) ikiye ayrılmıştır.²⁸² Ayrıca bu hat Afganistan tarafından resmi olarak tanınmamaktadır.²⁸³

Pakistan’ın en önemli endişelerinden birisi Peştunların ayrılması ve Peştunistan’ın kurulması ya da Pakistan’da Peştunların özerk statüsü kazanması ya da Peştunların yaşadığı bölge Afganistan’a katılarak büyük Afganistan’ın kurulması gibi Pakistan için farklı soruları yaratmaktadır.²⁸⁴

Taliban sonrası, döneminde Hamid Karzai Durand Hattının her iki tarafında radikalleşme ve güvensizlik nedeniyle Pakistan ile Peştunistan konusunu gündeme getirdi. Karzai, Peştunların her iki tarafta Lui Cerge (Büyük Meclisi) toplamaya ve geleceğine karar vermeye çaba gösterdi. Çünkü hem Afganistan hem de Pakistan Peştunları “terörle savaş” ve “cihadi” fenomenlerinden ya da olgudan en çok etkilenen insanlardır. Afganistan ve Pakistan Peştunların 700 üye 9-12 Ağustos 2007 yılında düzenlenen Barış Lui Cerge’ye katıldı. Karzai, Pakistan’da yaşayan Peştun milliyetçilerinin Kabil’i ziyaret etmeye ve Peştun topraklarında aşırılıclığı tartışmaya defalarca davet etti. Karzai hükümeti, Khan Abdul Ghaffar Khan, Ghani Khan ve Ajmal Khattack gibi Peştun milliyetçileri hakkında birçok ulusal ve uluslararası konferans düzenledi. Bunun dışında Kabil, birçok Peştun müzisyenini, drama sanatçısını, akademisyenlerini, gazetecilerini, sivil toplum figürlerini ve Afganistan’a insandan insana temasları arttırmak ve Afgan yumuşak gücünü

---

²⁸⁰ Duwche Pashto News. (Jan 03 2018). <http://p.dw.com/p/2qGXC>, (21.5.2018).

²⁸¹ Önal. H. (2010). ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 6 (23): 58-59.

²⁸² Bozatay. D. A. Afganistan Şiddet ve Terörün toplumsal Arka Planı. s, 159-160.

²⁸³ Burget, F. A. (Ağustos 2013). “Durand Hattı”: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı. *Orta Doğu Analizi*. s, 61.

²⁸⁴ Önal. H. (2010). ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(23): 59-61.

arttırmak için Pakistan’da yaşayan Peştun liderlerini davet etti. Ancak Pakistan’daki Peştun dini partilerin liderleri Kabil’e gelmediler muhtemelen Afgan Taliban ile olan bağları ve Pakistan’ın bu İslami partiler üzerine nüfuzunu göstermektedir.²⁸⁵

Afganistan ve Pakistan arasındaki Peştunistan konusu çok eskiye dayanmaktadır. 1980’li yıllarda Peştunistan konusu her iki ülke arasındaki ilişkileri çok germiştir. 1980’li yıllarda Sovyetler Birliği’nin, Afganistan işgali döneminde Pakistan Sovyetler Birliği’ne karşı olan İslami gruplarına yoğun destek vermiştir. Pakistan’ın bu gruplara destek vermesinin bir nedeni de Pakistan’ın Peştunistan korkusu yatmaktadır. Peştunistan konusu, Pakistan’ın kurulmasından şu ana kadar tartışılmaktadır. Ancak Davud Han yönetiminden biri Pakistan için rahatsızlık duyan bir politikası ve şu ana kadar her Afgan yönetimi tarafından gündeme alınmıştır.²⁸⁶

Pakistan’ın Hindistan’dan ayrıldığı zaman yapılan referandumda Durand Hatt’ın öbür yanı Pakistan tarafında yaşayan özgür kabileler (Peştun kabileler) referandumun dışında kaldı. Çünkü bu özgür kabileler hiçbir zaman İngilizlerin denetimi altına alınamadı. Bu nedenle yapılan referandumun dışında kaldı. Bu kabileler İngilizler tarafından denetim altına girmediği için İngilizler tarafından Azad Kabayel (Özgür Kabileler) olarak adlandırıldı. Pakistan kurulduğu zaman Eylül 1947 yılında Afganistan Pakistan’a muhalefet etti ve Peştunistan konusu BM’ye taşındı. Bu muhalefet her iki ülke arasında erken ilişkileri bozdu. İngilizlerin iktidara geçmesinden hemen sonra Afganistan, özellikle kabile bölgeleri olmak üzere Pakistan topraklarına silahlı kabile saldırılarını teşvik etti. Bu sınır çatışmaları 1949’da bir Afgan köyünün hava bombardımanına yol açtı. Bundan sonra duygusal ya da hassas bir oturumda, Afgan Lui Cerge (Büyük Meclisi) Britanya Hindistan’la 19. yüzyılın tüm anlaşmalarını tek taraflı olarak reddetti. Bunların en önemlisi, Afganistan ile şimdiki Pakistan arasındaki sınırı belirleyen Durand Hattı anlaşmasıydı. Kabil’de hiçbir hükümet Durand Hattı’nın geçerliliğini kabul etmemiştir. Afganistan’da Pakistan yanlısı Taliban hükümeti bile hiçbir zaman kabul

---

²⁸⁵ Khalil. A. (Mar 11 2017). The Diplomat. <https://thediplomat.com/2017/03/pashtun-diplomacy-in-afghan-foreign-policy/>, (23.5.2018).

²⁸⁶ Önal. H. (2010). ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 6 (23): 62-64.

etmemiştir. Çünkü Durand Hattı konusu hakkında devletler karar veremez, Durand Hattı'nın her iki tarafında yaşayan millet bu konu hakkında karar verilebilir.²⁸⁷

15 Kasım 1947'de Afganistan Kralı Zahir Şah, sınır meselesini görüşme ve Pakistan ile diplomatik ilişkileri açmak için özel bir temsilci olan Sardar Necibullah Han'ı Pakistan'a gönderdi. Necibullah Pakistan'da iki ay kaldıktan sonra, ziyaret sonuçsuz bir şekilde sona erdi ve Kabil'e çağrılmasının ardından Necibullah'ın halka açık bir adreste gizli görüşmelerin ayrıntılarını ve ilerlemesini kapsamlı bir şekilde açıkladı. Necibullah'a göre, Pakistan'a ulaştıktan kısa bir süre sonra, "Afganistan'ın herhangi bir bölgesi kazanç arzusu yoktur. Toprağının sınırlarını genişletmek için herhangi bir arzu da yoktur."

5 Aralık'ta, Pakistan Valisi General Cinnah ile yaptığı görüşmede Najibullah, tartışmaya yönelik bir antlaşma tasarısı sundu. Tasarının 3. maddesinde: "Pakistan Hükümeti, Durand Hattı ile İndus Nehri arasında yaşayan Afganları olarak tanır, kabile bölgelerini kapsayan toprakları, Kuzeybatı Sınır Eyaleti, eski Hindistan, Quetta, Pishin, Kakaristan bölgeleri, Tortarin ve Spentarin, ayrı bir varlık ve kimlik ile tek bir millet olarak, ve kendilerine ve ülkelerine tam bir siyasi ve idari özerklik verilir. Pakistan Federasyonu Birliği'nin ve onun kendi otoritesi ve toprakları tek bir özerk ülkeye kabul edilecek ve Peşaver şehri başkenti olarak kurulacak."²⁸⁸

6. ve 7. maddelerinde Pakistan hükümeti, Afganistan ve "bağımsız ülke" arasındaki doğrudan ilişkilere izin vermeyi taahhüt eder. Pakistan barış sağlamak için Afganistan ile uyum içinde çalışacak, Her iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kuracak, Kabil ve Karaçi'de elçilikler kuracak ve diğer şehirlerde konsolosluklar kuracaktır.

Afganistan, Pakistan ile sınır sorununa ek olarak denize çıkış endişeleri de ele alınmaya çalıştı. Bu endişeler İngilizlerle birçok kez gündeme getirilmiştir. Tasarı anlaşması, Afganistan ve Pakistan'ın arasındaki eski Anglo-Afgan anlaşmalarının yerini alacak ve yeni bir ticaret anlaşması yapmasını gerektirdi. Ayrıca Tasarı'nın anlaşması, Pakistan'ın çeşitli şehirlerde Afganistan'ın Ticaret acentelerinin atamalarını kabul etmesini gerektirdi. Üstelik, "Pakistan Hükümeti, Afganistan'a,

---

²⁸⁷ Saddiqi, S. (2008). Afghanistan-Pakistan Relations: History And Geopolitics In a Regional And International Context. Walt And Duncan Gordan Foundation. Final Report. 10-11.

²⁸⁸ Saddiqi, A. M. (2013). Bilateralism To Cold War Conflict Pakistan's Engagement With State And Non-State Actors On Its Afghan Frontier, 1947-1989. St. Antony's College ACKU.

Peşaver-Lahor-Karaçi, Chaman-Quetta ve Karaçi Limanı üzerinden bir serbest bölge hakkı vermeyi taahhüt eder.” Bu imtiyazları, özellikle de Afganistan ve Pakistan arasında sınır sorunu üzerine, Pakistan hükümetinin verebileceğini düşündüğü şeylerin ötesine geçti. Pakistan Dışişleri Bakanlığına yanıt olarak, her iki ülkenin de Durand Hattı’nı karşılıklı sınır olarak tanımasını ve diplomatik ilişkileri başlatmasını gerektiren kendi tasarısını oluşturdu. Ancak Necibullah’ın iki aylık ziyareti sonuçsuz bitti.

Afganistan, eski zamandan beri denize çıkış için bugünkü Pakistan Limanları kullanıyor. Bu nedenle ticaret her iki ülke ilişkisini etkilemektedir. Pakistan’ın oluşturulmasından önce, Torkham-Celalabad ve Chaman-Spin Boldak güzergahları üzerinden İngiliz, Hindistan ve Afganistan arasında ticaret gerçekleştirilmekteydi. Afgan ve İngiliz Hükümetleri arasında 22 Kasım 1921 ve 1923 yılında Anglo-Afganistan anlaşmaları yapıldı. Bu anlaşmalar 1921 Barselona Konferansı’nda Milletler Cemiyeti transit geçiş özgürlüğüne vurgu yapıldıktan sonra uygulandı. Pakistan oluşumundan sonra Afganistan, İngiliz Hükümet’i ile imzalanan anlaşmaya göre Pakistan transit yollarını kullanmaya devam etti.²⁸⁹

Afganistan ve Pakistan ilişkileri başlangıçta bozuldu. Ancak 1963 yılında her iki komşu ülke arasında görüşmeler başladı. Mart 1965 yılında Afganistan Pakistan ile tek taraflı yani Afganistan Transit Ticaret Anlaşması (ATTA) imzaladı. Afgan transit ticareti için Torkham, Ghulam Khan ve Chaman olmak üzere üç çıkış noktası tespit edildi. Ancak Ghulam Khan bugüne kadar kullanılamadı. Pakistan ve Afganistan, artan ticaret hacmini etkin bir şekilde karşılamak ve kaçakçılık konusunu ele almak için ikili transit ticaret anlaşmasını gözden geçirmeyi kabul etti. Afganistan ve Pakistan arasında 2010 yılında imzalanan Afganistan-Pakistan Transit Ticaret Anlaşması (APTTA) olarak bilinen yeniden müzakere edilmiş bir transit ticaret anlaşması, Haziran 2011’de faaliyete geçti. Bu anlaşmaya göre Afgan ticari malları Karaçi’nin Kasim ve Gwadar deniz Limanından Hindistan, Çin ve deniz yolundan uluslararası pazarlara , Pakistan mallarını Orta Asya’ya geçirme izni verildi.²⁹⁰

---

²⁸⁹ Shabir Ahmad Khan. K. T. (2015). Pakistan-Afghanistan Transit Trade: Per and Post APTTA Scenario. *Journal of Managerial Sciences*. 11(1): 138-141.

²⁹⁰ Shabir Ahmad Khan. K. T. (2015). Pakistan-Afghanistan Transit Trade: Per and Post APTTA Scenario. *Journal of Managerial Sciences*. 11(1): 141-143.

Afganistan dış ticaretinin çoğunu Pakistan ve Pakistan Limanlarından yapılmaktaydı. Afganistan dış dünya ile ticarete Pakistan Limanlarına bağımlıydı. Zaman zaman Pakistan hükümeti bu Limanları Afganistan tüccarlarına kapatırdı. Pakistan, kendi Limanları Afganistan'a karşı bir baskı olarak kullanmaktadır. Bu nedenle Afganistan, Orta Asya ülkeleri ve İran ile ticari ilişkileri genişletmiştir.²⁹¹

2015 yılında Hindistan, İran ve Afganistan arasında Çabahar Liman'ı anlaşması imzalandı. 2017 yılında Çabahar Liman'ı Hindistan'ın bir milyar dolar yatırımı ile faaliyete geçti. Çabahar Liman'ı İran'ın Sistan ve Belucistan bölgesinde yer almaktadır. Bu liman ile Afganistan İran ve Hindistan'a bağlanmaktadır. Aynı zamanda Orta Asya ülkeler Güney Asya ve Pasifik Okyanusu ile bağlantı kurulmaktadır. Böylece Afganistan'ın denize çıkması için Pakistan'a ticari bağımlılığını azaltmaktadır. Ayrıca denize çıkması için Afganistan'a alternatif yol olmuştur.²⁹² Hindistan kendi mallarını Afganistan'a ulaşmak için Çabahar Limanını kullanmak istemektedir. Ancak Pakistan, Hindistan ve Afganistan'ın ilişkilerinden kaygı duymaktadır.

Çabahar Limanı Umman Körfezi Kuzey ve Hürmüz Boğazı uzunluğunda yer almaktadır. Bu liman Afganistan'a ve Orta Asya'ya malların taşınması Hindistan için bir kapı açmaktadır. Böylece Hindistan'ın rakibi olan Pakistan , ticareti Afganistan ve Orta Asya ülkeleri ile azalmaktadır.²⁹³

4.1.5.3. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan, Sovyet Birliği'nin işgal döneminden beri Afganistan'a nüfuz etmeye çalışmaktadır. Suudi Arabistan, Sovyetler Birliği'ne karşı mücadelelerinde Afganlara mali destek vermiştir. Ayrıca bazı mezhebi Arap grupları cihadı desteklemek için, Afganlarla birlikte Sovyetler Birliği'ne karşı mücadelede savaşa katılmıştır.²⁹⁴

---

²⁹¹ ACCİ. (Mar 07 2017). Pakistan closed The Torkham Customs Gate.

<http://www.acci.org.af/pa/component/content/article/38-news/755-n.html>, (30.05.2018).

²⁹² Basharat. H. (Jan 10 2016). Chabahar Port to Play Crucial Role in Boosting Afghan Economy.

<https://www.pajhwok.com/en/2016/01/10/chabahar-port-play-crucial-role-boosting-afghan-economy>, (30.05.2018).

²⁹³ BBS News (May 31 2018). Çabahar Port Project. <http://www.bbc.com/pashto/afghanistan-44193083>, (30.05.2018).

²⁹⁴ Fars News Agency. (Nov 03 2017). <http://af.farsnews.com/politics/news/13950810001020>, (31.05.2018).

Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Afganistan'a yönelik Suudi Arabistan politikası, komünistlere karşı ideolojiden Güney ve Orta Asya'da İran nüfuzunu azaltmak için yöneltti.

1989 yılında Afganistan'dan Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden sonra, Dr. Necibullah Hükümeti'ne karşı savaş devamı ve Necibullah Hükmet'i sonrası dönemde mücahitler olarak bilinen gruplara verdiği yardımlar ile Suudi Arabistan Afganistan'da nüfuz kazandı. 1994 yılında Suudi Arabistan Taliban'a mali destek olarak Afganistan'da sahneye çıktı. Bazı siyasî ve dinî liderlerine göre Taliban gibi radikal Sünni hareketleri bölgede Şiilerin yayılmasını engellemektedir. Ayrıca Pakistan ve Suudi Arabistan Pakistan'da önemli sayıda Afgan ve Pakistanlı gençlerin radikal medreselere büyük yatırım yaptığını düşünüyor. Aslında Taliban'ın hareketi sadece Şiilerin yayılmasını engellemek için değildir. Aynı zamanda Pakistan'ın ve Suudi Arabistan'ın Afganistan'da nüfuz sağlamak için Taliban'ı desteklemektedir. Suudi Arabistan 1996 yılında Taliban'ın rejimini resmen tanıyan üçüncü ülke oldu.²⁹⁵

Suudi Arabistan tüm İslam dünyasında geliştirdiği politikaları her taraftan İran ile ideolojik rekabet içerisinde. Suudi Arabistan bir taraftan vahabiliği tanıtmakta reklam etmektedir. Diğer taraftan İran'ın siyasî ve dinî nüfuzunu önlemeye çalışmaktadır. Suudi Arabistan'ın İran'a yönelik geliştirdiği bu politikası İslam ülkelerinde İran'ın nüfuzunu sınırlandırmaktadır. Suudi Arabistan İran'ı kontrol etmek için Batı ülkeleri ve ABD ile işbirliği yapmaktadır. Batı ülkeleri de Suudi Arabistan'a İran'a karşı teşvik ve destek vermiştir.²⁹⁶

Suudi Arabistan ve İran Afganistan'da kendine nüfuz alanı genişletmek için, 1992 yılında Afganistan'daki iç savaş sırasında Taliban'ın çıkışına kadar Suudi Arabistan Sünnilere genellikle Hizb-i İslami lidere destek vermiştir. İran ise, Taciklerden oluşan Cemiyet-i İslami (Farsça'ya yakın dili konuşan) ve Şiilerden oluşturan Abdül Ali Mazari'nin liderliğindeki Hizb-i Vahdet'e destek vermiştir.²⁹⁷

Şu an Afganistan'da birinci sırada ABD, Rusya ve Çin rekabet içerisinde. İkinci sırada Pakistan ve Hindistan, üçüncü sırada ise İran ve Suudi Arabistan rekabet

²⁹⁵ Mir, H. (April 06 2015). Afghanistan Stuck Between Iran And Saudi Arabia. Aljazeera. <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/04/afghanistan-yemen-iran-saudi-conflict-150406082938492.html>, (31.05.2018).

²⁹⁶ Fars News Agency. (Nov 03 2017). <http://af.farsnews.com/politics/news/13950810001020>, (01.06.2018).

²⁹⁷ Çınarlı, Ö. (2016). İran'ın Afganistandaki İç Savaş Yönelik Dış Politikası. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8 (2).75-84.

içerisindedir. Şu anki durumda İran Suudi Arabistan'a göre daha fazla nüfuza sahiptir. Çünkü İran Afganistanla yakın komşu, her iki ülkeler arasında iç içe girmiş ticarî ve siyasî ilişkiler ve her iki ülke arasında dil ve kültürel bağlar bulunmaktadır.²⁹⁸

2011 yılında Afganistan Kabil şehrine Abul Fazıl'ın türbesine yapılan saldırıda 60'a yakın Şii hayatını kaybetti ve 130 kişi yaralandı. Afganistan'da bu saldırı ayrılıkçı olarak yani Sünnilere değil Şiilere düzenlenen ilk saldırıydı. Saldırıdan çok az zaman sonra Pakistan'ın Lashkar-i Jhangvi sözcüsü Reuters Haber Ajansına "Bu saldırıyı onlar yaptı ve amacı da Şiileri öldürmektir." dedi.

Lashkar-i Jhangvi'nin ve El Kaide'nin Pakistan istihbarat teşkilatı ile bağlantısı bulunmaktadır. Lashkar Jhangvi tarafından Pakistan'da binlerce Şii öldürülmüştür. Aşure törenlerinde Şii Müslümanların toplantılarına defalarca saldırdı. Afganistan'da Şiilere yapılan saldırıları bazıları Pakistan'ı suçluyor, bazıları bölgedeki istihbaratı suçluyor. Ancak Afganistan'da Şii ve Sünni bir sesle bu saldırıların amacı mezhepler arası savaş için yapılmaktadır. Kabil'deki saldırıyı kim yaptıysa hedefi Afganistan'da mezhep savaşlarının başlaması için yapılmıştır. Ancak Afganistan halkının tepkileri, Afganistan'daki Şii ve Sünni ismi ile ayrılmayacak, bu saldırıları Sünni ve Şiilerin yapmadığını biliyoruz, bu saldırı Sünni ve Şii ayrılmak için dış istihbarat tarafından yapılmıştır.²⁹⁹

4.2. AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ SU ÜZERİNE PROBLEMLERİ

4.2.1. Helmand Nehri Havzası

Helmand Nehri, Kabil'in kuzeybatısındaki Baba ve Paghman Dağlarından kaynaklanmaktadır. Helmand Nehri 1.150 km uzunluğunda Afganistan'ın uzun nehidir. Helmand Nehri su yolunu yaklaşık %84'ü Afganistan'ın içinde, kalanı Afganistan dışında yer almaktadır.³⁰⁰

Helmand Nehri Havzası, Afganistan'ın yüzey alanının yaklaşık yüzde 45'ini oluşturmaktadır. Ancak nehir, ülkenin toplam su kaynaklarının sadece yüzde 10'una

²⁹⁸ Mashraqiwan. S. (Oct 31 2016). Iran's Afghan Spies In Saudi Arabia. <http://www.benawa.com/fullstory.php?id=67333>, (01.06.2018).

²⁹⁹ Rahmatullah. R. (Dec 16 2011). The Afghan People Are Inseparable As Shiite And Sunni. <http://archive.mashal.org/content.php?c=maqalaat&id=01829>, (01.06.2018).

³⁰⁰ Jalal, A. (Haziran 2015). Uluslararası Hukuka Göre Afganistan Suyollarının Hukuki Durumu. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s, 31.

katkıda bulunuyor. Helmand Nehri Havzası'nda yeterli baraj ve su deposu olmadığı için kuru ve yağışlı yıllarda su akışı kontrol edilmediğinden Helmand'daki arazilerin sulama miktarı sınırlanmaktadır. Bazı çiftçiler yetersiz su kaynağının olduğu yerleri haşhaş ekimine teşvik ettiklerini iddia etmiştir. Çünkü haşhaş az sulanıyor ve dayanıklı bir üründür. Afganistan ve İran arasındaki su problemi, su kıtlığı zamanında siyasi anlayış ve koordinasyon olmadığı için arttırılmıştır. Gelecekte kuraklık yaşanırsa Afganistan ve İran arasında su üzerine problemleri daha da artabilir.³⁰¹

4.2.2. İran ve Afganistan Arasında Mevcut Anlaşma Hükümleri

19. ve 20. yüzyılın başlarında, Helmand Nehri su üzerine anlaşmazlık çözebilmesi için İran tarafından İngiliz yardımı talep edildi. Ancak 1950'li yıllarda jeopolitik ilgili nedenlerden uluslararası tavsiye için ABD'ye başvurdu. Ancak bu dönemde her iki ülke arasında kesin bir anlaşma yapılmamıştır.

Konu ile ilgili İran ve Afganistan arasındaki görüşme Haziran 1972'de yeniden başlamış ve 13 Mart 1973 yılında Afganistan'ın Başbakanı Mohammad Musa Shafiq ve İran Başbakanı Amir Abbas Hoveyda tarafından Helmand Nehri Su Antlaşması imzalandı.³⁰²

İmzalanmış anlaşma 10 madde içermektedir. Anlaşmaya göre, Helmand Nehri İran'a normal yıllarında yani kuraklık olmadığı yıllarında saniyede 22 metreküp su vermektedir. Diğer maddeler kuraklık ve yağışlı dönemlerde farklılık göstermektedir.³⁰³

Anlaşmanın birinci maddesine göre Helmand Nehri normal yollardan saniyede 22 metreküp suyu İran'a vermektedir. Ancak Afganistan iyi niyetli olarak saniyede 24 metreküp su daha da verebilir. Anlaşmanın ikinci maddesine göre, Afganistan Şubat ayında İran'a 78,16, Mart ayında 73,13 ve Nisan ayında 31,11 metreküp su vermektedir. Suların normal yılı birinci maddesinde açıklanmıştır. Helmand suları ölçtükten sonra su miktarı 5.661.715 metreküpe kadar ulaşır veya bu miktardan

³⁰¹ Hanasz, P. (1 March 2012). The Politics of Water Security between Afghanistan and Iran. Independent Strategic Analysis of Australia's Global Interests. Strategic Analysis Paper. s, 2-3.

³⁰² Ahmad N. (July 14 2017). Afghanistan's Government Water Management <https://www.linkedin.com/pulse/pulse/اود-ایران-غیر-sapand>, (02.06.2018).

³⁰³ Hanasz, P. (1 March 2012). The Politics of Water Security Between Afghanistan and Iran. Independent Strategic Analysis of Australia's Global Interests. Strategic Analysis Paper. s, 3-4.

fazla ise İran'a 22 metreküp Saniye'de veya yıllık olarak 820 metreküp su vermektedir. Eğer iklime bağlı olaylar yüzünden Helmand nehir suları normal yılından az ise, dördüncü maddesine göre karar verilmektedir. Su ne kadar azaldıysa İran'a bu az suya göre su verilmektedir.³⁰⁴

Afganistan'ın iç savaşları yüzünden bu anlaşma İran tarafından sadık olarak uygulanmadı. İç savaş döneminde Afganistan'ın suları yaklaşık %70 İran'a akmıştır. Ayrıca anlaşmada yapılan maddeler İran tarafından uygulanmamıştır. İran geçmiş 44 yılda %70 kendi hakkından fazla su götürmüştür. Afganistan'ın Cumhurbaşkanı Eşref Gani, iktisadi ve temel proje planı ile ülkede su kaynakları kontrol ve su yönetmek için ülke tüm nehirleri üzerine Hidroelektrik barajlar yapılmaktadır.

Kajaki, Kamal khan, barajların proje başlaması ve Salma Barajı'nın açılışından sonra Afganistan'ın komşu ülkeleri tepki gösterdi.³⁰⁵

İran Cumhurbaşkanı Ruhaninin tepkisi: "Afganistan'da Kajaki, Kamal Khan, Salma ve diğer baraj yapımı hakkında sessiz kalmayacağız. Çünkü bu barajları Horasan, Sistan, Belüçistan illeri ve bizim hayatımızı etkilemektedir". İran'ın enerji bakanı Hamid Chitchian'a göre, "İran halkı suyun azalma tehlikesiyle karşı karşıyadır" dedi. Afganistan'ın Cumhurbaşkanı İran'ın Cumhurbaşkanı sözlerini reddetti, Afganistan hükümeti uluslararası su hukuku yasasına göre, "kendi sularımızdan kendi halkımızın çıkarları için faydalanacağız. İran Cumhurbaşkanı yaptığı konuşma hakkında tekrar düşünebilir" dedi. Böylece son zamanlarda su üzerine Afganistan ve İran arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir.³⁰⁶

İran 2018 Nisan ayında geçmişteki gibi bir daha Afganistan'ın Helmand Nehri üzerine baraj yapımına itiraz etti. İran her zaman Helmand Nehri üzerine barajların inşasında, İran'a giden suların kapatıldığını iddia etmiştir. 1973 yılında Afganistan ve İran arasında yapılan anlaşmanın 5. maddesi baraj yapımı ve kalkınma projeleri ile ilgili açık göstermektedir. Eğer Helmand suları ne kadar fazla ise, İran'a kendi hakkından fazla su vermemektedir. Ayrıca Afganistan, İran hakkı dışında kendi isteğine göre su kullanabilir. Afganistan, su depoları, tarım ve hidro elektrik

³⁰⁴ Maseer Daily News. <http://maseerdaily.af/index.php/analysis/item/2514-2018-05-14-02-13-33>, (04.06.2018).

³⁰⁵ Nazar. T. (May 01 2018). Khabar Pana News. <https://www.khabarpana.com/95810/-د-هلمند-سیند-اوبه-او-د-ایران-95810>, (04.06.2018).

³⁰⁶ Ahmad N. (Julay 14 2017). Afghanistan's Government Water Management. <https://www.linkedin.com/pulse/دافغانستان-دحکومت-لخوا-دخپلو-اوبو-مهار-کول-او-د-ایران-غیر-sapand>, (04.06.2018).

amacıyla Helmand Nehri üzerine kendi projelerini uygulayabilir. Afganistan da anlaşmaya uygun ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeye göre İran'a su vermeli ve İran'ı sulardan mahrum etmemelidir. Son zamanlarında İran'ın Dışişleri Bakanı Muhammed Javad Zarif yaptığı açıklamada: "Eğer Afganistan Helmand'ın su hakımızı vermezse biz Afganistan'a karşı farklı yollardan baskı getirilebiliriz." dedi. Ancak anlaşmanın 9. maddesine göre Helmanda su üzerine ortaya çıkan ihtilafı ilk önce her iki ülke diplomatik yollardan çözmelidir. Eğer ihtilaf diplomatik yollardan çözemezse bir arabulucu ülkeye sorun çözmek için talep etmelidir. Afganistan anlaşmanın maddeleri aykırı etmemiştir.

Anlaşmaya göre, İran şu ana kadar birkaç kat daha fazla su elde etmiştir. 2005 yılında Afganistan hükümeti tarafında yayınlanan bir raporda İran'a geçmiş 27 yılda akışan suların kesin bir raporunu vermiştir. Rapora göre İran'a saniyede 63 metreküp su akmıştır.³⁰⁷ Diğer taraftan İran anlaşma maddelerine aykırı davranmaktadır. İran tarafından Afganistan sınırına yakın yapay nehirler yapılmıştır. Bu nehirlere yaklaşık olarak saniyede 150 metreküp su aktarmaktadır. Ayrıca Afganistan tarafına akışan nehirler üzerine İran'da 30 baraj yapılmıştır. Afganistan'a giden suları kapatmıştır. İran BM'nin uluslararası su ve ortak nehirleri ile ilgili 7. maddesine aykırı davranmaktadır. BM kongresinin su ile ilgili 7. maddesine göre, ortak nehirleri olan ülkeler birbirine zarar vermemelidir. Yani ülkeler birbirlerine su kesmemeli ve uluslararası su kanununa göre uygun hareket etmelidir. İran kendi tarafında büyük su pompaları tesisat ve yapay nehirlerin yapılması ile suyu İran tarafına hızlı akıtmaktadır. İran'dan Afganistan'a giden suları kapatması Afganistan'a büyük zarar vermektedir. Ayrıca İran tarafında suyu kapatması tüm uluslararası su kanuna karşıdır.³⁰⁸

4.3. İŞİD

Son zamanlarında Pakistan da dahil İran ve Rusya Taliban'a destek vermektedir. Bu ülkelerin Taliban'a destek vermesi ayrı amaçları bulunmaktadır. Her ne kadar İslam Devleti Afganistan'ın bazı bölgelerinde olsa ve çeşitli karmaşık saldırılardan sorumlu olsa da, hem Rusya hem de İran, Taliban ile temaslarını genişletmek için İslami Devlet tehdidini abartıyor. İslam Devleti (İŞİD) bahanesiyle büyük bir güvenlik

³⁰⁷ Voice of America (July 26 2018). <https://www.pashtovoa.com/a/afghan-government-reaction-to-iran-on-helmand-river-water-ownership-claims/4547181.html>, (06.05.2018).

³⁰⁸ Maseer Daily News. <http://maseerdaily.af/index.php/analysis/item/2514-2018-05-14-02-13-33>, (06.05.2018).

tehdidi olarak, İran aslında Afganistan da dahil olmak üzere bölgede kendi stratejik tasarımı geliştirmeye çalışıyor. İran, bir terör grubunu başka bir terör grubuna karşı desteklemektedir. Eğer Rusya ve İran gerçekten IŞİD'in tehdidinden kaygısı varsa Afgan hükümeti özellikle terörist gruplarla mücadelede ön plana çıkan Afgan güvenlik güçlerine istihbarat paylaşımı, gerekli silah ve teknolojiyi sağlayabilir. Afgan güvenlik güçleri yabancı kuvvetlerle birlikte son zamanlarda özellikle Doğu Afganistan'da İslam Devletine ağır hasarlar verdiler.

İran'ın Taliban'a mali ve lojistik desteği vermesi, bölgede İran'ın genişlemeci tasarımları dahil başka nedenler de var. Birinci, ABD Başkanı Donald Trump İran'la P5+1 Nükleer anlaşmasını iptal etti. Bu da bölgede genellikle İran ve Afganistan'da oyun değiştirdi. ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesiyle İran'ın ekonomik sıkıntıları daha da şiddetlendi. İran Riyali ABD Doları karşısında %37 oranında değer kaybetti. Tahran ABD'ye pek çok yönden intikamını alabileceği belirti, ABD'yi tehdit etti. Son zamanlarda Afganistan'da Taliban'ın Farah vilayetine yapılan saldırı ile doğrudan ilgilidir.

İkincisi, her ikisi hem Afgan hükümeti hem de İranlı yetkileri, Afganistan'ın İran'a yönelik su barajları inşa etmeleri için birbirleriyle tartışmaktadır. 2014 yılında hükümetin sorumluluğunu üstlendikten sonra, Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin ana ekonomik ve kalkınma planından biri, ülke çapında küçük ve büyük baraj projelerinin inşasıydı. Afgan hükümeti, İran sınırındaki Herat'ta Salma Barajı'nı, Nimroz İlinde İran sınırları içindeki Kamal Han Barajı inşaatını tamamlayıp Farah ilinde bulunan Bakhshabad Barajı'nda inşaat işleri başlamayı planladı. İlgili şehirlerin İranla sınırları bulunmaktadır.³⁰⁹

İki yıl önce Afgan hükümeti Farah ilinde bulunan Bakhshabad Barajı sözleşmesi imzaladı. Baraj 1.360 milyon metreküp kapasiteye sahip ve barajın işleri 18 ay içinde tamamlanması gerekiyordu. Ancak İran hükümeti desteklediği Taliban Barajına saldırı yapmıştır. Bu durumda barajın tamamlanmasının gecikmesiyle sonuçlandı.

İran'ın Afganistan'a yönelik davranışını değiştirmek için ellerinde birçok seçenek bulunmaktadır. Hem Afganistan hem de İran'ın iyi diplomatik ilişkiler sürdürmesi

---

³⁰⁹ Ahmad Majidiyar, (2018). Middle East Institute. Afghans see Iran's Hand In Taliban's Latest Gains in Western Afghanistan. <http://www.mei.edu/publications/afghans-see-irans-hand-talibans-latest-gains-western-afghanistan>, (06.06.2018).

son derece önemlidir. Çünkü her iki ülke uzun bir sınırı paylaşır ve aynı şekilde, her iki ülkeye de siyasi, güvenlik ve ekonomik cephelerde karşılıklı yarar sağlar.³¹⁰

4.4. AFGANİSTAN VE İRAN ARASINDAKİ SINIR SORUNU

İran-Afgan sınırı, genel olarak İran ve Afganistan kuzey-güney arasında uzanır. Ayrıca Bu büyük coğrafi bölgenin şu anki siyasi bölünmesi ve kültüre ilişkileri 18. yüzyıla kadar uzanır.³¹¹

Afganistan'ın batı tarafında İran ile iki sınır çizgisi bulunmaktadır. Bu sınır çizgileri MacMahan ve Fahrettin çizgileri olarak adlandırılır. a) MacMahan Sınır Çizgisi: Afganistan'ın güneybatısında bulunan Sistan bölgesi, tarihin farklı dönemlerinde bazen Afganistan yönetimi altında bazen de İran yönetimi altında olmuştur. Ahmet Şah Baba yönetiminden yani 1747 yılından 19. yüzyılın yarısına kadar Sistan Afganistan toprağının parçasıydı. Amir Şir Ali Han hakimiyeti döneminde bu bölgedeki kabile lideri Şir Ali olarak adlandırılan kendi kabile ile İran vatandaşı kabul etti ve kabilesi ile beraber İran devletine teslim oldu. Bu olaydan sonra Afganistan ve İran arasında sınır problemi ortaya çıktı. Bundan sonra İran ve Afganistan arasında sınır çizgisi gerekli oldu. Afgan ve İran hükümetleri sınır problemlerini çözmesi için bir sonuca ulaşamadılar. Bu nedenle Hindistan'ın genel valisi Naibi ile iletişim kuruldu İran ve Afganistan'ın sınır sorunu çözmesi için yardım istendi. Hindistan'ın genel valisi Afganistan ve İran arasındaki arabulucu olarak Sir Fridric Goldsmith İran ve Afganistan'ın sınır problemini çözmek için görevlendirildi. İngiliz müfettiş Afgan ve İran müfettişlerle beraber Sistan sınırlarında iki yıl araştırmalarından sonra 1873 yılında aşağıdaki gibi karar verdiler: Sistan bölgesi, Helmand Nehri'nin son kısmında ikiye ayrıldılar. Nad-e Ali Nahrin'in doğusunda bulunan bölge has Sistan olarak ve batı bölgeleri Mavaraye Sistan olarak adlandırıldı. Has Sistan bölgesi İran'a ve Mavaraye Sistan bölgesi Afganistan'a ait oldu.³¹²

1895 yılında İran ve Afganistan arasındaki sınır belirleyen Helmand Nehri'nin asıl rotası değişti. Goldsmith İngiliz müfettişi İran ve Afganistan'a sınır belirlendiği

³¹⁰ <http://afghanherald.com/blog/2018/05/27/iran-in-afghanistan-trade-water-and-taliban/>, (05.06.2018).

³¹¹ Encyclopaedia Iranica Boundaries of Afghanistan. <http://www.iranicaonline.org/articles/boundaries-iii>, (28.08.2018).

³¹² رفیق، ن. ا. (۲۰۱۷). جغرافیه دولسم تولگی. کابل: جمهوری اسلامی افغانستان د پوهنی وزارت. (Rafiq. N. (2017). 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı. Afganistan İslam Cumhuriyet. Milli Eğitim Bakanı. Kabul).

zaman yeryüzünde işaret yapılmamıştı. Bu nedenle Helmand Nehri rotası değişimi ikinci defa Afganistan ve İran halkı arasında problem çıkardı. İkinci defa İngilizlerden yardım istemişlerdir. İngiliz hükümeti MacMahan başkanlığında 15 bin İngiliz ve Hindi subay ile bu iş için görevlendirildi. Her üç ülkenin (Afganistan, İran ve İngiliz) müfettişleri araştırma araçları ile donatılmıştı. Onlar iki yıl ve üç ay 1902-1905 yılına kadar araştırma yaptı. İran ve Afganistan arasında sınır çizgisi Malik Dağı'ndan Siyah Koh (Siyah Dağ'a) kadar MacMahan çizgi olarak tespit etti.

Afganistan hükümeti Helmand ve Arghandab kalkınma projesini ele aldığı anda İran Devlet'i Birleşmiş Milletlerin Güvenlik Konseyi'ne su azaltması hakkında şikayet etti. Son olarak Amerika Birleşik Devletleri ara bulucuk yaptı. Afgan, İran ve ABD temsilciler arasında Washington'da konuşma başladı. ABD bir teknik komisyon seçilmesi önerdi. Teknik komisyon konu ile ilgili bölgede araştırma yapıldıktan sonra kendi kararını her iki ülkeye paylaşmalı. Teknik uzmanlar Amerika, Kanada ve Şili üniversitelerinden seçildi. Onlar Goldsmith'ın ve MacMahan'ın tarihsel belgeleri ve Helmand Vadisi projesini yakından gördü ve sonunda şöyle dedi: Helmand Vadisi'nin projesi, sellerin kontrolünü yıl boyunca Helmand Nehri'in akımını düzenlemek için yapılmıştır. Ayrıca nehrin sularını azaltmamıştır. Aynı zamanda tüm yıl boyunca belirli bir miktar olarak tutulmuştur ya da saklamıştır. İran su hissesi yıl boyunca su akışına bağlı olarak her ay için seçmeli. Afgan devleti 1942 yılında üç üyeli komisyon raporunu kabul etti ve İran'ın o dönemdeki devleti ile görüşmeye başlama isteğini gösterdi.³¹³

b) Fahrettin Sınır Çizgisi: Siyah Koh'dan (Siyah Dağ) Afganistan'ın kuzeybatısında bulunan Zülfıkar Vadisine kadar uzanır. Burada birkaç kere İran ve Afganistan arasında sınır çizildi. Fakat bu konuda kesin bir karar yapılmamıştır. Sonuç olarak İngilizler'in liderliğinde Afganistan İran arasındaki sınır problemi mükemmel bir şekilde çözememiştir. Böylece İran ve Afganistan arasında sınır sorunu 1934 yılına kadar devam etti. 1934 yılına gelindiğinde Afganistan ve İran'da siyasi karışıklık son bulmuş her iki ülke sınırlarını kesin şekilde belirlemek istemişlerdi.³¹⁴

³¹³ Küçük, E. (Haziran,2018). Türkiye'nin Arabulucu Rolü: İran-Afganistan Sınır Hakemliği. Tarih Okulu Dergisi (TOD). 11(34): 809-810.

³¹⁴ رفیق، ن. ا. (۲۰۱۷). جغرافیه دولسم نولگی. کابل: جمهوری اسلامی افغانستان د پوهنی وزارت. (Rafiq. N. (2017). 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı. Afganistan İslam Cumhuriyet. Milli Eğitim Bakanı. Kabul).

Son olarak 1934 yılında Türkiye Devleti'nden arabuluculuk talep edildi. Türkiye Devleti General Fahrettin Altay sınır sorunlarını çözmesi için seçildi. Fahrettin pek çok araştırma ve çalışmadan sonra, kararı hem Afganistan hem de İran ülkelerine iletildi. Bu nedenle Afganistan'ın batı sınırı Fahrettin olarak adlandırılır. Bu sınır Siyah Kuh bölgeden Zülfikar bölgesine kadar tespit ve çizildi. Siyah Kuh'dan İslamkala kadar sınır çizgisi yeryüzünde ve İslam kala'dan Zülfikar Vadisi'ne kadar Afganistan ve İran arasında Harirod Nehri'ni sınır çizgisi oluşturmaktadır.

İran ve Afganistan arasında yaşanan sınır problemi 19. yüzyılın sonlarından 1930'lu yıllara kadar tam manası ile bir çözüm gerçekleşmemiştir. İran ve Afganistan arasındaki sınır sorunu dönemin en büyük gücü olan İngiltere 2 yılda çözemediğini, en sonunda Türkiye 6 ayda çözdü. Türkiye'nin bu görevi ihlas ile yaptığı için Türkiye hem Güney Asya'da hem de uluslararası arenada bir prestij sağlayan unsur olmuştur.³¹⁵

---

³¹⁵ Küçük, E. (Haziran,2018). Türkiye'nin Arabulucu Rolü: İran-Afganistan Sınır Hakemliği. Tarih Okulu Dergisi (TOD). 11(34): 810-811.

Sonuç

Afganistan bazı dağlar ormanla kaplıdır. Hayvancılık ve beslenmek için şartlarına uygundur. Bu nedenle Afganistan'da hayvancılık ve hayvanlar yetiştirmesine önem vermelidir. Çünkü tarım sektörünün bir kolu olan hayvancılık sanayiye girdi, dış satımın artırılması ve istihdam geliştirilmesi açısından önemi vardır.

Afganistan nehirler açısından oldukça zengin bir ülkedir. Afganistan 40 yıllık olan savaş ve istikrarsızlık nedeniyle nehirlerden faydalanamamıştır. Komşu ülkelere akan bazı bu nehirleri üzerine barajlar yapılmıştır. Kendi arazilerinin sulanması için faydalanılmıştır. Afganistan devleti için kendi su yönetimi gerekmektedir. Afganistan'daki bu nehirler üzerine barajlar yapılmalı elektrik üretilmeli ve arazi sulaması için kullanılmalıdır.

Afganistan'ın geçmişten günümüze kadar büyük güçler ve devletler tarafından işgal edilmesinin sebebi konumudur. Afganistan Orta Asya zengin doğal kaynaklarına sahip olan ülkelere yakınlığı Afganistan'ın stratejik konumunu artıran bir unsur olmuştur. Çünkü Orta Asya zengin doğal kaynakları boru hatları Afganistan üzerinde Hind ve uluslararası pazarına transfer edilmektedir. Afganistan'da var olan bol doğal kaynaklar da büyük devletler için odak noktası olmuştur. Afganistan üzerine güney Asya ülkelerine geçen boru hatları Afganistan'ın stratejik önemi artırmaktadır. Orta Asya'dan Güney Asya ülkelerine Afganistan üzerine geçen boru hatları Afganistan için Pakistan gibi ülkeye bir baskı fırsatı bulabilir. Çünkü Pakistan her zaman Afganistan'ın iç işlerine karıştırmaktadır. Böylece Pakistan Afganistan'ın baskı altında olunca Pakistan bu eylemden el çıkabilir. Diğer taraftan bu boru hatları projeleri gerçekleştirilmesi ile Orta Asya ve Güney Asya ülkeleri arasında işbirliğini artırabilir. Afganistan hükümeti Afganistan coğrafi konumundan iyi faydalanması gerekmektedir.

Afganistan'ın genel ekonomisine baktığımızda Afganistan ziraat ülkesidir. Ancak şu ana kadar Afganistan dış ülkelere %25-30 buğday ve bazı diğer zirai ürün ithal etmektedir. İstikrarsızlık ve kuraklık nedeniyle tarım alanında gelişme de eksik kalmıştır. Yine de Afganistan'ın kırsal alanlarında yaşayan insanların çoğunluğu gelirlerini tarımdan elde ediyor. Kırsal alanların %80'i kişi tarım'da çalışmaktadır. Afganistan sanayileşmesi için ilk önce tarım alanında kendi kendine

yeterliliğine ulaşması gerekmektedir. Afganistan'ın sanayi kalkınması Şirali Han döneminde 1869 yılında başladı. Afganistan diğer ülkeler gibi sanayi kısmında matbaa, silah fabrikaler, barut, sikke basma, deri ve tekstil fabrikaleri kuruldu. Şirali Han döneminden sonraki Davut han döneminde de sanayi sektörü kalkınması için çaba göstermiştir. Küçük ve büyük fabrikaları faaliyet göstermekteydi. Afganistan ekonomisi kendi kendini besleme yolundaydı. Ancak dış müdahaleler nedeniyle Davut Han'a düzenlen darbe ve sonrasında Afganistan'da yaşanan istikrarsızlık ve yaşanan savaşlar nedeni ile tüm sanayi sistemi tahrip olmuştur ve Afganistan savaş alanına dönmüştür. İlgili bölümünde bahsettiğimiz gibi Afganistan ekonomisi her zaman savaşlardan etkilenmiş savaş olmadığı zaman gelişme göstermiştir. Savaş olduğu zaman durgunluğu göstermesi açıktır. Örnek olarak 2002 yılından 2012 yılına kadar Afganistan'da var olan az çok istikrar Afganistan'ın yıllık ekonomisi büyüme %9,2 olarak gerçekleşmiştir. Afganistan'da ekonomik kalkınması, ekonomik büyümesi ve fakirliği ortadan kalkması için ilk önce güvenlik ve istikrar kurulmalıdır. Afganistan'ın hizmet sektörü de diğer sektörler gibi savaşlardan etkilenmiş ancak son zamanlarında var olan istikrar döneminde gelişme göstermiştir.

Doğal kaynaklar ülke ekonomik büyümesinde ve refah seviyesi yükselmesinde oldukça önemlidir. Yeraltı zenginliği açısından Afganistan bölgede oldukça zengin bir ülkedir. Afganistan hala kendi yeraltı zenginliğinden yararlanamamıştır. Afgan devleti bu doğal kaynaklarından faydalanması için ülkenin teknik belgeleri ve yeterince fiziki sermaye elinde bulundurması gerekmektedir. Ya da yabancı şirketler için ülkede istikrar ve güvenlik ortamı hazırlanması gerekmektedir.

Afganistan'da ilk kez 1946 yılında siyasi partilere faaliyet hakkı verilmiştir. Bu tarihten günümüze kadar Afganistan'daki siyasi partilerin faaliyeti görülmemiştir. Ama 2001'dan sonra Afganistan'da 72 parti kurulmuştur.

Büyük miktarda gaz ve petrol rezervleri sahip olan İran, Orta Doğu'nun Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ekonomisidir. İran'ın dış gelirleri %80 gaz ve petrol'dan elde etmektedir. Batı ülkeler tarafından uygulanan ambargolar İran'ın ekonomisine zarar vermiştir.

Dünya'nın farklı ülkelerinde, ekonomik dengesizlikler ve fiyatlarda farklılıkları dış ticaret gereksinim duyulmasını ana sebebi olarak tanımlayabilir.

Afganistan ve İran dış ticaret karşılaştırdığımızda, 2017 yılında Afganistan'ın dış ticaret hacmi 8.623,93 milyon yaklaşık 9 milyar olarak, İran'ın ise 98 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İran'ın dış ticaret hacmi Afganistan dış ticaret hamine göre yaklaşık 11 kat büyüktür. Bu da Afganistan'ın zayıf ekonomik ve endüstriyel temelinden kaynaklanıyor. Afganistan'ın zayıf ekonomi ve endüstriyel temelini Afganistan'da 40 yıllık savaşlar ve istikrarsızlıktan kaynaklanıyor. Bu istikrarsızlık Afganistan'ın ekonomisi ve dış ticaretin derinden etkilemiştir. İran dünyanın 49. ihracat ekonomisi, Afganistan dünyanın 142. ekonomisidir. Bu iki ülkeler arasında dış ticaret hacmi 2017 yılında yaklaşık 1,98 milyar dolardan daha fazla gerçekleşmiştir. İran Afganistan ile dış ticarete fazlalık vermektedir. İran'ın Afganistan'a yapılan ithalatından ihracatı daha fazladır. Afganistan komşu ülkelerle ekonomik rekabet edebilmek için Afganistan'da ekonomi kalkınma ve büyüme için sürekli istikrar olması gerekmektedir.

Bu iki ülke arasında ticaret kısmında ilişkileri geliştirmesi ve kolaylaştırılması için ticari ve transit anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak hala her iki ülke arasında sınır ötesi ticaretinde engellemeler bulunmaktadır. Her iki ülke arasında ticaret geliştirmesi için imzalanan ticari anlaşmalar kâğıt üzerine kalmamalı belki ticaret önündeki engeller kaldırılmalıdır.

Afganistan ve İran arasında yasadışı olarak kaçak arasında Afyon, İnsan kaçakçılığı, yakıt maddeleri, silah ticareti ve son zamanlarında ABD tarafında İran'a uygulanan ambargoları sonucunda Afganistan'dan İran'a dolar kaçakçılığına da yol açmıştır. İran tarafından gelen kaçak silahları terörist grupların ellerine ulaşmaktadır. Bu da Afganistan ve İran arasındaki ilişkileri bozmaktadır. Afganistan ve İran sınırından geçirilen kaçak malların Afganistan ve İran'ın güvenliğini ve istikrarını etkilediği gözlenmektedir. Ayrıca ülkeye kaçak olarak giren mallar ülkede üretilen malların fiyatlarını etkileyebilir. Ayrıca bu malların vergisiz ülkelere girmesi hazineyi olumsuz etkilemektedir. Afyon kaçakçılığı ise ülke istikrar için çok önemlidir. çünkü teröristlerin finansmanı çoğu bu yoldan yapılmaktadır.

Afganistan ve İran arasındaki ilişkilerinde etnik faktörü, tarihi ve kültürel, ekonomik faktörü ve dış faktörler arasında ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan çok etkisi vardır. Aslında Afganistan'ın tüm komşu ülkelerle ilişkilerde bu faktörlerin etkisi vardır. İran'ın Afganistan'da nüfuz genişlemesi için etnik faktörü çok

önemlidir. İran'ın Afganistan'da etkinliği artırmak ve kendi stratejik hedeflere ulaşmak için iki kanaldan nüfuzu ilerlemiştir. İlk olarak Afganistan'daki Şii gruplardır. Afganistan'daki Hazaralar etnik azınlıklar Şii'dir. İkinci kanal ise Farsça yakın dili konuşan Taciklerdir. 1996 yılında Cemiyeti-i İslami, Junbeş-i İslami ve Vahdenti İslamisinden oluşan kuzey ittifakı, Taliban karşı savaşında İran ve Rusya tarafından desteklemiştir. Taliban ise, Pakistan ve ABD tarafından desteklemiştir. Sonuç olarak İran Afganistan'da nüfuz kazanması için Hazaralar ve Tacikler Afganistan hükümetlerinde daha fazla payı alması için desteklenmiştir. Ayrıca İran bu iki etnik grubu Afganistan'a karşı dış politika olarak kullanmıştır. Böylece Afganistan dış ülkelerin savaş alanına dönmüştür.

Tarihî ve kültürel faktörü, Tarih boyunca Afganistan ve İran arasındaki ilişkileri bazen iyi bazen kötü olmuştur. 1501-1736 yıllar arasında hüküm süren Safevi Hükümdarı Afganistan'ın bir kısım güney ve batı bölgelerini, Kandahar ve Herat kendi yönetim alanına geçirilmesi ile Afganistan'a kültürel etkisi de bırakılmıştır. 1722 yılında İran Afgan kralı olan Şah Mahmud yönetim altına girmiştir. Onun ölümünden sonra Şah Eşref İsfahan'da Afgan hakimiyet tahtına oturdu. Böylece tarih boyunca her iki ülke arasında kültürel ve siyasi ilişkiler iç içe girmiştir. Afganistan'da kültürel (Derice dili) bağlantıları da bundan kaynaklanmaktadır.

İran ve Afganistan arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde bir başka faktörü ekonomik faktördür. Afganistan 2017 yılında İran'dan yaklaşık 2 milyar dolar tutarında ithalat yapılmıştır. İran Afganistan'ın en büyük ticari partnerlerinden biri olmuştur. Bu nedenle Afganistan ve İran arasındaki ulumlu ilişkilerin sürdürülmesi çok önemlidir. ABD tarafından İran'a uygulanan ambargolardan uzun zaman savaş gören Afganistan istisnai bırakılmalıdır. ABD'den de Afganistan'ın İran ile ticaret yapımında istisna bırakması istenmiştir. Çünkü Afganistan'ın çoğu ithalat bu ülkeden yapılmaktadır. Ayrıca Afganistan'ın dış dünya ile ticaret yapımında deniz çıkışında İran üzerinden yapılmaktadır. Bu nedenle Afganistan İran ile iyi ilişkiler sürdürmesi mecburdur.

2001 yılında ABD'nin Afganistan'a düzenlenen saldırısı İran ve Afganistan'ın ilişkileri yeni döneme girmiştir. Afganistan için yapılan Bonn Konferans'ına Muhamed Hatimi katılmıştır ve kuzey ittifakı Talibana karşı yardım

etmiştir. Afganistan'ın yeniden yapılandırması için 2002 ile 2013 yıllar arasında 900 milyon dolar yardım yapması ve Kültür, Bilim, Eğitim, telekomünikasyon, ve diğer alanlarında işbirliği yapılması bana göre, Afganistan'da yumuşak gücü kazandırmak için yapılmıştır.

Diğer taraftan Afganistan hükümetleri İran ve Arap ülkeleriyle ilişkilerde bir denge kurmaya çalışmalıdır. Çünkü bu ülkeler Afganistan'da rekabet içindedir. Afganistan bu ülkeler arasında denge kurmakta mecburdur. Afganistan'da İran'ın Şii ve Arap ülkelerin genellikle Suudi Arabistan'ın Sünniler üzerine nüfuz sahiptir. Örnek olarak Afganistan İran ve Arap ülkelerle ilişkilerde denge kurmak için 1 Ağustos 2012 yılında Afganistan Birleşik Arap Emirlikleri ile uzun vadeli Güvenlik İşbirliği Anlaşması, 2013 yılında Afganistan İran ile Stratejik İşbirliği Anlaşması imzalandı.

İran ve Afganistan ilişkilerine etki eden güvenlik unsuru, 1989 yılında SSCB'nin Afganistan'dan çıkmasından sonra iç savaşlar başlaması ile İran'ın güvenlik kaygısı artmıştır. 1991 yılında ABD ve Rusya Afganistan'da kendi müttefiklerinde askeri yardım yapmamak konusunda anlaşmıştır. Ama İran, Pakistan ve Suudi Arabistan Afganistan'a nüfuz etmek için mücadeleye girmiştir. 1996 yılında Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirmesi ile İran'ın nüfuz sahası darıldı ve İran'ın güvenlik kaygısı daha da artırdı. Çünkü Taliban'a Arap ülkelerin nüfuz sahası genişti. Bu nedenle İran Arap ülkelerinin genellikle Suudi Arabistan'ın Afganistan'da aratan nüfuzundan kaygı duymaktadır.

Afganistan ve İran arasındaki ilişkilerin etki eden dış faktörler arasında ise ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan ülkeleri vardır. 1919 yılında Afganistan bağımsızlık aldı. Bağımsızlık alındıktan sonra Afganistan ve ABD diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ancak SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi ile ABD'nin Afganistan'a dikkat artmıştır. ABD'nin amacı SSCB'nin dağılması, Sovyet Birliği'nin Basra Körfezi'ne ve Sıcak Denize inmesine önlemek ve daha sonraki dönemde Orta Asya ülkelerinde Rusya'nın nüfuzunun azaltması ve Orta Asya bağımsız olan ülkelerin Rusya, Çin ve İran'dan uzaklaşmasını temindir. Böylece ABD SSCB'nin karşı mücadelesinde Afgan mücahitlerine destek verilmiştir. Daha sonra ABD güney Asya'da ve Orta Asya'da daha etkin rol oynamak için Afganistan'ı işgal etti. ABD'nin Afganistan işgal sırasında İran ve ABD'nin ilişkileri iyi gidiyordu, İran ABD ile Afganistan'ın işgal etmesinde yardım etmiştir. Ancak şu an İran ABD ve

NATO askeri varlığı Afganistan'da olmasını kendi güvenliğine tehdit olarak görmektedir. ABD ve NATO askerleri Afganistan'da olması İran ve Afganistan arasındaki ilişkileri de kötü etkilemektedir.

Pakistan, İran ve Afganistan arasındaki ilişkilere bir dış faktör olarak etki etmiştir. Pakistan ve İran Afganistan'da kendi çıkarlarına ulaşmak için dini ve etnik unsurlardan yararlanmıştır. Dr. Necibullah ve Afganistan'ın iç savaş döneminde Pakistan ve Suudi Arabistan Afganistan Sünnilerine yardımlar sunmuştur. İran ise Şiilere yardım yapmıştır. Pakistan, Afganistan'ı bölgede büyük bir güç olarak istememektedir. Afganistan iç işlerine karıştırmaktadır. İran ise kendi Şii unsurları ve Farsça'ya yakın Derice dili konuşan desteklemiştir. Böylece Pakistan, İran ve Afganistan arasındaki ilişkilere etki eden bir dış faktör olarak sayılabiliriz.

Suudi Arabistan, Sovyetler Birliği'nin işgal döneminden beri Afganistan'a nüfuz etmiştir. SSCB'nin dağılmasına kadar Suudi komünistlere karşı mücadele yaptı. Daha sonra Suudi'nin politikası güney ve Orta Asya'da İran nüfuzunu önlemek için yönelmiştir. Suudi Arabistan ve İran tüm dünyada Sünni ve Şiiler'in asıl brokerleridir. Arabistan bölgede İran'ın nüfuzunu azaltmak için sünnilere yardımlar yapmıştır. İran ise Şiilere yardımları sunmuştur. Afganistan'ın iç savaşlar döneminde bu iki ülke Afganistan üzerine nüfuz sahiptiler. Suudi Arabistan Taliban'ın döneminde daha fazla nüfuzu vardı. Afganistan'ın Suudi Arabistan ile yakın ilişkileri sürdürmesinden İran kaygı duymaktadır. Böylece Afganistan'ın İran ile yakın ilişki sürdürmesi Afganistan Müslüman ülkelerde etkili olan ve Taliban ve diğer radikal gruplar gibi nüfuz sahip Suudi Arabistan kaybetmektedir. Bu nedenle Afganistan İran ve Suudi Arabistan ile ilişkilerde denge kurmalıdır. Her iki ülkeyle iyi ilişkileri sürdürmelidir. 2001 yılında Afganistan'da yeni hükümetin gelmesi ile bu iki ülkelerin nüfuz sahası darıldı. İran Suudi Arabistan'a göre, kültürel, dil ve komşu olması kriterlerine göre Afganistan'da daha fazla nüfuz sahiptir.

Su ve sınır sorunu da Afganistan ve İran arasında ilişkilerine etki eden unsurlar arasındadır. Su kıtlığı zaman bu ülke arasında problem ortaya çıkmıştır. Bu problem sonuçta her iki ülke ilişkilerini etkilemiştir. Helmand Nehri üzerindeki bu sorun çözebilmesi için anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşma 1973 yılında her iki ülke arasında imzalanmıştır. İran anlaşmada belirlenen su miktarlarından yani kendi hakkından daha fazla su götürmüştür. 40 yıldır Afganistan'da var olan istikrarsızlık

Afganistan sularından komşu ülkeler kendi hakkından daha fazla su kullanmıştır. 2001 yılından sonra Afganistan'da var olan az çok istikrar kendi su politikasını yönetmesi için zaman bulmuştur. Son zamanlarında kuraklık ve Afgan hükümeti tarafından Helmand nehri üzerine kalkınma projelerini ve barajlarını başlaması ile İran ile ilişkileri giderek gerginleştirmiştir.

Sınır sorunu, Afganistan'ın güneybatısında bulunan Sistan bölgesi bazen Afganistan bazen İran'ın yönetimi altına girmiştir. Bu sınır bölgesi üzerine var olan anlaşmazlık çözülebilmesi için Afganistan ve İran arasında resmi sınır çizilmesi gerekli olmuştur. Sınır problemi çözmesi için Afganistan ve İran kendi arasında bir sonuca ulaşamamıştır. Be nedenle üç kere İngilizlerden ve bir kere Amerikalılardan problem çözülebilmesi için yardım istenmiştir. İngiliz ve Amerika iyi niyetli olmadığı için Afganistan ve İran arasındaki sınır problem 1934 yılına kadar tam anlama ile çözülememiştir. Sonuçta Afganistan ve İran hükümetleri bu sınır problemini çözmesi için Türkiye'den arabulucuk istenmiştir. Türkiye devleti General Fahrettin Altay sınır sorunlarını çözmesi için görevlendirildi. General Fahrettin Altay bölgede araştırmalarından sonra kararı hem Afganistan hem de İran ülkelerine iletildi ve sınır çizildi. Bu nedenle Afganistan'ın batı sınır Fahrettin olarak adlandırılır. Afganistan ve İran arasındaki sınırı dönemin büyük gücü olan İngiliz ve Amerika çözmedi ama Türkiye çözdü. Burada İngiliz ve Amerika iyi niyetli olmadığını göstermektedir.

Afganistan İran ile ilişkileri geliştirmelidir. İlişkilerin gelişmesinde iç hususlar kadar dış meselelerinde etkisi bulunmaktadır. İran ve Afganistan iki komşu ülkelerin derin tarihî, dilî ve kültürel ilişkileri iç içe girmiştir. Birinin istikrar ve/ve ya istikrarsızlık diğerine bağlıdır.

Ekonomik, siyasi, kültürü, uyuşturcu ve terörizm ile mücadele konusunda Afganistan'ın İran ile müsbet ilişkileri önemi vardır. Öte yandan, İran da uyuşturcu ile mücadele ve önlenmesi için Afganistan hükümeti ile iyi ilişkilerin geliştirmesi istemektedir.

Sonuç olarak her iki ülke, ekonomik ilişkileri genişlenmesi, terörizm ve uyuşturcu önlemleri için birbirlerine işbirliği yapmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Afganistan'ın Sosyal ve Ekonomik Kalkınmanın Yedi Yıllık Planı (1977-1983). (1977). 1. Baskı. Planlama Bakanlığı.

Altan, M. (Ocak 2013). *Uluslararası Ekonomi Politik. Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Açık Üretim Fakültesi Yayını No: 2941.*

Amiri, A. H (2000). *Afganistan Ekonomi Durumuna Bir Bakış*. Peshaver. Property of Afghanistan Centre at Kabul University (ACKU).

Azimi, M. A. (2002). *Afganistan Coğrafyası*. Meşhed. Muhakek yayınları.

Bakanlığı, T. V. (2013). *Afganistan Dış Ticaret (2009-2013)*. Afganistan İslami Cumhuriyet Ticaret ve Sanaye Bakanlığı.

Dedemen, F. (2011). *Antropolojik İstihbarat Açısından 11 Eylül 2001 Sonrası Afganistan Örneğinin İncelenmesi*. Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü.

Farhad, Q. H. (2007). *The Afghan Milli Tarikh (Afganistan Milli Tarihi)*. Second Edition Kabul: The Afghanistan Centre at Kabul University (ACKU).

Hakimi, S. H. (2014). *Afganistan'da Sınır Güvenliği Sorunları: Hukuki ve İdari Perspektifler* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Polis Akademisi Güvenlik Bilimler Enstitüsü Uluslararası Hukuk Ana Bilim Dalı.

Hayat, N. (2016). *Afganistan'da Yönetim ve Demokrasi*. Gazi Üniversitesi Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı.

Jalal, A. (Haziran 2015). *Uluslararası Hukuk Açısından Afganistan Suyolları*. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jauhari, J. (2012). *Karzay Döneminde Afganistan-İran İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oğuz Esadullah, *Afganistan : Sovyet İşgalinden İç Savaşa*, Cep Kitapları, İstanbul, 1998.

Paterson, A. (2006). *Going to Market: Trade and Traders in Six Afghan Sectors*. Afghanistan Research and Evaluation Unit-AREU.

Saddiqi, A. M. (2013). *Bilateralism to Cold War Conflict Pakistan's Engagement With State and Non-State Actors on its Afghan Frontier. 1947-1989*. St. Antony's College. ACKU.

Salihi, M. A. (2014). *Afganistan'da İktidar Mücadalesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzlem Can Yayınları No.:29.

Shiwan, M. S. (2017). *Afganistan'da Haşhaş Üretimini*. Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tanival, P. D. (Ağustos 2002). *Afganistan Ekonomik Coğrafyası*. Kabul: Doğu Yeniden Yapılandırma Ofisi.

Wasil, M. R. (Şubat 2015). *Afganistan Ekonomisi ve Ekonomik Entegrasyon (ECO) Örneği Yüksek Lisan Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zaheer, S. M. (2000). *Afganistan'da Maden Rezervleri*. Peşaver: ARİC, Afganistan Dijital koleksiyonları.

مومند. م. ر. (۱۳۹۶). *جغرافیه دولسم ټولگی*. کابل: جمهوری اسلامی افغانستان د پوهنی وزارت.

عارض. د. ج. (۱۳۹۰ ه. ش). *جغرافیه لسم ټولگی*. کابل: جمهوری اسلامی افغانستان د پوهنی وزارت.

Mekaleler:

Aftanas, M. J. (2014). *Defeating Hezb-i Islami- Gulbauddin: A whole-of-Government Approach*. Report AD1023600. Defense Thchnical Information Center.8725 John J. Kingman Road, Fort Belvoir.

Boedeker J. (2012) *Cross-Border Trade And Identity in The Afghan-Iranian Border Region*. In: Bruns B. Miggelbrink J. (eds) *Subverting Borders*. VS Publishing House For Social Sciences. 35-54

Bozatay, D. A. *Afganistan Şiddet ve Terörün toplumsal Arka Planı*. 150-173

Burget, F. A. (Ağustos 2013). “Durand Hattı”: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı. *Orta Doğu Analizi*. 5(56): 60-67.

Çelik, K. E. (2016). İslam Devrim Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış. *Bölgesel Çalışmalar*. 1(1): 251-274.

Eric.Park, C. A. (2009). Iranian Weapon Smugglin Activities in Afghanistan. *UNCLASSIFIED*.10. 2-4.

Gökırmak, M. (2010). Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar. Üludağ Üniversitesi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 13. 7-42.

Hanasz, P. (1 March 2012). The Politics of Water Security Between Afghanistan and Iran. Independent Strategic Analysis of Australia's Global Interests. Strategic Analysis Paper. 2-4.

Hearns, D. G. (july2015). The Helmand River and the Afghan-Iranian Treaty of 1973. International water Law project Blog.

Hosseini Asayesh, A. (2011). Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review. *Published by Canadian Center of Science and Education*. 4 (1): 221-230.

Husseinbor, H. (2015). Chabahar And Gwadar Agreements and Rivalry Among Competitors in Baluchistan Region. *Juornal for Iranian Studies*.1 (1): 82-99.

Knyazev, A. (2011). Current Afghan Politics of The Eurasian Great Powers: Russia, China, India and Iran. *ORSAM*. 3 (31): 74-82.

Milani, Mohsen M. (2006). “Iran's Policy Towards Afghanistan” Government and International Affairs Faculty Publications. 60(2): 235-256.

Mogilenskii, R. (2012). Trend and Patterns in Foreign Trade Of Central Asian Countries. Institute Of Public Policy And Administration. Working Paper No.1.

Önal, H. (2010). ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 6(23): 43-71.

Rabia Nusrat, E. G. (2017). Afghanistan's Cross-Border Trade With Pakistan and Iran. *Bicc, Bonn International Center for Conversion*. 10-24.

Scarlat, D. (2015). Afghanistan Resources And The Persepective Of A New Future. *Military Art and Science*. 80(4): 411-421.

Yousefi, A. (Jun 2012). Iran's Forein Policy in Afganistan: The Current Situation and Future Prospects. *ResearchGate South Asian Studies*. 27(1): 63-75.

عباسیان. ع. (1387). بهره وری بخش خدمات د اقتصاد ایران و روشهای ارتقاء ان (۱): ۲۴۲-۲۲۰ (Abasian. A. (2009) İran Ekonomisinde Hizmet sektörünün verimliliği ve Teşvik Edilmesi. 1 (1): 220-242).

Dergiler:

Alagöz, B. Kandemir, E. (2015). 11 Eylül Sonrası Döneminde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyasati. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 2(2): 109-140.

Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 4(2): 175-186.

Çınarlı, Ö. (2016). İran'ın Afganistandaki İç Savaş Yönelik Dış Politikası. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(2): 75-84.

Erdal, N. (15 Haziran 2015). İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi. *Mehmmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensttüsü Dergisi*. 7(12): 283-296.

Erman, K. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(11): 394-420.

Küçük, E. (Haziran). Türkiye'nin Arabulucu Rolü: İran-Afganistan Sınır Hakemliği. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. 11(34): 807-833.

Obayd, N. (Nisan 2017). 11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganista'daki Ekonomik Kalkınma Dönüşümü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (9): 131-158.

Pierof, A. R. (Julay 25, 2013). The Role of Agriculture in Iran's Economic Development. *Academic of Science of Tajikistan*. 6(11): 1928-1939.

Shabir Ahmad Khan, K. T. (2015). Pakistan-Afghanistan Transit Trade: Per and Post APTTA Scenario. *Journal of Managerial Sciences*. 11(1): 138-144.

Şahin, S.(Eylül, 2016). Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine: *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 5(3): 1144-1160.

Yoldaş, Y. D. (Ekim 2007). Afganistan Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı İle İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları İçin Bazı Tespitler. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi*. ISSN:1694 – 528X (13): 1-11.

Raporlar:

Afghan Mission. (2017). Afghanistan National Peace and Development Framework, ANPDF (2017-2020). Islamic Republic of Afghanistan.

Alireza Nader, A. G. (2014). Iran's Influence in Afghanistan. Report No: RR-616. RAND National Security Research Division. Washington, DC.

ANDS. (2008). Afghanistan National Development Strategy 2008-2013. Islamic Republic Of Afghanistan. National Development Strategy Secretariat, Gul Khana Palace (Sadarat) Kabul, Afghanistan.

Arikan, P. (2012). İran İslam Cumhuriyetinde Anayasa Sistem ve Siyasi Partiler. ORSAM. No:112. 6-8.

Australian Government Background Paper (2013). Afghanistan: Political Parties and Insurgent Groups 2001-2013. Australian Migration Review.

Australian Government Background Paper Afghanistan: Political Parties and Insurgent Groups 2001-2013. Australian Migration Review. 12-13

Australian Government. (March, 2013). Afghanistan: Political Parties and Insurgent Groups 1978-2001. Australian Migration Review.

Ave, S. (March). The Agriculture and Food Market in Iran. Tehran: Ministry of Foreign Affairs of Denmark The Trade Council. Danish Agriculture & Food Council. Hedayet Street, Dashti st. 10. Tehran.

EASO. (August 2017) Country of Origin Information Report: Afghanistan – Key Socio-Economic Indicators, State Protection, And Mobility in Kabul City, Mazar-e Sharif, and Herat City. 20-21.

Jones, S. (11 December 2009). The Islamic Republic of Iran: An Introduction. House of Commons Library. Research Paper No:09/92. 7-8.

Karadere. M. L. (2016). Afganistan: Asya'da Stratejik Çıkmaz. İnsan ve Sosyal Araştırma Merkezi. Rapor No: 06. *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, İstanbul.

Larson, A. (March 2015). Political Parties in Afghanistan. Special Report No: 362. Washington, DC : United.

Mahdi Ghodsi, V. A. (Julay 2018). The Iranian Economy: Challenges and Opportunities. The Vienna Institute for International Economic . Research Report No: 429. 39-45

Mahdi Ghodsi, V. A. (Julay 2018). The Iranian Economy: Challenges and Opportunities. Research Report 429. *The Vienna Institute for Intrernational Economic* . 40-45.

Nawaz. A. (December, 2015). Afghanistan Manufacturing Sector Analysis. *Afghanistan Investment Support Agency*. 1: 8-26.

NDİ. (June, 2011). Political Parties in Afghanistan. A Review of The State of Political Parties After The 2009 and 2010 Elections. National Democratic Institute. 2030 M Street NW, Fifth Floor Washington, DC 20036 USA. 6-7.

NPC. (2014) Iran's Petrochemical Industry Annual Report. International Affairs Department. Address: No.144, North Sheikh Bahaie Ave.

Parto. S. Winters. J. (2012). Afghanistan and Regional Trad: More, or Less, Imports from Central Asia? Universite Of Central Asia Institute of Public Policy and Administration, Working Paper No:3.

Saddiqi, S. (2008). Afghanistan-Pakistan Relations: History and Geopolitics in a Regional and Internation Context. *Walt and Duncan Gordan Foundation*, 10-11.

Sasaoğlu, D. (Mart 2015). NATO Sonrası Afganistan ve İran. No: 1198. *Orta Doğu Stratejik Araştırma Merkezi*. 1-7.

T.C Kabil Büyükelçiliği. (2017). Afganistan Ülke Raporu. Kabil Ticaret Müşaviri. Shah Mahmoud Ghazi Street No:134 Kabul Afghanistan.

The World Bank. (2017). Afghanistan Development Update. World Bank Group.3-4.

The World Bank. (Apr 13.2017). *Afghanistan Strategic Grain Reserve*. World Bank. Report No: PIDISDSC19799. 3-14.

The World Bank. (June 2014). *Islamic Republic of Afghanistan Agricultural Sector Review*. World Bank Group. Report No: AUS9779. 4-21.

World Bank. (April 02 2015). *Afghanistan - Financial Sector Strengthening Project* (English). Washington, D.C. : World Bank Group. Report No.: ICR00003218.

World Bank. 2013. *Afghanistan - Resource Growth Corridor : Railway Development Plan*. Rapor No: 7968. Washington DC : World Bank.

İnternet Kaynakları

1 News Afghanistan. (Jan 11 2018). *Afghanistan's Exports Rise 21 Percent in 2017*. <http://mail.1tvnews.af/en/news/afghanistan/32809-afghanistans-exports-rise-21-percent-in-2017>, (17.07.2018).

ACCI. (Mar 07 2017). *Pakistan Closed The Torkham Customs Gate*. <http://www.acci.org.af/pa/component/content/article/38-news/755-n.html>, (30.05.2018).

Adam. K. East. (Oct 13 2016). *Afghansi Groups: The Peshawar Seven*. https://www.larouchepub.com/other/1995/2241_afghansi_groups.html, (07.06.2018).

Afganistan Demokratik Cumhuriyeti-Turkcewiki.Org. http://www.turkcewiki.org/wiki/Afganistan_Demokratik_Cumhuriyeti ,(01.24.2019).

Afghan Voice Agency (16 November 2018). <https://www.avapress.com/fa/news/173676/-تجار-افغانستان-بی-احتیاطی-کنند-بندر-چابهار>, (18.11.2018).

Afghanistan Constitution. (Feb 29 2004). Resmi Gazete. <http://www.gmic.gov.af/pdfs/Afghanistan-constitution.pdf>, (26.4.2018).

Afghanistan Extractive Industries Transparency Initiative. <http://aeiti.af/ps/page/eiti-profile/what-is-eiti>, (16.04.2018).

Afghanistan Government Media And Information. (June 09 2015). <http://www.gmic.gov.af/pashto/analysis/1741-2016-06-28-07-59-47>, (28.7.2018)

Afghanistan Times. (Aug 8 2018). *US Sanctions On Iran Puts Negative Impacts On Afghan Trade*. <http://www.afghanistantimes.af/us-sanctions-iran-puts-negative-impacts-afghan-trade/> (14.09.2018).

Ahmad Majidiyar. (2018). Middle East Institute. Afghans see Iran's Hand in Taliban's Latest Gains in Western Afghanistan. <http://www.mei.edu/publications/afghans-see-irans-hand-talibans-latest-gains-western-afghanistan>, (06.06.2018).

Ahmad N. (July 14 2017). Afghanistan's Government Water Management. <https://www.linkedin.com/pulse/دافغانستان-دحکومت-لخوا-دخیلو-اوبو-مهار-کول-اود-ایران-غیر-sapand>, (02.06.2018).

Amin. B. (Dec 08 2015). Deutsche Welle Pashto News. <http://p.dw.com/p/1GEPG>, (29.3.2018).

Amiri. S. (19 Feb 2018). Global Voices ASIA. <https://iwpr.net/global-voices/drugs-trade-thrives-afghan-province>, (01.08.2018).

Aslan. F. (Ağu 2018). Ekonominal. <https://ekonominal.org/ekonomi-biliminde-5-onemli-sektor-hangileridir/>, (03.09.2018).

Atavatan Türkmenistan. (Kasım 29 2016). Afganistan İle Türkmenistan'ı Demiryolu Ağı Birleştirdi. http://www.atavatan-turkmenistan.com/news_details.php?news_id=MjA3, (23.07.2018).

Bartarinha Portal Ekonomi News (Jan 01 2018). <http://www.bartarinha.ir/fa/news/698969/۹۶-حجم-تجارت-خارجی-ایران-در-سال>, (11.09.2018).

Basharat. H. (Jan 10 2016). Chabahar port to Play Crucial Role in Boosting Afghan Economy. <https://www.pajhwok.com/en/2016/01/10/chabahar-port-play-crucial-role-boosting-afghan-economy>, (30.05.2018).

BBC News. (July 9 2018). Drug smuggling From Afghanistan to Iran. <https://www.bbc.com/pashto/afghanistan-44763137>, (15.09.2018).

BBS News (May 31 2018). Çabahar Port Project. <http://www.bbc.com/pashto/afghanistan-44193083>, (30.05.2018).

Bengali. S. Faizy. S. (Aug 22 2018). Los Angeles Times. <http://www.latimes.com/world/la-fg-iran-afghanistan-migrants-2018-story.html> Erişim Tarihi (25.09.2018).

Bijan K. (July 25 2017). Iran Business News. <http://www.iran-bn.com/2017/07/25/iran-needs-new-development-vision/>, (02.09.2018).

Center for Strategic And Regional Studies. (Dec 31 2016). Cemiyet-i Islami and Redistribution of Political Power in The Presidential Palace. <http://csrskabul.com/en/blog/jamiat-e-islami-redistribution-political-power-presidential-palace/>, (18.06.2018).

Central Statistical Organization. (2016). Industry Development and Current Situation. <http://cso.gov.af/Content/files/201394%سال20%احصائى20%نامه20%سال/Industries%20Development.pdf>, (07.08.18).

Central-Southern And The CAUCASUS. http://www.central-asia-program.org/index.php?en_afmusa_relations, (14.05.2018).

Central, Southern Asia And The Caucasus. (Feb 25 2014). Afghan And US Relations. http://www.central-asia-program.org/index.php?en_afmusa_relations, (14.05.2018).

Cordesman. A. (Jun 26 2016). CSİS. <https://www.csis.org/analysis/new-estimates-iran%E2%80%99s-petroleum-exports-and-income-after-nuclear-implementation-day-and-0>, (13.09.2018).

Da Afghanistan Bank. (Dec 14 2012). <http://dab.gov.af/en/page/financial-supervision/licensed-financial-institutions/banks>, (12.04.2018).

DEİK. (2012). Afganistan Ülke Bülteni. <https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-ulke-bulteni.pdf>, (06.03.2018).

Demirçioğlu P. (Mar 08 2018). Qoura. <https://www.quora.com/What-race-do-Iranian-people-belong-to>, (24.10.2018).

Dilek. B. S. (2016). Cumhuriyet Gazete, http://www.emo.org.tr/ekler/5593d9c8b76cb79_ek.pdf?dergi=4, (25.4.218).

Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu. (Mayıs 06 2015). İran İslam Cumhuriyeti İç Durum ve Genel Ekonomik Görünüm. BİLGESAM. <http://www.bilgesam.org/incele/2096/--1--iran-islam-cumhuriyeti--ic-durum-ve-genel-ekonomik-gorunum/#.XEMURdIzBIU>, (01.19 2019).

Document of The World Bank. (April 30 2015). Finance and Markets Global Practice Afghanistan Country Unit South Asia Region. Report No.: ICR00003218. <http://documents.worldbank.org/curated/en/957361468179334061/pdf/ICR3218-P110644-Box391421B-PUBLIC-disclosed-5-1-15.pdf>, (12.04.2018).

Duwche Pashto News (Feb 11 2009). Iran, Afghanistan Railway Project. <http://p.dw.com/p/Grjv>, (10.05.2018).

Duwche Pashto News. (Jan 03 2018). <http://p.dw.com/p/2qGXC>, (21.5.2018).

Economy Watch. (Mar 08 2010). http://www.economywatch.com/world_economy/afghanistan/structure-of-economy.html, (12.04.2018).

Eğilmez. M. (Aralık 02 2013). Türkiye'nin Dış Ticareti. <http://www.mahfiegilmez.com/2013/12/turkiyenin-dsticareti.html>, (17.07.2018).

Elisha Sawe. B. (Jun 07 2018). Largest Ethnic Groups In Iran. Worldatlas. <https://www.worldatlas.com/articles/largest-ethnic-groups-in-iran.html>, (01.19.2019).

Encyclopaedia Iranica (Dec 30 2012). Boundaries of Afghanistan. <http://www.iranicaonline.org/articles/boundaries-iii> , (28.08.2018).

Fallahi. E. (Sep 06 2018). Mehr News Agency. <https://en.mehrnews.com/news/137513/Petrochemical-industry-a-pillar-for-Iran-s-resilient-economy>, (08.09.2018).

Fanak News (Sep 26 2018) Economy of Iran. https://fanack.com/iran/economy/?gclid=CjwKCAjw7PcBRBbEiwAfwfVGFqS4QUF-6p2OCQU0HQ4g18UG9ZGW2h2xhegHcNrDuWhtMAch-JVFXoCZG4QAvD_BwE , (03.09.2018).

Fars News Agency (Oct 29 2017). Behind The Scenes In Afghanistan, The presence of Saudi. <http://af.farsnews.com/politics/news/13950810001020> , (31.05.2018).

Financial Times. <https://www.ft.com/content/235e02e4-b7dd-11e2-9f1a-00144feabdc0>, (06.08.2018).

Financial Tribune (Jan 02 2017). <https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/56758/agriculture-sector-generates-12-of-iran-s-gdp> , (04.09.2018).

Financial Trube. (April 08 2018). Iran Biggest Trade Partner Of Afghanistan In 2017-2018. <https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/84309/iran-biggest-trade-partner-of-afghanistan-in-2017-18>, (18.07.2018).

Glenn. C. (Dec 17 2017). The Iran Primer. <https://iranprimer.usip.org/blog/2015/dec/17/irans-economy-2015> , (02.09.2018).

Global Security. (Dateless). The Unity Prty. https://www.globalsecurity.org/military/world/para/hizbi_wahdat.htm?ezoic_amp=1, (19.06.2018).

Hakim. A. (09 09 2014). DW News. <https://p.dw.com/p/1D97p>, Erişim Tarihi (21.10.18).

Hamdard. A. (May 09 2017). Pajhwok Afghan News. <https://www.pajhwok.com/ps/2017/05/09/د-افغانستان-نفوس-۲۹۲-میلیون-تنه-اعلان-شو>, (19.11.2018).

Haron. J. (May 15 2014). Pajhwok News. <http://elections.pajhwok.com/en/content/cabinet-structure>, (06.06.2018).

Hashimi. K. (Feb 22 2018). <http://afghanherald.com/blog/2018/05/27/iran-in-afghanistan-trade-water-and-taliban/>, (05.06.2018).

History Persian Empire. (Jan 25 2018). A&E Television Networks. <https://www.history.com/topics/persian-empire>, (02.07.2018).

HKTDC Research (Nov 29 2016). <http://economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Articles/Iran-Unbound-Evaluating-the-Manufacturing-Prospect/rp/en/1/1X000000/1X0A8778.htm>, (06.09.2018).

HKTDC. (Nov 29 2016). Iran Unbound: Evaluating the Manufacturing Prospect. Hon Kong Trade Development Council. <http://economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Articles/Iran-Unbound-Evaluating-the-Manufacturing-Prospect/rp/en/1/1X000000/1X0A8778.htm>, (02.11.18).

<http://mcit.gov.af/en/page/public-documents/6005> (13.04.2018).

<https://8am.af/pashto/alkozai-pakistan-export-afghanistan-40-percent/>, (16.08.2018).

Independent Election Commission of Afghanistan. (Aug 07 2014). <http://iec.org.af/ps/2012-06-23-06-41-38/press-ps/368-final-results-ps>, (21.10.2018).

Independent Election Commission of Afghanistan. (May 21 2014). <http://iec.org.af/ps/2012-06-23-06-41-38/press-ps/394-runoff-primary-ps?highlight>, (21.10.2018).

Independes Radio (Nov 11 2018). <https://da.azadiradio.com/a/2245995.html> Erişim Tarihi (02.08.2018).

Islamic Republic of Afghanistan Ministry of Finance. (July 16 2016). Semi Annual Performance Report. <http://mof.gov.af/Content/files/MoF%20SEMI%20ANNUAL%20PERFORMANCE%20REPORT%201394%20RIMU.pdf> , (22.02.2018).

Islamic Republic of Afghanistan National Statistics Information Authority. (Feb 18 2018). <http://cso.gov.af/en>, (07.04.18).

Jahanmal. Z. (April 09 2017). Iran Named Afghanistan Largest Trade Partner In 2016. <https://www.tolonews.com/afghanistan/iran-named-afghanistan%E2%80%99s-largest-trade-partner-2016-acci>, (17.08.2018).

Karaağçlı. A. (19 Mayıs 2009). BİLGESAM. Afganistan'ın Siyasal Yapısına Bir Bakış. <http://www.bilgesam.org/incele/1319-afganistan%E2%80%99in-siyasal-yapisina-bir-bakis/#.W8m6MSQzbIU>, (19.10.2018).

Karadeniz. M. (Şub 09 2015). İktisat Bilgisi. <https://iktisatbilgisi.blogspot.com/2015/02/mutlak-ustunluk-teorisi-adam-smith.html>,

Karimi. S. (Sep 14 2018). Pajhwok Afghan News. <https://baztab.news/article/749859>, (16.09.2018).

- Keskin, A. (2009). İran'ın Afganistan Politikasının Temelleri Üzerine Genel Düşünceler. Güney Azerbaycanın Azadlık Sesi. <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-in-afghanistan-politikasinin-temelleri-uzerine-genel-dusunceler-arif-keskin-m10777> , (02.05.2018).
- Khalil. A. (Mar 11 2017). The Diplomat. <https://thediplomat.com/2017/03/pashtun-diplomacy-in-afghan-foreign-policy/>, (23.5.2018).
- Khani. M. H. (July 17 2012). Political Parties In The Islamic Republik of Iran. http://www.iranreview.org/content/Iran_Spectrum/Political-Parties-in-the-Islamic-Republic-of-Iran-A-Short-Review.htm, (26.10.2018).
- Kırım Haber Ajansı (Feb 21 2014). Afganistan'da İşsizlik Oranı Yüzde 40'a Yükseldi. <http://qha.com.ua/tr/ekonomi/afghanistan-da-issizlik-orani-yuzde-40-a-yukseldi/153291>, (19.03.18).
- Maseer Daily News. <http://maseerdaily.af/index.php/analysis/item/2514-2018-05-14-02-13-33>, (04.06.2018).
- Mashraqiwan. S. (Oct 31 2016). Iran's Afghan spies in Saudi Arabia. <http://www.benawa.com/fullstory.php?id=67333>, (01.06.2018).
- MEPA News (30 Ağu 2017). Afganistan'a Neden "İmparatorluklar Mezarlığı" Deniyor. <https://www.mepanews.com/afganistana-neden-imparatorluklar-mezarligi-deniyor-8776h.htm>, (07.11.2018).
- Ministry of Agriculture, Irrigation and Livestock Islamic Republic of Afghanistan. <http://mail.gov.af/en/page/2233> , (28.3.2018).
- Ministry of Foreign Affairs Islamic Republic of Afghanistan. (Jan 21 2016). <http://mfa.gov.af/en/page/4091/3881> , (10.05.2018).
- Ministry of Industry And Commerce. Islamic Republic of Afghanistan: Agina Port. <http://moci.gov.af/ps/page/7586/7759>, (24.09.2018).
- Ministry of Justice. Islamic Republic of Afghanistan. Licensed political parties. <http://moj.gov.af/ps/page/registered-political-parties-and-social-organizations/1700>, (08.06.2018).
- Ministry of Mines and Petroleum. (May 25 2012). <http://mom.gov.af/en/page/4788>, (22.04.2018).
- Mir. H. (April 06 2015). Afghanistan Stuck Between Iran And Saudi Arabia. <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/04/afghanistan-yemen-iran-saudi-conflict-150406082938492.html>, (31.05.2018).
- MOMP. (2014). Gold Of Afghanistan. Ministry Of Mines and Petroleum Of Afghanistan. http://mom.gov.af/Content/files/MoMP_GOLD_Midas_Jan_2014.pdf , (19.4.2018).

- Monavar. Khalaj. (May 8 2013). Financial Times. <https://www.ft.com/content/235e02e4-b7dd-11e2-9f1a-00144feabdc0> , (06.08.2018).
- Mordor Intelligence. (Dec 16 2017). <https://mordorintelligence.com/industry-reports/analysis-of-automobile-industry-in-iran>, (07.09.2018).
- Nazar. T. (May 01 2018). Khabar Pana News. <https://www.khabarpana.com/95810/-د-هلمند-سیند-اوبه-او-د-ایران-تازه-شکایتو>, (04.06.2018).
- Noorzoy. S. (Dec 30 2012). Encyclopaedia Iranica. <http://www.iranicaonline.org/articles/economy-xi-in-modern-afghanistan>, (23.02.2018)
- Noorzoy. S. (July 24 2014). Global Research. <https://www.globalresearch.ca/afghanistans-wartime-economy-2001-2014-the-devastating-impacts-of-imf-world-bank-reforms/5393141>. Erişim Tarih (19.03.2018).
- OECD. (Mar 08 2016) Afghanistan's Exports And Imports. <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/afg/>, (15.08.2018).
- Pajhwok Afghan News (Sep 14 2018). <https://www.pajhwok.com/en/2018/09/14/herat-police-arrest-13-persons-over-alleged-smuggling-dollars>, (30.11.2018).
- Pajhwok Afghan News Special Mines Page (Dec 16 2009). Copper Reserves in Afghanistan. <http://mines.pajhwok.com/content/copper-reserves-afghanistan>, (18.04.2018).
- Pajhwok Afghan News Special Mines Page. Promising TAPI Gas Pipeline. <http://mines.pajhwok.com/content/promising-tapi-gas-pipeline>, (06.03.2018).
- Pajhwok Afghanistan News Country Profile-Afghanistan. <https://www.pajhwok.com/en/country-profile-afghanistan>, (21.02.2018).
- Parsa. R. (2016). Fars News Agency. <http://af.farsnews.com/politics/news/13950810001020>, (01.06.2018).
- Peters. G. (May 18 2009). The New York Times. <https://www.nytimes.com/2009/05/19/opinion/19peters.html>, (01.08.2018).
- Proente Otomasyon. Dışa Bağımlılıkta Sanayinin Önemi. <https://proente.com/dis-bagimlilik-sanayinin-onemi-nedir%E2%80%8B/>, (09.04.2018).
- Rahim. S. (Dec 09 2016). The Diplomat. <https://thediplomat.com/2016/12/the-turkmenistan-afghanistan-tajikistan-railway/>, (21.07.2018).
- Rahmatullah. R. (Dec 16 2011). The Afghan People Are Inseparable As Shi'a And Sunni. <http://archive.mashal.org/content.php?c=maqalaat&id=01829>, (01.06.2018).

- Rezaee. M. (Jan 30 2018). AGAH. <http://agahgroup.com/services-sector-the-driving-engine-of-economy-in-iran/> , (09.09.2018).
- Risen. J. (Jun 13 2010). The New York Times. https://www.nytimes.com/2010/06/14/world/asia/14minerals.html?pagewanted=all&_r=0, (16.04.2018).
- Şahin. A.M (16 Mayıs 2017). Muslim Port Haber Merkezi. <http://www.muslimport.com/iran-secimleri-ve-ulkenin-siyasi-sistemi-analiz-5749h.htm>, (27.10.2018).
- Salek. M. (Sep 02 2012). BBC News. http://www.bbc.com/pashto/mobile/afghanistan/2012/09/120902_ss-iran-afghan-meeting.shtml, (09.05.2018).
- Saynovitz. R. (Sep 14 2007). Radio Free Europe. <https://www.rferl.org/a/1078675.html>, (08.08.2018).
- Şenyurt. A. H. (Haziran 2013). İran'ın Afganistan Üzerindeki Artan Nüfuzu. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. <http://www.bilgesam.org/incele/204/-iran'in-afganistan-uzerindeki-artan-nufuzu/#.W-BYPtIzbiU>, (10.05.2018).
- Sofia Tozy. S. İ. (Mar 2016). Coface Economic Publications. <https://www.coface.com/News-Publications/Publications/Iran-sharp-turn-ahead-drive-carefully>, (02.11.2018).
- Sorularla Risals. (May 02 2007). <http://www.sorularlarisale.com/index.php?s=article&aid=1846> ,(01.05.2018).
- Souza. P. (May 2 2012). Afghanistan Diplomatic Relation. <http://libguides.unomaha.edu/c.php?g=327497&p=2433228>, (14.05.2018).
- Statista. (2018). GDP Growth of Iran From 2012 to 2022. <https://www.statista.com/statistics/294301/iran-gross-domestic-product-gdp-growth/> , (11.09.2018).
- Statistan. (2018). Iran: Share of Economic Sector in GDP in 2017. <https://www.statista.com/statistics/294534/iran-share-of-economic-sectors-in-gdp/>, (03.09.2018).
- T.C Dışişleri Bakanlığı. (Tarihsiz). <http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa> , (26.10.2018).
- Tal. A. (May 15 2007) Wish Zalmian. <http://www.tolafghanistan.com/-وېش-زلميان-څوک-وه>, (10.06.2018).

The World Bank (May 23 2017). Afghanistan Development Update. <http://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/publication/afghanistan-development-update-may-2107>, (20.03.2018).

The World Bank (Nov 21 2017). Afghanistan's Economic Growth to Pick Up Slightly, World Bank Says. <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2017/11/21/afghanistan-economic-growth-to-pick-up-slightly-fall-2017>, (20.03.2018).

The World Bank (Oct 11 2018). <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> , (09.09.2018).

The World Bank (Oct 11 2018). Islamic Republic of Iran. <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> , (02.09.2018).

The World Bank (Oct 28 2018). <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=AF>, (12.04.2018).

The World Bank. (2017). Afghanistan Development Update. World Bank Group. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/27550>, (18.03.2018).

The World Bank. (Mar 02 2015). <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25849>, (18.03.2018).

The World Bank. (Oct 31 2018). The World Bank in Afghanistan. <http://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/overview>, (19.03.2018).

Time TÜRK. (July 26 2016). İran'dan Yeni İtiraf Biz Olmasak ABD, Afganistan'a Giremezdi. <https://www.timeturk.com/iran-dan-yeni-itiraf-biz-olmasak-abd-afganistan-a-giremezdi/haber-190912>, (16.05.2018).

Torbat. A. (Sep 27 2010). Industrialization and Dependency. http://www.calstatela.edu/sites/default/files/users/u15276/industrialization_in_iran.pdf , (03.09.2018).

Trading Economics (Jan 01 2018). Afghanistan GDP. <https://tradingeconomics.com/afghanistan/gdp> , (01.09.2018).

Trading Economics: Afghanistan Imports form 2003 to 2018. <https://tradingeconomics.com/afghanistan/imports>, (17.07.2018).

Trading Economics. (Jan 02 2018). <https://tradingeconomics.com/afghanistan/exports>, (13.07.2018).

U.S. EİA. (April 26 2013). Sanctions Reduced Iran's Oile Exports And Revenues in 2012. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=11011>, (13.09.2018).

- Uluslararası Nakliyeciler Derneği. (Nov 02 2011). <http://www.und.org.tr/tr/4539/afganistan-madencilik-ve-enerjisektoru%E2%80%9D-toplantisi-hakkinda>, (17.04.2018).
- Verma. S. (2013). Afganistan Analysts Network. <https://www.afghanistan-analysts.org/can-kabul-carry-two-melons-in-one-hand-afghanistan-and-iran-sign-strategic-cooperation-document/>, (10.05.2018).
- Voice of America (July 26 2018). <https://www.pashtovoa.com/a/afghan-government-reaction-to-iran-on-helmand-river-water-ownership-claims/4547181.html>, (06.05.2018).
- Voice of America (Jun 15 2010). <https://www.pashtovoa.com/a/afghan-minerals-96592604/1196199.html>, (28.05.2018).
- Voice of America. (Dec 29 2017). Economics. <https://www.pashtovoa.com/a/Pakistan-Afghanistan-transit-down-to-16-milliard-dollars-/4184268.html>, (17.08.2018).
- Weinbaum. M. G. (2006). United States Institute Of Peace. <https://www.usip.org/publications/2006/06/afghanistan-and-its-neighbors-ever-dangerous-neighborhood>, (08.11.2018).
- Wikibook (Feb 19 2015). History of Iran / Kharazmshahian. https://fa.wikibooks.org/wiki/تاریخ_ایران_خوارزمشاهیان, (02.07.18).
- Wikivividly. (Dateless). Afghan Millat Party. https://wikivividly.com/wiki/Afghan_Millat_Party#History, (13.06.2018).
- Wikivividly. (Dateless). Jamiat-i Islami Party. <https://wikivividly.com/wiki/Jamiat-e-Islami> Erişim Tarihi (29.10.2018).
- Wikivividly. (Dateless). Political Parties in Afghanistan. https://wikivisually.com/wiki/List_of_political_parties_in_Afghanistan#cite_note-2, (13.06.2018).
- WITS. (April 12 2018). Afghanistan's Exports And Imports. <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/AFG/textview>, (17.08.2018).
- Workman. D. (Aug 1 2018). World's Top Export. <http://www.worldstopexports.com/afghanistans-top-10-exports/>, (18.10.2018).
- Yeni Akit. (Tarihsiz). Muhammed Zahir Şah. https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Muhammed_Zahir_%C5%9Eah, (22.10.2018).
- Yılmaz. S. (11 Eylül 2008). Mevzuat Dergisi. <https://www.mevzuatdergisi.com/2008/09a/01.htm>, (03.09.2018).
- Yoon. I. (Jan 08 2017). Tol Afghan. <http://www.tolafghanistan.com/>, (26.4.2018).

Yousufzai. A. (Ağu 19 2016). Taand Pashto News. <http://www.taand.com/archives/74256>, (17.10.2018).

Zabihullah Jehanmal, (20 May 2018). Tolo News. US Sanctions “May Affect” Afghanistan-Iran Trade Ties. <https://www.tolonews.com/business/us-sanctions%C2%A0may%C2%A0affect-afghanistan-iran-trade-ties>, (24.09.2018).

Zaland. H. (May 19 2018). CSRS. <http://csrskabul.com/en/blog/us-withdrawal-from-irans-nuclear-agreement-and-its-impact-on-afghanistan-and-the-region/>, (24.09.2018).

Zammit. W. (2015). E- International Relation Students. <https://www.e-ir.info/2015/08/30/us-iran-special-relations-between-2001-and-2003-friends-or-foes/>, (17.05.2018).

Zebakalam. S. (2014). Political Science Quarterly. http://psq.kiau.ac.ir/article_523751.html, Erişim Tarihi (23.10.2018).

Zia. D. (23 Sep 2017). Pajhwok Afghan News. <https://www.pajhwok.com/dr/opinions/باغ-و-باغداری-در-دوره-حکومت-وحدت-ملی>, (27.10.2018).

Zirakyar. R. (Apr 06 2013). Analysis of “CIA World Factbook). http://www.tolafghan.com/documents/9/CIAAfghanEthnicLinguisticFinalStatistics_original.pdf, (30.11.2018).